У 1978 році державний департамент США змушений був визнати, що, крім Бікіні, Еніветоку, Ронгелапу й Утіраку, ще десяте атолів потрапили під радіоактивне зараження внаслідок проведення там термоядерних випробувань.

Газета "Правда", 24 червня 1985 р.

Життя колиска — голуба купіль.

Для чого ж сіють смерть у океані?..

Тапу Ліві "Зоряний танок"

Атомна бомба не лише забруднила середовище для існування; вона порушила гармонію, яка ріднила мікронезійців з океаном, порушила рівновагу між людиною і природою.

Андре Кутен "Повернення на Бікіні"

Розділ перший

ПАЛЬМОВА ВІТЬ

(**Від автора**)

Липневого погожого дня, які не часто бувають в овіяних сирими балтійськими вітрами портах, недавно збудований експедиційний шлюп "Предприятие" взяв на борт вантажі, що їх мав доставити на далеку Камчатку, й, просалютувавши кронштадській фортеці кількома пострілами з гармат, вийшов у відкрите море.

Прощавай, отча земле!

Командир вітрильника Отто Євстафійович Коцебу у дорожніх нарисах згодом напише, що перед відплиттям "команда мала чудовий настрій і була окрилена".

Втім, журба закрадалася в моряцьке серце мимохіть. Усі ті, хто ступив на палубу шлюпа, знали: комусь не судилося повернутися додому, бо поєдинок людини з морем не завжди кінчається на її користь.

Плавання було жорстоке. Урагани очікували корабель повсюди. Морякам випало пекельне водохреще.

З того дня, як почалася ця ризикована подорож, збігло немало часу…

Перетнули сувору Атлантику і восени минулого, тисяча вісімсот двадцять четвертого року, скориставшись попутним вітром, напнули вітрила й подалися геть від маслакуватих, порослих дубовими пралісами берегів Америки.

Десь далеко на сході залишилася Сан-Франціська затока, поблизу якої — укріплене поселення мисливців на хутрового звіра — колонія Росс. Її відвідав Коцебу та його супутники.

Потім була Камчатка. Так само непомітно в мареві далини розтанули Гавайські острови. Велетенські обриси вулканів, затишні, глибоко врізані в берег бухточки й затоки, на узбережжі однієї з яких знайшов собі могилу першовідкривач тих земель Джеймс Кук.

Вітрильник мчав на захід.

То поривчастий, то зовсім тихий, лагідний пасат, мовби чиясь невидима рука, пестливо дотикався до обличчя, день і ніч віяв над щоглами, заколисливо лопотів правобіч.

Попереду, скільки й сягав зір, голубіла водяна пустеля, яку тубільці звуть Бат-Бат, себто — трясовина.

Назва, що й казати, нічого втішного не віщувала. Правда, шторми у приекваторіальній смузі рідкі. Та вже коли налітають тропічні урагани, все гине.

І хоч шлях кораблів з Європи тут уже пролягав — плавання капітанів Маршалла, Гілберта й інших, — в Книзі географічних відкриттів було перегорнуто лише перші сторінки. Для цивілізованого світу безліч архіпелагів у південно-західній частині Тихого океану, Мікронезії, куди нині мчав шлюп, лишалася загадковою невідомістю. Як-от і острів Сан-Педро, що його кілька років тому шукала й не знайшла російська експедиція.

Саме про це зараз подумав Коцебу, якому раніше довелося плавати в тутешніх водах на бригові "Рюрик". Наказавши стерновому тримати судно на заданому курсі, Отто Євстафійович залишив ходову рубку.

Підвахтові і ті, хто з ними стояв на палубі, жваво про щось розмовляючи, побачили командира й нараз виструнчилися, замовкли.

— Чого ви знітилися, братове? Спокійно відпочивайте, — не по-командирськи ласкаво сказав він, жестом руки даючи зрозуміти, що вони йому не заважають.

За довге плавання командир добре вивчив своїх людей. На чужині, під час штормів, хлопці не раз доводили відвагу й винахідливість. Такі різні, кожен із властивою лише йому вдачею, всі вони були схожі в одному — непереборному почутті любові до рідного краю.

Вогонь той зігрівав навіть пригаслу душу, підкреслював їхню природну людяність, особливо в стосунках із тубільцями на щойно відкритих землях. До якого б берега не причалювали, всюди залишали по собі добру пам'ять, і Коцебу пишався співвітчизниками.

Горішньою палубою пройшов на півбак. Внизу, розсічена гостроносим форштевнем, з сухим шелестінням пінилася вода.

— Лягає, мов скиби масного чорнозему, — зауважив матрос-вістовий, що також стояв на палубі.

— Або ж як покіс на сіножаті,— докинув інший.

Усі вони мріяли швидше вернутися з чужини. Командир відчув: як хлопці скучили за рідним привіллям.

Звечоріло.

Окраєць сонця здавався човном-катамараном, на якому тубільці плавають від острова до острова.

Жевріючий окраєць… "Так, мабуть, тоне й човен-катамаран", — чомусь подумав Коцебу.

Ген на обрії, де призахідне небо стикалося з океаном, видно було лобате днище. Хитливо тримаючись на плаву,

сонячний окраєць помітно меншав, аж поки й зовсім не зник у морській безодні.

Без сутінків — мінливих, переливистих барв, до яких око звикає в помірних широтах, — настала ніч. Небо всіялося ряснозір'ям.

Через те, що судно знаходилося неподалік від екватора — курс його лежав по одинадцятій паралелі північної широти, — мореплавці бачили зорі й сузір'я обох півкуль Землі.

Вгорі, по правому борту, як вогник рідного краю, манливо іскрилася Полярна зірка, сузір'я Волопаса, Північної Корони. Ліворуч високо в небі сяяв Південний Хрест.

Ніч була така темна, що зорі, спалахнувши, засліпили очі, і Коцебу мимоволі примружився.

Останні дні були напружені й клопітливі; командир майже не відпочивав.

Знову, як і в попередньому рейсі на "Рюрике", хотілося пересвідчитись, чи існують в тутешніх широтах деякі острови. Той же Сан-Педро, та й атол Джостон, про які повідомляли капітани інших кораблів.

Кілька разів далеко в океані над "Предприятием" з' являлися довгохвості фаетони, інші морські блукачі — ознака того, що десь неподалік була земля. Та пошуки виявилися марними. Побачити берег, навіть з найвищої щогли, так і не вдалося.

А кілька днів тому, лавіруючи між кораловими рифами, шлюп наблизився до невідомих суходолів.

Цього разу Коцебу, як траплялося й раніше, знову став відкривачем, хоч, за повідомленням англійського капітана Уолліса, тут нібито мали бути острови Пескадорес.

Отто Євстафійович розгорнув навігаційний фоліант, порівняв опис згаданих островів, зроблений Уоллісом, із щойно відкритими. Подібності між ними не було ніякої. Все ж він — навіщо зазіхати на чуже, бодай і сумнівне, відкриття! — залишив стару назву.

Учора поталанило ще більше. Після неспокійної ночі, коли вітер тривожно виспівував у снастях і хмари заважали зробити обсервацію — визначити місцезнаходження судна по зірках, — вранці раптом випогодилося: вітер ущух, небо прояснилося.

Вдалині лежали, з'єднані між собою кораловими рифами, пласкі острівці. Темно-зелена торочка приземистих чагарів, а далі густе верховіття, увінчане кружалами лапатого пальмового гілля.

Оточена тими крихітними суходолами, посередині мінливо виблискувала голубизною розлога, схожа на величезне блюдце лагуна.

Навіть неозброєним оком за смугою піщаного берега було видно мангрову гущавину й галяви. Але скільки не вдивлялися мореплавці, жодної живої душі не помітили, тому вирішили, що острови безлюдні.

— Віднині, Миколо Петровичу, житимеш у віках, — підморгнувши своєму лейтенанту Римському-Корсакову, сказав Коцебу, коли опис суходолу було закінчено.

Острови нарекли іменем Римського-Корсакова.

Суворої вдачі і, може, не завжди справедливий, Отто Євстафійович шанував відвагу й сумління своїх побратимів. Їхні імена він старався залишити на географічних картах — для нащадків. Багато імен. Між ними й українців.

Ще в минулому рейсі з Коцебу плавало чимало степовиків, двоє з них — штурман Василь Хромченко та художник Людвіг Хоріс, двадцятилітній красень із Подніпров'я, недавній випускник Харківської художньої гімназії.

Іменем першого в холодному Берінговому морі командир "Рюрика" назвав острів, другого — півострів. Шаміссо, німецький поет і природознавець, що теж подорожував на "Рюрике" і жив із Хромченком та Хорісом в одній каюті, жартував:

— Отто Євстафійович через своє русофільство і палкі патріотичні почуття, чого доброго, скоро й Тихий океан переінакшить на океан Хромченка або Хоріса.

— Не злослов, Адельберте, — втрутився в розмову судновий лікар Ешшольц. — Славу ми поділимо порівну, хоча в тебе її і так досить, особливо після повісті про людину, яка загубила свою тінь.[1]

— На "Рюрике" я, автор "Шлеміля", як тобі відомо, Іване Івановичу, не белетрист, а природознавець. Мій друг, поет Людвіг Роберт, проводжаючи мене в дорогу, наказував: "Збирай, Шаміссо, мінерали та всіляку морську живність — белетристика ж почекає".

— Ось ти й старайся, друже, — розважливо мовив Ешшольц. — Наука тебе не забуде.

Видно було, настрій природознавця після чергової бесіди з капітаном (вони з перших днів плавання не знайшли спільної мови) вкрай зіпсувався.

Адельберт похмуро відповів:

— Наука — не казна-що, вона доступна й мавпам, — і тут же завів своєї, про капітана: — А нашого веселого супутника — мавпочку — Отто Євстафійович на Камчатці подарував навіщось губернатору. — Жартома, в'їдливо, як те умів робити лише він, додав: — Мені здається, що мавпи, які на кораблях спілкуються з людиною, будучи допитливими, могли б досягти багато чого на шляху пізнання, якби мали те, що так необхідно вченому і в чому їм, мавпам, відмовила природа — сідницю.

— Ти сьогодні, дорогий Адельберте, не в гуморі.

І Ешшольц залишив каюту.

Він вдруге вже у кругосвітньому плаванні. Таки переконав командира "Предприятия", і той узяв його з собою.

Виходець із Ліфляндії, Ешшольц зовні нічим не відрізнявся від русявочубих слов'ян, з якими плавав. Його, Іоганна Фрідріха, моряки перехрестили на свій лад, назвавши Іваном Івановичем.

Іван Іванович мав золоті руки і чуле серце. Мореплавці любили й поважали свого лікаря.

Це неабищо — мати в океані надійного друга! Бо чи не єдине, що можуть протиставити люди розбурханій стихії,— єдність.

Коли згасає день, розгонистий вітер над островами повертається. На зміну морському бризу віє береговий. Але біля низинних коралових суходолів та переміна майже непомітна.

З розкриленими вітрилами, під шатами зоряного неба шлюп здавався казковим птахом, якого буря загнала далеко в океан.

Відійшовши від островів Римського-Корсакова, "Предприятие", аби не налетіти на рифи й не минути який-небудь невідомий суходіл, стишило хід, лавіруючи під малими вітрилами.

Отто Євстафійович в каюту так і не піднявся. В пітьмі, просто неба, було справді гарно. Ніжний подув бризу лоскітливо пестив тіло, доносив пахощі острівної гущавини й водоростей.

Командир присів на бухту скойланої линви, що лежала в носовій частині судна. Але сон не йшов, дарма що в принишклій тиші заколисливо хлюпотіла вода, порипували щогли та снувалася, мов дивна місячна пряжа над головою, знайома змалку пісня.

То на кормовій палубі співали матроси.

Крізь дрімливе марення Коцебу впізнав голос одного з кращих корабельних канонірів. Він виводив мелодію, решта підспівувала.

Журливо снувалося над океаном про білокору берізку, що в полі стояла… Серце виповнювалося терпким смутком.

Чого ви так далеко, за тридев'ять земель, руські люди? — ніби запитувала пісня.

На очі непрохано набігла сльоза, і Коцебу присоромлено жахнувся — добре, ніхто його не бачить таким.

"А й справді — чого ми тут?" — подумки запитав себе.

Перед ним, ніби виринувши з мороку, постало все його минуле життя.

Морські пейзажі змінювали милі серцю прибалтійські гаї й луки, серед яких він зріс. Потім в якомусь космічному вихорі все злилося воєдино — море і рідне привілля, і він побачив себе на кораблі, під вітрилами, що мчали, розкрилені над степами.

То, здогадався Отто Євстафійович, "Надежда". На ній колись давно він, п'ятнадцятилітній, під командуванням легендарного Крузенштерна вирушав у першу російську кругосвітню експедицію.

Крузенштерн, Лисянський, Лазарєв — славні капітани... І вони, й інші вітчизняні мореплавці, ризикуючи життям, прокладали дорогу в невідоме, відкривали ще незнані острови. Приходили туди не з мечем і вогнем — несли добро і злагоду.

Тубільці добре пам'ятають, хто з чим приходив!

— Ось чого ми тут! — сам собі вголос відповів Отто Євстафійович.

Йому пригадалася зустріч на відкритому недавно архіпелазі Радак.

— Тотабу! Тотабу! — радісно вигукували тубільці його ім'я.

Обнімали, називали "айдара" — друг.

Вісім років тому Коцебу привіз на той далекий мікронезійський архіпелаг пагінці винограду, навчив остров'ян землеробству.

Є там звичай: на знак миру й дружби дарувати прибульцю пальмову віть. Тубільці подарували таку віть Отто Євстафійовичу.

Коли ж мореплавці збиралися в дорогу, командир російського вітрильника й собі, відчахнувши від гінкого пальмового деревця гілку, простягнув Ті старому вождю:

— На вічний мир! На злагоду!

Білокрилою пелюсткою корабель полинув над хвилями... І ось вони, люди великої Русі, знову тут.

Тропічна ніч минала. Пасма темряви над океаном рідшали, ставали дедалі світлішими, ніби їх хто, розчесавши, підфарбував цитриною.

— Отто Євстафійович, земля! — почувся голос дозорного матроса.

Була шоста ранку. Коцебу глянув на море. Праворуч, на північному сході, де край неба полум'янів, лежали, оповиті первісною тишею, острови.

Вони були прекрасні — таке можна побачити хіба що уві сні. З океанської безодні прямо по курсу корабля, здавалося, розкинула крила жар-птиця. То над повінню низькорослої прибережної гущавини розпростерлися, виблискуючи в променях сонця, віяла пальм.

Островів було багато; вони ніби один за одним пливли в далеч океану, і ті, далекі, губилися за видноколом в ранковій імлі.

Острови щастя...

Їх назвали іменем Ешшольца. Відомі вони й під іншим іменем — Бікіні.

...Бікіні. Яке страшне слово!

Розділ другий

КІЛЬКА СЛІВ ПРО СЕБЕ

Звати мене... А втім, яка різниця, як мене звати! Просто овіяний солоними вітрами матрос океанського судна, який...

Все ж негоже бути безіменним, як той містер Ікс з відомої оперети. Хоч і в нього, здається, було ім'я.

Тож називайте мене Васько Гайовий.

У перекладі з грецької Василь, кажуть, цар. Зовні я, правда, мало на царя схожий, особливо після поневірянь на далеких островах. Худий-прехудий, на одну ногу припадаю, а по щоці, від скроні до підборіддя, шрам в'ється.

Портрет, що й казати, непривабливий. Проте не завжди ж я був таким.

Сам я родом з України, степовик. Село, в якому народився, на межі з посушливою Таврією. Спечно влітку, дихнути нічим, — мовби отча земля з дитячих літ готувала нас до випробувань у тропіках.

Край наш колись Диким полем звався. Навперейми з вітрами гасали там половецькі коні та об щити нападників брязкали мечі нескорених прадідів.

Від тієї спорохнявілої давнини кам'яні скіфські баби залишилися. Стоять обіч дороги, схрестивши на животі руки, посивілими очима вдивляються в прозоре степове марево. Ніби когось виглядають із походу.

Щовесни, кинуте дбайливими руками, зерно лягає в пухкий чорнозем. Напившись дощів, колоситься нива.

Моє перше, заповітне море, мої голубі кораблі…

За все золото світу найдорожче — хліб. Тому-то люди і вкладають у нього стільки хисту й снаги.

Я пишаюся тим, що душу мою сповнило степове бентежжя і в жилах пульсує невхолола кров.

Гадалося: виросту — теж хліборобом стану. Та людині, видно, замало одного життя, щоб вона могла як слід зрозуміти себе. Загадкова підсвідомість, кажуть, до пори до часу приховує й наше справжнє покликання.

У цьому я переконався особисто.

Хоч я й веселун, безтурботний, проте завжди до всього своїм розумом дійти прагну. І в себе вдивляюся зірко. Виважую, значить, потаємні порухи, подумки перебираю їх. А бачте, навіть не здогадався, що в глибинах душі, причаївшись, жив нездоланний потяг до моря.

Те почуття й узяло гору. З діда-прадіда степовик, я став моряком.

Уже пізніше, коли в далеке плавання вирушив, до рук потрапила якась старовинна книжка. Без початку й кінця, отже — без назви й імені автора. У ній я вичитав дивний вислів: "Плавати по морю необхідно, жити — не так уже й обов'язково".

Не знаю, кому як, а мені той афоризм сподобався. Бо, скуштувавши гіркого матроського хліба, вже не уявляв собі життя без моря, дарма що воно жорстоке й принесло мені стільки лиха.

Де я тільки не побував, ступивши на палубу океанського корабля! Холодні арктичні моря й вічнотеплі води; північ і південь, захід і схід.

Спочатку із гідрографами на невеличкому судні ходив. Щоб не вгасав огонь й освітлював дорогу таким, як і я, бурлакам, до віддалених маяків Курил і Камчатки балони з горючим газом, ацетиленом, підвозив. У Берінговому морі плавав, ліс транспортував у Японію.

І ось опинився з океанологами на далеких меридіанах, у тій частині земної кулі, куди рідко хто з моїх співвітчизників потрапляє.

У Тихому океані тисячі островів. Архіпелаги на південному заході звуться Меланезією, тобто Чорними суходолами. Далі на північ простягнулися пасма коралових атолів. То Мікронезія, світ дрібних острівців, на які мене закинула доля.

Ви, мабуть, погодитесь, що інколи навіть незначний випадок може круто змінити наше життя. Прикладів тому безліч, хоч би й мій сумний, вистражданий в бувальцях досвід.

Я помітив, що сліпа випадковість приходить до нас крадькома або ж налітає, як буря. І завжди несподівано.

Так нежданo-негадано спіткала вона й мене в тому останньому рейсі.

До кінця плавання лишалося півтора місяця. Судно, на якому я працював матросом, мало повернутися до рідного берега. І воно таки вернулося. А я... Думав його випередити! Та вийшло навпаки.

Розумійте, як хочете, — був то збіг обставин чи фатальна неминучість. Одне скажу: якби я тоді не залишив свого "Вихора" й не пересів на інший корабель, можливо, усе склалося б інакше й мені не довелось би корити долю за її підступність.

Випадок. Обставини. Доля.

Я саркастично посміхаюся. Тепер уже немає ніякого значення, кому з них віддати перевагу — випадку чи обставинам. Фатальне коло замкнулося.

Розділ третій

ВАХТА

Ніч минала.

Стомлений тропічною задухою, яка не спадала навіть перед світанком, я стояв за стерном у ходовій рубці.

На сон о цій порі хилить особливо. Досвітня вахта, що починається о четвертій ранку, не дає спочити: ніч — не ніч, і вдень заснути ніяк.

Навколо залягла тиша. Після штормів, невідчепних супутників плавання у високих широтах, неправдоподібним здався мертвий штиль. Пасат і той притих — безгоміння. Лобате чоло океану було помережане дрібними брижами, що їх утворила течія.

Гвинтом бурунячи воду та злегка погойдуючись на хвилях, "Вихор" долав милю за милею.

Переобладнаний з малотоннажного риболовецького сейнера в дослідне судно, він залишався таким, як і був, — всюдисущим блукачем, якому не страшні ніякі шторми.

Бо хіба ж здатні хвилі покласти на борт Іванця-киванця! А "Вихор" і був саме таким вертким киванцем. Хоч би як хилився з боку на бік, все одно повертався в попереднє положення, як це не раз уже траплялося в буряну погоду далеко в океані.

Звичайнісінький тобі сейнер-всюдихід. Ось тільки всередині корабля дещо змінилося. На місці колишніх трюмів тепер за невисокими перетинками туляться одна до одної каюти-лабораторії, а під ними широчіє склад із стояками для вертушок і батометрів.

За допомогою тих приладів океанологи вивчають морські течії й беруть проби забортної води. Беруть з різних глибин і в різних широтах.

На цьому судні мені й випало вирушити в далеке плавання.

— Воля твоя, — сказали в пароплавстві.— Можеш відмовитися, адже ти недавно з рейсу. Одних відгулів он скільки, та ще відпустка.

— Словом, на цей експедиційний черевик ми тебе не змушуємо, — інспектор відділу кадрів поблажливим поглядом зміряв мене з ніг до голови. — Розуміємо: спокійніше на пасажирському або торговельному тиховозі. Та у нас зараз людей чортма — літній сезон, усі на курортах. Як бачиш, і з підмінного екіпажу послати нікого, — додав він, гортаючи якісь папери.

Треба — значить, треба. Я погодився, хоч і просився не на експедиційне судно.

— Молодець! — обійняв мене той канцелярист, чоловік у потертому флотському кітелі, мабуть, сам колишній моряк.

Моєю новою домівкою став "Вихор".

У рейс збиралися недовго. Через кілька днів і відчалили.

В океанологічну експедицію посилають по кілька кораблів. Єдиний хіба що всесвітній блукач "Витязь" ходить одинаком.

З нами вирушив "Гідролог" — суденце, менше за "Вихор". Та про нього потім...

Ми перепливли буряну Сангарську протоку, крізь шторм пробилися у північні широти. Гнані бурею, від Алеутських островів спустилися вниз і майже місяць прасували океан за тропіком Рака, вподовж двадцять четвертої паралелі. Океанологи вивчали субтропічну конвергенцію — могутній потік води, що відмежовує Північно-Тихоокеанську течію від Північної Пасатної.

Так принаймні пояснили океанологи.

Потім "Гідролог" попрямував до островів Палау, а "Вихор", закінчивши роботу біля рифів Крузенштерна, взяв курс прямо на південь.

Пустельні води океану залишилися позаду. В широтах, куди ми поспішали, лежали коралові острови, безліч мілин і рифів.

Ішли зигзагами — з півночі на південний захід, потім міняли курс на південний схід, знову йшли на захід…

Кілька днів тому на такій же вранішній вахті перетнули сто вісімдесятий меридіан, і в судновому календарі з'явився зайвий день.[2]

Тоді було вітряно, хвилі гатили в лівий борт, судно ледь трималося на курсі. Та нині воно покірно слухається стерна. Мої долоні лежать на чутливому коромислі, найменший порух передається корпусу судна, про що свідчить рухлива стрілка компаса.

Ніч минала. Край неба на сході почав багряніти.

Кучугури хмар над океаном, які ще недавно здавалися неприступними вежами, під натиском світла, що дедалі більше просочувалося на виднокіл, блідли й нижчали, аж поки зовсім розтанули, перетворившись на імлисту, зіткану з блакиті й золотавих прожилок габу.

Зійшло сонце.

У штурманській рубці задзвонив телефон. Вахтовий штурман з чудернацьким прізвищем Шарашкін — через що й нас, вахтових матросів, прозвали хлопцями з Шарашкіної контори — взяв трубку.

Дзвонив начальник експедиції, професор Циба. Вони про щось домовлялися.

— Гаразд, Іване Васильовичу, зробимо, як ви хочете! — нарешті мовив штурман.

Він підійшов до машинного телеграфа, перевів ручку на помітку "Стоп", а мені велів покласти стерно прямо.

Я вголос повторив його команду, перекладаючи коромисло стерна горизонтально.

Ще трохи "Вихор" рухався за інерцією. Поступово хід його стишився, і він, мовби заклякнувши на плесі, ліг у дрейф.

— Відійти від стерна!

Я вийшов на крило горішнього містка. Побачив: на палубу з кають висипають океанологи.

Несподівано перед очима виріс капітан.

— Що у вас робиться?

Штурман пояснив: зупинка на вимогу начальника експедиції.

Возити дослідників океану — марудна справа. Третій помічник капітана, підмінний штурман, з яким я одного разу стояв на вахті, прокоментував це по-своєму:

— Мені, хлопче, доводилося транспортувати всілякі сипучі вантажі, возити курей і навіть циркових коней, а таких пасажирів — вперше. Вередливий вантаж!

Його невдоволення можна зрозуміти. Подумайте самі: судно лягло на курс, на маршрутній карті готується прокладка. Та… Одне слово — і все летить шкереберть. Дослідникам, бач, забаглося саме в цій точці океану опускати батометри або ж якесь інше причандалля. І нічого не вдієш — треба виконувати.

Вислухавши Шарашкіна, капітан запитав:

— Вони що — знову черпатимуть водичку?

— Ні, Євгене Петровичу, — відповів штурман, — опускатимуть буї.

— Що ж, нехай майнають.

Капітан залишив рубку.

Буй — величезний, схожий на дзигу поплавок. Знизу в нього багатокілометровий трос. До того тросу й кріпляться циліндричні вертушки, всередині яких електронні прилади, що фіксують швидкість і напрямок водяних потоків.

Так вивчають морські течії. Вивчають інші, а ми, візники, їм допомагаємо.

— Чого доброго, й самі станемо вченими, виб'ємося в люди, — сказав мій напарник по вахтах, матрос Степан Очеретний.

А він, чортяка, даремно б не базікав: видно, таки й справді з гальюнного майстра, як нас жартома називають, у професори мітить.

На цій широті, відразу за екватором, де зупинився "Вихор", струмує течія, вірніше — протитечія Кромвелла, яка бере початок біля берегів Південної Америки і плине через увесь океан. Американські вчені простежили течію від сто сорокового меридіану на схід, наші океанологи хочуть дізнатися про її західне відгалуження.

Ось, значить, чого ми тут і чого зупинилися.

Біля відкидного майданчика по правому борту юрмилися океанологи й матроси. Готували до спуску буй.

Я теж попросився на палубу.

— Може, стану в пригоді...

— Обійдуться без тебе! — вбивчим поглядом пронизав мене Шарашкін.

Поки до тросу кріпили вертушки, буй висів на стрілі кран-балки. Потім його посадили на воду й відразу рушили.

Так ми пливли кілька годин і ще двічі опускали буї.

На відстані десяти миль між ними утворився невидимий рівнокутник. У центрі його й зупинився "Вихор".

Проте течія дедалі більше почала зносити судно на захід.

Вітру, правда, не було, та океанське плесо бурунилося, ніби кипіло. Машина "підгрібала", працюючи на малих обертах.

Щоб не збочувати з курсу, я прикипів до стерна, невідривно стежив за стрілкою на кортушці гірокомпаса.

А довкруг "Вихора", неначе він врізався в косяк риби, хлюпотіли, здіймаючись одна за одною, хвостаті хвилі.

То течія прокладала дорогу через океан.

Розділ четвертий

НАШ БОЦМАН

Очеретний таки мав рацію. Працюючи поряд з океанологами, мимоволі й сам дечого навчаєшся.

Взяти хоч би морські течії, які ми досліджуємо. Навіть я, невіглас, міг би тепер чимало розповісти про них. Та розумію: вас цікавлять не струмені води, що, немов щупальці, обвили увесь океан (на півночі й південному заході Ойясіо й Куросіо,

на сході Ель-Ніньо та Гватемальська, на півдні — Антарктична кругова течія), а пригоди.

— Правда твоя, — скажете ви. — От якби про пляшкову пошту або загадковий корабель, уламки якого прибило до берега.

Що ж, таке буває і в наші дні — находять і пляшки, залиті смолою, й рештки потрощених човнів. Бо романтика морських пригод не відійшла в минуле.

Може б, точніше її назвати лихо, нещастя. Справді-бо, яка то в біса романтика, коли людина гине! А жертви під час катастроф неминучі.

Отже, наше судно підхопила течія і понесла на захід од центру уявного трикутника.

Вахта кінчалася. Ті, хто мав змінити Степана Очеретного й мене біля стерна, чомусь затримувалися.

— Чи вони поснули? — обурився я.

— Потерпи трохи, — відказав штурман. — Підвахтові допомагали майнати буї. Зараз прийдуть.

Хвилин через десять вони з'явилися.

— Увага! Їх величність Антон і Кнопка.

Пропускаючи хлопців до ходової рубки, Степан Очеретний, вайлуватий і клишоногий, як ведмідь, присів у реверансі. Він

завжди з витівками — хлібом не годуй, а дай йому покепкувати.

Високий, статечний матрос Тупіченко і його низькорослий напарник Бесараб, яких через їхній зріст на "Вихорі" охрестили Антон і Кнопка, зайняли наше місце. Один став до стерна, другий, впередзорящий, пішов на крило капітанського містка.

— Баста! — з полегшенням зітхнув я. Степан побажав їм щасливого вахтування.

— І не губити буїв, — докинув.

За тропіком Рака, де течія особливо стрімлива, теж опускали буї. Один із них на вахті Антона й Кнопки загубили. Тому-то Очеретний, вірний звичці пхати носа, куди його не просять, і попереджав.

До вечора ми були вільні, тобто могли відпочивати. Проте… Не подумайте, що стерновим розкіш. Краще вже у робочій бригаді, де матросами керує лише боцман. Тут же верховодять усі: капітан, штурман. І, звичайно, дракон.[3]

— Вахта вахтою, — мовив він, — але ви, великі керманичі, все-таки з палубної команди, а я ваш безпосередній начальник. Мої розпорядження — закон.

Одного разу, коли мені веліли переносити якісь вантажі, я, стомлений, огризнувся:

— Ми, Кузьмич, і так недосипаємо. Побійтеся бога — чого ви нас мучите?

— Бога? Так його ж немає,— хитро підморгнув дракон. — Даремно в тебе на шиї теліпається ладанка. Ну, а відсипатимешся, Васько, на тому світі. Поки б'ється серце, раджу: рухайся, дій. Це єдиний спосіб самому собі довести, що ти живий.

Розмова на цьому скінчилася. Доказувати щось боцманові — марне: все одно буде так, як він задумав.

Ми знаємо: Кузьмич відчайдуха і великий трудівник. Навіть лютий шторм не в змозі зігнати його з палуби — все щось майструє, порається коло чогось.

Такої ж працьовитості вимагає й від нас.

Не встигли ми з Степаном переступити поріг каюти, як у коридорі почулося шаркання ніг. Важке й одноманітне, ніби хто котив перед собою гирі.

Так ходить лише боцман.

Це й був він.

У строкатій, з мавпами й кокосовими пальмами, футболці, на стегнах короткі тропічні шорти, ноги взуті в модні сандалії.

Кузьмич скидався на марафонця, який тільки-но завершив стомливий біг, і водночас — на підстаркуватого іноземного туриста. Правда, замість фотоапарата, що його носять зарубіжні гості, в руці він тримав відро з мастилом.

— Не ждали? — запитав, помітивши наше зніяковіння. — От і добре. Несподіваний напад — запорука успіху, — вирік він.

— Авжеж не ждали, — сердито відповів я, здогадавшись про мету його відвідин.

— Нечемно, — ніби між іншим кинув він. — Втім, нічого дивного: там на містку, в Шарашкіній конторі, вас розбалували, перетворили на білоручок. Але цю ваду ми швидко ліквідуємо. Як любили говорити древні: лаборемус. Тобто: будемо трудитися!

Кузьмич — чоловік грамотний, але не настільки, щоб знати латину, яку він часто цитує. Просто у нього є невеличкий словник, подарований одним океанологом.

З тієї книжки дракон і черпає прописні істини.

Якось на початку рейсу, зайшовши до Кузьмича в каюту, я помітив на столику під ілюмінатором замацану, в плямах охри й сурика книжку і знічев'я заходився гортати сторінку за сторінкою.

Так, латиняни вміли висловлюватися стисло й крилато.

У словнику було чимало фраз, ніби спеціально надрукованих для Кузьмича, щоб він їх сипав на наші бідні голови.

І тепер, згадавши з тієї книжки сентенцію, я на дошкульні боцманові слова відповів:

— Дбайливий пастир стриже овець, а не обдирає.

— О, що я чую? — оторопів Кузьмич, ставлячи відро на підлогу. — Боні пасторіс ест тендере пекус, нон деклубере, —

скоромовкою сипонув він, так ніби чужинська мова була йому рідна. — Звідки ти, друже, знаєш латину? — запитав.

"Ага, драконище, попався!" — зловтішно подумав я.

Проте вголос лагідно відповів:

— Моя бабуся по дідовій лінії, Джіна Лоллобріджіда,[4] народилася в древній Латії.

— Де це?

— Та нібито на нижній течії Тібру.

— А дід твій хто?

— Його звали Маріо дель Монако.[5]

— То, виходить, ти італієць?

— Не зовсім. Можна сказати — наполовину. Та й народився я не на Тібрі, як моя незабутня бабуся Джіна, а на берегах степової річки Вись.

— Така несподівана новина, Василю Батьковичу, міняє хід подій. Кокук могокус, як казали латиняни! — вигукнув Кузьмич. — При нагоді зайди до мене — побалакаємо. А поки що...

Я так і не зрозумів: "розкусив" боцман мою брехню, чи сприйняв її за щиру правду. Знаю лише, що він залишився таким же, як і був, безжальним драконом!

Вислухавши про мій "романтичний" родовід і радий можливості побесідувати зі мною на дозвіллі, він, як мовиться, з небесних висот спустився на землю… наказав нам до вечірньої вахти зачистити й посуричити правий борт, подряпаний шпиком антени під час спуску буя.

— Ось тобі і фокус могокус! — засміявся Очеретний, коли боцман вийшов з каюти.

— Не допомогло й моє "італійське" походження, — додав я.

Поснідавши та перепочивши, ми взялися за роботу.

Розділ п'ятий

КОРАБЕЛЬНІ БУДНІ

Я іноді думаю: чому людей засліплюють титули, начальницькі звання й ранги? І це дає право зверхньо ставитися до простого трудівника, на якому, до речі, тримається світ.

Без землеміра чи обліковця поле, можливо, й обійдеться, говорив мій дідусь. Та на ньому не вродить жодного колоска, якщо не попрацюють руки ратая-хлібороба.

Одна малозначна розмова, що відбулася, коли я вперше прийшов на судно, зачепила мене за живе.

В гарному, на замовлення пошитому костюмі, з легким чемоданчиком у руці я ступив на трап.

"Вихор" стояв між таких, як і сам, невеликих суден, кормовими канатами припнутий до пірса. Багато з тих, хто збирався в рейс, були увільнені на берег. Вахту несла підмінна команда — портові бичі, як їх називають моряки.

Вгорі, на майданчику парадного трапа, вахтувала кокетлива, підстрижена під хлопчика молодиця років на тридцять.

"Ну й порядки! — майнула думка. — Не вистачало пуститися в плавання з жінками".

Марновірність чи ні, проте кожному морякові відомо, що жінки на морі приносять нещастя.

Ця настороженість і здивування, мабуть, світилися в моїх очах.

— Ви у гості чи, може, комусь на підміну? — взявши руки в боки, поцікавився той матрос у сукні.

Я простягнув перепустку.

— Ідіть, — дозволила пишнотіла сторожа, пропускаючи мене повз себе на палубу, де лежали швартові канати та височіли ще не розпаковані контейнери і ящики.

Коли я віддав старпому одержане в пароплавстві призначення, речі відніс у каюту — навіть устиг пообідати — і вже збирався на берег, знову почув грайливий голос:

— Так швидко, земляче?

— Мене до вечора відпустили.

Під ногою пружно хитнулися сходини.

— Молоденький. І симпатичний! — долинуло згори. — А тільки, бач, яка петрушка: зовнішність обманлива. Я думала, він інженер або штурман, та, виявляється, матрос, рогаль.[6] Те, що мете, — додала вона сміючись.

То що ж із того, що ми, матроси, люди без гучних звань і титулів? Ось і ви, товаришу Шарашкін, чаклуючи над маршрутною картою, мабуть, вважаєте себе півбогом, а нас — примітивами. Та якби не ми, рогалі,— і Степан, і я, й усі інші хлопці-матроси, — чорта б лисого плавало судно!

І ви затямте, шановний боцмане: завдяки нашим роботящим рукам всюди порядок, а борти та палубні надбудови аж виблискують білизною.

Поки "Вихор" лежав у дрейфі — під час руху судна забортні роботи заборонено, — ми з Очеретним спустили, надійно закріпивши линвою, дошку-підвіску й заходилися суричити борт.

Робота на "Вихорі" кипіла. Матроси працювали у глибокому трюмі, біля в'юшок, гідрологи опускали чергову партію батометрів.

Неробам взагалі немає місця на судні. Навіть Євген Петрович, капітан, якому ніхто не може дорікнути, що він уникає чорнової роботи — у нього й без неї клопотів по зав'язку, — і той, бачимо, скинув сорочку; худий, високий, стоїть під тентом коло лебідки, допомагає океанологам майнати трос.

Єдиний, хто нудиться і для кого плавання — кара, це помічник капітана, прозваний кимось помпою.

Які його завдання й обов'язки, ніхто до пуття не знає. Буцімто підмога капітану у вихованні екіпажу. Словом, мандрує собі чоловік по світу на державний кошт та й годі.

Наш помпа, Савелій Гудзонович Толстиков — непомітний, тихий, опецькуватість якого цілком відповідає прізвищу — мабуть, зрозумів власну зайвість серед трудівників моря: ні в що не втручається, здебільшого мовчить.

На вахтах він не стоїть, з ранку до вечора із судновим лікарем "ріжеться" в "козла" та тричі на день з'являється в кают-компанію за обідній стіл.

Щоправда, Гудзонович часто-таки робить обхід житлових приміщень. Уже вкотре інструктує кожного, як себе вести в іноземному порту. І взагалі — як себе поводити, ніби ми дикуни, а він місіонер, посланий нас просвітити.

Настирливо попереджає, щоб ніхто не смів писати щоденників.

— Може статися, нотатки ті загубите, тоді кожне слово — ви там такого понаписуєте! — обернеться проти вас.

Чого воно має так обернутися, нам невтямки. Адже поводимо ми себе з гідністю — не з неба ж упали: і в школі вчилися, і комсомольці. Як мовиться, діти своєї землі.

Нас ображає ця недовіра. І хоч помпа щоденники заборонив, дехто їх таки веде.

Степан зізнався, що списав уже кілька зошитів. Міг би про це й не говорити — я сам не раз бачив, як він щось мережить після вахти.

— Навіть Кузьмич нотує,— пошепки мовив. — А якщо дракон узявся за перо, нам сам бог велів.

Я тими нотатками не захоплююся. Пам'ять у мене й так гарна, хоч, правда, колись і сам вів щоденник.

— Писарчуки, а не мореплавці!

— Не глузуй, Васько, — образився Очеретний. — Це ж унікальна історія! Сюди рідко хто з наших потрапляє. Отож треба зафіксувати й увічнити.

— Гаразд, не буду. Пишіть, Геродоти!

Скребло — заточену з кінців лопатку, аби вона не вислизнула з рук і не впала у воду, ми, винахідливі, прив'язали до стегна. Щітка для фарбування теж на мотузці. Відро з мастилом гойдається поряд.

— Смертельний цирковий номер! — каже Степан, утримуючи рівновагу на підвісці та намагаючись дістати й зачистити ушкоджені місця на металевому обводі борту.

Ми трудимося, виконуючи наказ боцмана.

Він, Кузьмич, говорить правду — даремно ми з ним інколи сперечаємося: людина жодної миті не повинна залишатися без діла. Інакше загризе нудьга, душа вчахне й заплісняві є, бо лише в праці вона розквітає й набирається сил.

Відрадно бачити наслідки своїх старань... Ми он із Степаном всього-на-всього кілька годин працюємо, а вже кормову частину, по саму ватерлінію, зачистили й тепер почали суричити.

Судно увесь час похитується, гойдається й підвіска, і ми на ній схожі на повітряних акробатів.

У високості неба ані хмариночки. Проміння сліпуче — дивитися боляче, тіло огортає теплом.

Ця спекотна купіль небезпечна. Та від сонячного удару в нас на голові брилі. Кислаті полотняні брилі й вузенькі плавки, більше нічого.

— Все моє ношу зі мною — омніа меа мекум порто, — відправляючи нас на забортні роботи, виголосив боцман.

Двигтіння, що йде знизу, від головної машини та од інших суднових механізмів, передається сталевій оболонці нашого ковчега.

Послаблюючи із Степаном кінець линви, на якій тримається підвіска, й опускаючи її нижче, майже до води, я ненароком дотикаюся шорсткою долонею до розпашілої, забризканої поверхні борту. Відчуваю шовковисту гладінь, ласкаве тепло, живу, схожу на дрібне тремтіння, пульсацію. Так, ніби це кінь, що пробіг не один десяток кілометрів і, збуджений, зупинився, і я погладжую його розгарячілі боки.

Чого тільки не спаде на думку мрійливому степовикові!.. Щогли — грива, плетиво вант — срібна збруя. Стоїть, притомлений, наш коник посеред тропічного океану, за тридев'ять земель від рідного берега.

Вода переливається променисто й різнобарвно. Прозора, чиста. Здається, можна уздріти дно, якби, звичайно, не прірва, що лежить під "Вихором".

Коли із пензля, яким я фарбую, на воду падають червоні краплини сурика, по ній то тут, то там раптом спалахують огнисті квітки, і наші голови, віддзеркалені синюватим люстром океану, стають заквітчаними, в німбі сонячного проміння. Ніби ми боги.

Ідилію цю щоразу порушують непрохані відвідувачки, акули. Вони всю дорогу супроводжують судно. Якщо ж "Вихор", як ось зараз, зупиняється, хижачки виписують довкруг нього широкі кола, сподіваючись на поживу.

Кок Андрухович-Брюховецький підгодовує ненажер: виливає за борт помиї, кидає лушпиння й недоїдки. Геть усе поглинають, кляті!

Нині під нами шастає кілька зелених акул. У воді, де ще мить тому видніла моя заквітчана голова, ворушаться їхні довгасті тіні.

Це нас не дивує. Ми до такого звикли. А все ж Очеретний, пританцьовуючи на підвісці, гукає:

— Дармоїди! Хто сміливіший — налітай! — і жбурляє огризком яблука.

Степанів голос привертає до себе увагу. Правда, не акул.

— Ви нікуди не втекли?

То помпа. Перехилившись через борт, він, розморений спекою, ліниво дивиться вниз, потім так само ліниво цвіркає крізь зуби ("Справжній моряк за борт ніколи не плюне", — про себе зауважую я) і йде догравати партію в "козла".

Невдовзі з'являється знову.

— Ви ще тут?

— Тут, тут, Гудзоновичу! — непривітно відказує Степан.

— Де б ми поділися? — озиваюсь і я.

— Хто вас знає...

Крім Толстикова, нами більше ніхто не цікавиться — у кожного свої турботи.

Ми дофарбовуємо борт і поспіхом збираємось на вахту.

Розділ шостий

ТРАГІЧНИЙ ПРОЛОГ

Вечірня вахта, як завжди, пройшла клопітно.

Спочатку ми поралися в штурманській рубці. Кінчали те, що не встигли зробити Антон і Кнопка: грунтували перетинки, щоб завтра можна було їх фарбувати; допомогли електрику перевірити проводку до бортових огнів.

Правобіч, у закутку, де за металевими щитами встановлено ліхтар із розпізнавальним огнем, уздріли мертвого альбатроса.

Видно, вночі птах ударився об щоглу й упав на щит... А ми кілька днів сушили голову: звідки такий нестерпний сморід?

— Не інакше — витівки кока! — обурювався Шарашкін. — Він бавиться з акулами. Десь, мабуть, і жбуронув на палубу шмат м'яса.

Послав мене в обхід по судну.

Я принюхувався до кожної шпаринки, але нічого не виявив.

Сморід ішов звідусюди, особливо з містка.

— Не міг же зіпсуватися сам Шарашкін! — злословив Очеретний.

Пошуки на цьому припинилися.

— Бачу, з тебе поганий Шерлок Холмс, — махнув рукою штурман, затуляючи носа. — Хоч і задуха, доведеться наглухо задраїти ілюмінатори.

Так ми й працювали до сьогоднішнього дня, закупорені, як в барокамері.

Надійшов вечір, і двом нам — Степанові й мені — на містку тепер робити було нічого. "Вихор" ще не рушив, коли слід ставати — одному до стерна, другому, впередзорящому, на крило капітанського містка.

— Нехай Очеретний лишається тут, — розпорядився Шарашкін, — а ти, Васько, сходи в малярку. Підготуй на завтра щітки й білило.

Я зробив усе, як він велів. Та скористатися тим уже не довелося.

Наступного дня невдачі почали переслідувати зранку.

Із тісної, задушливої каюти я перебрався на горішню палубу, спорудивши під шлюпбалкою невеликий брезентовий намет.

Удень там жарко, проте вночі — чудово. Над головою плетиво вант й радіоантен, у бездонній височині міріади зірок; а внизу, за бортом "Вихора", зітхає, мрійливо перешіптуючись хвилями, океан.

Зорі то, чи, може, полохливі птахи? Крила їхні смугастими брижами стеляться довкола… Мене огорнула ласкава дрімота, і зорі таки чайками сіли на гінкі щогли.

Я заснув.

— Прокинься, Васько! — почув чийсь голос.

— Хто там?

— Вставай, лежню, — повторилося знову.

Але сон не відпускав.

Солодко тобі, матросе, під осяйними шатами, в непорушній досвітній тиші!

До побудки ще далеко. Нічні ж роботи коло лебідок та на відкидному майданчику, звідки майнають батометри, вже скінчилися.

Усі, крім вахтових, спочивають.

Так принаймні було до сьогодні. І хоч цієї ночі гідрологи й не думали припиняти роботу — знизу чувся гомін, різке клацання електричних гальм на спускових механізмах, — я спав непробудно, як після маківки.

Ніщо не тривожило сну, хіба що видива.

Вони переносили мене то в рідний порт, де залишилися друзі, то в село, на Україну.

Я бачив засмучену матір. Вона стояла край воріт, вдивляючись у курну дорогу. Кликала: "Сину!" Я простягав руки, хотів її обійняти, але матуся кудись зникала.

Від болю стискалося серце.

Схвильований сновидінням, поривався звестись на ноги і відразу засинав, ніби провалювався у прірву.

— Васько, Васько! Скільки можна тебе будити?

— А, Кнопка... — спросоння пробурмотів я.

— Годі спати — час на вахту!

— Не шуми, Бесарабе, — остаточно прокинувшись, мовив я. — Зараз встану.

Глянув на годинник — пів на четверту. Таки пора. Шарашкін лютуватиме, якщо я спізнюся.

А все ж, замість того, щоб іти в ходову рубку, завернув на спардек.

В обличчя повіяв пестливий вітер. Дерев'яний настил звечора скатаної палуби, по якій я ступав босоніж, вологою прохолодою залоскотав підошви.

Світло від ліхтаря над відкидним майданчиком кружалом падало на воду, і в ній, немов хвостата рибина, погойдувався батометр.

— Оце все, що залишилося від спущених на глибоководні горизонти приладів, — зітхнув вахтовий гідролог Борис Козін.

— Значить, уціліло лиш те, що пішло на кілометрову глибину? — не вірячи своїм вухам, запитав начальник експедиції.

— Так, Іване Васильовичу, — підтвердив Борис, пропускаючи його повз себе на вузький забортний майданчик.

Професор — голомозий, схожий на Фантомаса чоловік, уважно оглянув блок, через який було пропущено трос. Велів вибрати слабину. Козін став до лебідки, натиснув на важіль — і трос зазмійився, потяг за собою іскристий ланцюг бризок, які, розпорошуючись, утворили райдужне віяло.

— Стоп!

Батометр зупинився перед кран-балкою, якраз над головою професора, що тепер нагадувала голову стародавнього звіздаря, з чудернацьким ковпаком на маківці.

Той прилад — півметровий циліндр — з двох боків посередині був прикручений гвинтами до металевої рами. Його порожнина, куди з глибин потрапляла для проб вода, автоматично закривалась клапаном. Знизу кільцевими захватами, а вгорі зажимом рама кріпилася до тросу, на якому прилади йшли в океан.

— Ось де собака заритий! — вигукнув Іван Васильович. І, звернувшись до Козіна, суворо запитав: — Хто був з вами на вахті?

— Мій напарник, Боженко.

Такий же, як і Козін, бородань, що разом з іншими гідрологами нині стояв збоку, від тих слів зіщулився.

— Боженко, боженько. Боже ж ти мій! — вибухнув професор. — Хотів би я знати: про що ви думали, виконуючи таке відповідальне завдання?

— Я… я особисто кріпив прилади, — несміло озвався Борис. — Вони…

— І нахімічили! — перебив його Іван Васильович. — Погляньте сюди!

Козін з Боженком підійшли до кран-балки. Побачили: сплюснуто зажимом трос; в одному місці він був пом'ятий, а з розриву стирчали, наїжачившись, сталеві дротини пошкодженого пасма.

— Це на тросі з верхніх горизонтів. Що ж тоді казати про решту, з придонними батометрами, вага яких особливо тисла на багатокілометрову линву!

Професор попросив подати йому палубну книжку — щоденник, у якому велися записи глибоководних робіт.

Квапливо пробіг очима перші сторінки… Ось номер сьогоднішньої гідрологічної станції, години початку й закінчення робіт. Далі йшов перелік серійного спуску кожного батометра зокрема.

Усе ніби так, як і повинно бути. Комар носа не підточить! Та досвідчений океанолог знав: його молоді колеги припустилися помилки. Вони не врахували того, що батометри, закриваючись, робили додатковий ривок, а отже, зайве навантаження на натягнутий, як струна, трос. Тому треба було майнати особливо обережно. Зажими взагалі не повинні стискати сталеві пасма, а їх, як на гріх, хтось прикрутив намертво.

Ось у чому була причина невдачі.

"Через верхоглядство цих бородатих телепнів і мою довірливість, — із прикрістю подумав професор, — втрачено цінні прилади, нанівець зведено стільки старань!"

Ще трохи я постояв на палубі, слухаючи невтішні слова. Потім, спохватившись, піднявся в ходову рубку.

Степан Очеретний, впередзорящий, уже стовбичив на крилі містка.

— Ти запізнився рівно на півтори хвилини, — докірливо показав на судновий годинник Шарашкін.

— Не лайте його — він додивлявся кольорові сни, — хихикнув Кнопка.

— Ставай до стерна, — наказав штурман. — Будемо рушати.

Я поклав судно на заданий курс. "Вихор" попрямував до діагоналі "трикутника", туди, де кілька днів тому океанологи поставили перші вертушки.

До самого ранку якась залітна птаха (найближчий острів — за сотні миль звідси) квилила в пітьмі. Кигикала тривожно, ніби віщувала лихо.

Розділ сьомий

НАПАД З ГЛИБИН

Так що ж бо зі мною сталося?

Коли після забуття й нестями я розплющив очі, побачив, ніби крізь туман, незнайомця в білому халаті.

— Живий! — долинуло до слуху.

По голосу впізнав: наш судновий лікар, Юрій Миколайович…

— Де я? — запитав, намагаючись підвестися з ліжка.

— Лежи спокійно. Про все дізнаєшся потім.

Прохолодна рука лікаря опустилася на моє ніби вогнем охоплене чоло.

Сонячні зайчики, вистрибуючи по білосніжних перетинках кають, сліпили очі, паморочилась голова. Біль стискав груди. Ноги здавалися чужими — важкі, налиті пекучою отрутою колоди…

Що з ними? Від страшного здогаду, що їх взагалі немає, мене охопив жах.

— Де боцман?

Боцман, дорогий Кузьмич, завдяки якому я залишився живий!

І тоді, пересилюючи біль, я все пригадав…

За кілька годин, залишивши станцію, на якій безодня поглинула батометри, "Вихор" підійшов до буя з вертушками.

Хоч буй дрейфував, підхоплений течією, його знайшли майже відразу. Допоміг радіомаяк встановлений на невисокій металевій щоглі.

Як тільки судно зупинилося, океанологи заходилися піднімати вертушки.

Але то було вже не на нашій вахті.

— Ну, що, орли, гуляєте? — запитав боцман, уздрівши Степана Очеретного і мене на кормовій палубі, куди ми після сну вийшли перекурити.

— Як бачите, — непривітно відказав Степан, зручніше вмощуючись на ковзкому кнехті.[7]

— А, між іншим, справжній моряк на кнехт ніколи не сідає, — зауважив дракон.

Досмоктуючи цигарку, Степан мовчки пересів на в'юшку з тросом. Видно було, йому не терпиться заперечити. І він таки огризнувся:

— Ви, Кузьмич, не можете без нотацій! Так, ніби перед вами не моряки далекого плавання, а немовлята.

— Очеретний! — патетично вигукнув боцман, зводячи руки до неба. — Вінце анімос ірамкує туам кю цетера вінціс. Що значить: усіх ти зумів перемогти, здолай же і своє гнівливе серце.

— Здолаю коли-небудь, — похмуро відповів Степан, і права брова, як завжди, коли він збуджений, нервово засіпалася.

Я вже не раз помічав: настрій в Очеретного мінливий, немов вітер на морі. Він залежить від того, що Степанові скажуть інші. Похвалять — настрій у нього піднесений, веселий. Та щонайменшого зауваження не терпить. Вразлива персона! Такому важко серед людей, охочих до солоного слівця. А морякам, як відомо, дошкульності не позичати.

— Не ображайся, друже, — примирливо мовив Кузьмич, зрозумівши, що трохи переборщив.

— Гаразд, не буду, — великодушно погодився Очеретний.

— Якщо захочете, — звернувся до нас, — після обіду, поки на вахту, можете мені трохи допомогти. Хлопці виберуть вертушки, а ми піднімемо буй. А зараз — гайда в їдальню!

Коли ми кінчили обідати, боцман підійшов до нашого столика.

— Васько, я давно збирався з тобою поговорити. Ходімо! — узяв він мене за руку.

"Знову драконище заведе своєї!" — подумки посміхнувсь я.

Але моє припущення не Справдилося, хоч розмова й почалася з латини.

— Беатус іле, куі прокул неготііс, себто — щасливий той, хто позбувся клопотів! — вирік Кузьмич, пропустивши мене в каюту і зачиняючи за собою двері.

Боцманова каюта затишна, хоч і тісна. У ній Кузьмич оселився понад двадцять років тому, коли "Вихор" вперше вийшов у море.

Майже половину приміщення займала глибока, схожа на саркофаг койка. У шторм і хитавицю на такому ложі зручно — широка бокова планка вберігає від падіння на підлогу. Внизу навпроти койки — місткий дерев'яний рундук, в якому дракон тримає своє нехитре збіжжя: плащ, зюйдвестку,[8] стулки черепашок, інші дива морської безодні — подарунки для берегових друзів.

— Сідай, чого стоїш, — запросив.

Сам він ліг, розкинувши руки, у саркофаг.

— Вибач, Васько, трохи розслаблюся й перепочину. Навіть президент Кеннеді,— підморгнув, — перед відповідальним засіданням, кажуть, десять—п'ятнадцять хвилин обов'язково спочивав.

— Лежіть, ви мені не заважаєте.

Увагу мою привернула фотографія у саморобній рамці на книжковій полиці. Молода, вродлива жінка тримала на руках немовля.

Перехопивши мій зацікавлений погляд, Кузьмич глибоко зітхнув, але нічого не сказав.

— Ваша родина? — запитав я.

— Колишня, — знехотя озвався він. — Ну, та облишмо це! — мовив, переводячи мову на інше.

— Гаразд.

— То, значить, ми з тобою майже земляки: ти з півдня України, я — теж. Мати ж моя у вашім районі народилася. А що — хіба степ поганий, що ти проміняв його на море?

— Чому поганий? — питанням на питання відказав я, подумавши: "До чого він усе це плете?"

— Кажуть, Васько, ти вже чимало поплавав: і на "Буревіснику", й на "Садку".

— Правду кажуть, — відчеканив я, роздратований тим, що розмова звелася до моєї особи.

— Ну, а коли так, то чого ж ти, собачий сину, гартований штормами, відчаюєшся й панікуєш?

— Я?!

— А хто ж — звичайно, ти! — підтвердив Кузьмич, підводячись з ліжка. — Хто недавно заявив привселюдно: "Берег мені не милий! Краще нехай поглине морська пучина"?

— Он ви про що!

Кілька днів тому штурман послав мене в обхід по судну. Впоравшись, я завітав на корму, де підвахтові та хлопці з робочої бригади тихо про щось розмовляли.

— Приєднуйся до нашої гоп-компанії,— запросили вони.

— Не можу — вахта.

Але таки на хвильку присів.

Ну, звісно, про що у вечірню задумливу годину гомонять моряки. Про рідну домівку і тих, хто жде їх на березі.

Ото й вели хлопці розмову, згадуючи стежки-доріжки. Один розповідав про свою малолітню доньку, за якою він так скучив; другий вихваляв небачену вроду нареченої.

— Згоріло б воно, це море! — з гіркотою заявив підвахтовий Сергій Тупиченко, напарник насмішкуватого Кнопки. — Так тягне додому, хоч вовком вий.

— Ну й вий, — втрутився я. — А мене зовсім не тягне. Ніхто мене там не жде, і як на мене, то краще сувора океанська стихія, ніж ласкаво-вередливий берег.

— Овва!

— Що це ти завів, Василю? — озвалися хлопці.

— А те, що в морі мені краще, ніж на землі.

— Чому ж — адмірал Макаров теж твердив: у морі він почував себе, як вдома, а на березі — ніби в гостях. Правда, він був видатний флотоводець. Та й говорив не од відчаю чи розчарування, як наш Васько.

Я залишив ту придирливу компанію, не пояснивши, чого так думаю й почуваю. Та й що я міг їм сказати! Двома словами про все не розповіси, а оголювати душу не збирався.

Мене й справді переслідував сум і розчарування. Цьому була своя причина — на березі я залишив кохану дівчину. Вона мені слала радіограми в море. Слала колись, на "Садко", а не тепер…

Ми вже плани будували на майбутнє, мріяли про спільне щастя. Та, видно, не судилося бути в парі.

Коли я повернувся з плавання в Індійський океан, Наталка мене радо зустріла. Разом проводили час, не розлучаючись ні на хвилину. Та ця ідилія мені поступово набридла.

Що ж, я, мабуть, народився безнадійним моряком. З тих пір, як розкусив, що воно таке, плавання, довго не можу затримуватися на березі — тягне в море.

Знудьгований суходолом, я й звернувся ото у відділ кадрів пароплавства з проханням послати мене в рейс.

Спочатку Наташа сприйняла це за жарт. Навіть пішла зі мною в пароплавство.

— Знову в море? Васильку, так ти ж тільки-но повернувся, і ми, здається, домовилися, що ти працюватимеш на березі.

— Домовилися, — затинаючись, промимрив я. — Але я хочу ще трохи поморячити. Ставати на мертвий якір ранувато...

— Ну, знаєш! Я тебе не розумію, — розгнівалася вона.

А потім (що мене особливо вразило) заявила категорично:

— Отже, так — вибирай: або я, або море.

Наталка... Вона сама ходила в рейс на дослідному судні. Там ми і познайомилися. Що з нею сталося? Хіба ж можна диктувати іншому свою волю, змушувати мене робити те, чого я не бажаю!

Якби вона, відкинувши оту категоричність, по-жіночому ласкаво чи й хитрістю довела мою хибність, я б, можливо, й відмовився від задуманого. Примус, повеління завжди викликають у мене протест.

І от маєш! Я таки вибрав море, з Наталкою розцурався остаточно.

Кузьмичу хтось розповів про мій занепадницький настрій, про який я тоді мав необережність зізнатися хлопцям. От він і вирішив, мабуть, мене пропісочити.

— Ну, так хто ж тебе, земляче, так зле підсік під корінь, що ти шукаєш забуття в морі? Часом не та кирпата дівчина, з якою я бачив тебе у пароплавстві?

"Ах ти ж, старий хитрюго! — обурився я. — Навіть про Наташу знає..."

— То моя подруга, — ніби виправдовуючись, пояснив.

— Я так і подумав, — засміявся Кузьмич. — Бо на боцмана вона не схожа. Гарна рибка, — додав, — а тільки чомусь була дуже зла. Не шануєш ти подруг, завдаєш їм прикрощів.

— Шаную...

— Значить, вони тобою нехтують.

І я таки, добре це чи ні, розповів про все.

Боцман мовчки вислухав мою сповідь, не проронивши жодного слова.

Він вибрався з свого ложа. Ані пари з уст. Ніби мене й не було в каюті, почав одягатися.

— На жаль, нам пора, — нарешті сказав. — Океанологи ждуть… Історія твоя, Васько, — завів про почуте, — не така проста, як може здатися на перший погляд. Після того, як піднімемо буй, поговоримо. Гаразд?

На знак згоди я кивнув головою.

— От і добре, — поклав він мені руку на плече. — Ми з тобою, хлопче, з одного тіста зроблені — у тобі я впізнав себе, молодого.

І додав: — Запам'ятай: ніхто й ніщо не може людину збити з обраного шляху!

Коли я стояв на порозі, збираючись залишити каюту, боцман мовив:

— Прочитаєш на дозвіллі. Тільки нікому не показуй!

І, діставши з книжкової полиці якийсь товстий, зібганий зшиток, простягнув мені.

Я зайшов до себе в каюту, сховав у рундук боцманів папірус і хутко піднявся на палубу.

Там було людно. Океанологи вибирали останні вертушки.

Крильчасті лопаті гвинта з пристроєм-інтегратором внизу робили ті прилади схожими на невеликі опецькуваті торпеди.

Їхній циліндричний корпус, у середині якого містилися чутливі самописці, кріпився до троса.

— Обережно! — наляканий невдачею минулої ночі, бідкався начальник експедиції, коли матроси, узявши щойно підняту вертушку, переносили її на корму, в дерев'яні стойки.

— А ти чого стоїш? — помітив мене боцман. — Мерщій до роботи!

Я заходився допомагати хлопцям.

— Яка приємна прохолода! — говорив один з них, мов ляльку обійнявши вертушку.

— Хоч тут забудемо про спеку, — додав інший, і собі притискуючись до її запітнілого корпусу.

Вибрані з глибин прилади донесли в це сорокаградусне тропічне пекло решткки крижаного дихання безодні. Так відеречко, подумав я, спечної літньої днини приносить із глибокої степової криниці жадану прохолоду.

Невдовзі серед звивистих бриж, ніби хвіст химерної риби, показалося пласке грузило — ознака того, що вертушок більше не буде: всю серію піднято.

— Баста! — подав знак своєму колезі старший океанолог, той, хто з самого початку стежив за ходом робіт.

Електричне гальмо клацнуло, і лебідка змовкла.

— Де твої люди, Кузьмичу? Пора вибирати буй, — почувся з містка голос капітана.

— Люди готові, Євгене Петровичу, — озвався боцман.

— Ну, так не гайтеся! Нам сьогодні ще доведеться переходити на чергову станцію, а вона далеко.

Капітан спустився на палубу і слідом за океанологами з начальником експедиції пішов на корму. Тим часом ми взялися спускати шлюпку. Для того, щоб вибрати буй, спочатку треба гаком підйомної стріли зачепити за вушко скоби на його металевій горловині. З палуби цього зробити не можна. Тому кожного разу, як тільки дослідники кінчають забортні роботи, шлюпку майнаємо знову.

І ось вона на воді.

— Хочеш зі мною? — запитав Кузьмич.

— Звичайно, — відказав я.

— Тоді сходи в каюту, надінь рятувальний пояс — і мерщій сюди.

Через хвилину-другу я був екіпірований, як і належить моряку при зустрічі з океаном.

Шлюпка погойдувалася на дрібних хвилях, тицяючись носом у борт "Вихора". На ній стояв боцман і стерновий, матрос Йовенко.

Я спритно спустився по штормтрапу.

Над головою висло громаддя корабля. Його сталеві борти вберігають нас від найлютіших штормів, а тут ми віч-на-віч з океаном, нічим не захищені.

Я нахилився й, ніби до чола велетня, доторкнувся до води. Тепла, майже гаряча. В її глибині — чого ж я не сказав тоді боцману?! — там, де борт "Вихора" кинув густу смарагдову тінь, шастало кілька смугастих рибок-лоцманів.

Течія зносила і судно, й прив'язаний до нього довжелезним канатом буй.

Коли Йовенко відпустив кінець линви з надією підпливти до буя, шлюпку підхопили струмені й вона опинилася за кормою "Вихора".

— Куди це ви зібралися, блукачі?

— Чи не додому, навпрошки через увесь океан? — сипонули мотористи, вийшовши на палубу після обіду перекурити.

— Не ловіть гав — на весла! — скомандував мені і Йовенку Кузьмич.

Я сів на банку поряд з товаришем. За румпель стерна боцман узявся сам.

— Весла на воду! — відчеканив він.

Хвилі клали шлюпку з боку на бік, але ми таки її врівноважили.

— Навіщо ви віддали кінець? — побачивши, що ми відв'язали линву і тепер силкуємося протидіяти течії, гримнув капітан.

— Викидка, Євгене Петровичу, якою хотіли заарканити буй, до нього не дістала.

— Скоріше кінчайте!

— Гаразд.

І ось ми, пересиливши течію, нарешті добралися до буя.

Стоячи на кормі, боцман метнув викидку. Петля її зачепилася за крило антени, що була розташована зверху тієї велетенської металевої дзиги. Тепер шлюпка вже на прив'язі і ми можемо заводити кінець линви у скобу.

— А де ж вона, та скоба? — здивувався я, здалеку роздивляючись горловину буя.

— Як де?

— Її тут немає...

Схопившись за канат, підтягнули шлюпку.

Кузьмич оглянув горловину. На тому місці, де мало стирчати вушко, виднів глибокий розверзлий шрам.

— З м'ясом вирвало, навіжене! — вилаявсь боцман.

— А ми з Очеретним, фарбуючи борт, гадали: звідки на ньому така подряпина? — озвався я.

— Домайналися хлопчики! — зло відказав Кузьмич. — Так, чого доброго, взагалі судно можна протаранити наскрізь.

На "Вихорі" занепокоїлися:

— Чого ви не подаєте линву? Може, поснули!

Боцман пояснив, що сталося.

Доповіли капітану.

— Так що будемо робити? — гукнув Євген Петрович.

— Вихід один, — відповів Кузьмич. — Треба завести кінець під низ. Там є кільце.

Зійшлися на тому: підтягнути впритул до судна буй і потім пропустити кінець троса в його підводну скобу.

Цей день я згадуватиму не раз, подумки перебираючи хвилину за хвилиною…

Здавалося, високе, безхмарне небо, як ніколи, струмило свою всевладну спеку. Сонячна, золота повінь ущерть залила океан, і щогли судна нагадували змієісті пасма, що раптом звелися над велетенським вогнистим багаттям.

І не було вже у цілому світі ні затишку, ані рятівної прохолоди. Та й чи залишився хто, крім нас, на планеті? Ми — жменька людей, кинута в безмежний всесвіт, який, куди не глянь, горить-полум'яніє, заливає очі нестерпно гарячою кров'ю.

До трагічної миті лишалося кілька хвилин.

— Ти, друже, тримай човен, — звернувся Кузьмич до Йовенка, — а ми з Васьком пірнемо.

Для того, щоб не підхопила течія, линвою прив'язалися до борту шлюпки.

Буй сидів, занурившись метрів на п'ять у воду. Ну, та ще його видовжений відросток з кільцем на кінці.

Отже, нам треба було подолати кількаметрову глибину.

— Я пірну на розвідку, — мовив Кузьмич, — а потім спустимося разом.

— Не затримуйтеся у воді! — порадив капітан. — Ану, хлопці,— звернувся він до матросів та океанологів, — беріть он ті уламки ящиків, жбурляйте вниз.

— А киш, киш, кляті! — почулося над головою.

Щоб наполохати — раптом вони десь причаїлися! — акул, хлопці кидали на воду усілякий непотріб. Ніхто не помітив, як у цей час кок Андрухович-Брюховецький вилив за борт відро недоїдків.

— Ну, я пішов!

Притримуючись за канат, Кузьмич пірнув. Коли хвилі вляглися, крізь синювату лінзу води ми побачили його внизу. На відросткові буя він намацував скобу.

За якусь мить з'явився на поверхні.

— Усе гаразд, — мовив. — Бери, Васько, кінець троса і гайда слідом за мною.

Так я й зробив.

…Спочатку відчув різкий дотик і поштовх у спину, ніби хтось лещатами стискав мої кістки. Потім біль перейшов у ноги. Біль, від якого я скрикнув, захлинувшись.

Вода виштовхнула, і я краєм ока побачив криваве небо й таке ж криваво-червоне сонце.

— Ой! — скрикнув Йовенко, угледівши на моєму обличчі кров.

— Вася, на човен! На чо…

Кузьмич, з'явившись на мить на поверхні, не встиг докінчити й слова, як тут же зник з очей.

Вода забарвилася в червоне. Червоне небо — все червоне! Тіло охоплено вогнем.

Більше я нічого не пам'ятаю.

Акули напали підступно, звідки їх ніхто не чекав — з-під корабельного днища, під яким глибочіє океанська безодня… А ми дивувалися — кілька днів їх не видно було біля корабля.

Може, ти, риба-лоцман, привела їх сюди?

Розділ восьмий

КУРС ЗЮЙД-ОСТ

Пересилюючи біль у ногах, в усьому тілі, я уявив по вінця налитий спекою криваво-червоний день і наш поєдинок з акулами в затіненій бортом "Вихора" солоній, аж гіркій, воді.

Кузьмич так і не випірнув, а мене Йовенко, зараженого, ледве вихопив із пазурів смерті.

Схожі на серпи плавці витикалися з води, що мовби кипіла довкруг човна. Ще я запам'ятав, як по штормтрапу спускаються люди...

Розплющив очі й, побачивши в білосніжній каюті схиленого наді мною лікаря, з жахом уявив ту останню картину. Проте сили відразу залишили, і я знову провалився в темну безодню.

Скільки тривало забуття, не знаю.

Не дійшовши як слід до тями, напівсвідомо згадав чомусь дивний напис на стіні продуктового пакгауза в рідному порту, де наше судно перед рейсом бункерувалося й брало провізію: "Усе найкраще — дітям і морякам далекого плавання!"

Ця, непрошено воскресла, чудернацька дрібниця сказала більше за будь-які слова. Я зрозумів, що живий. "Когіто, ерго сум — я мислю, отже, я існую", — любив повторювати дорогий наш боцман.

"Усе найкраще — морякам!" — з іронією подумав, коли до вкрай напруженого слуху долинула несамовита вібрація й двигтіння з черева корабля.

Гуркіт суднових машин, розташованих під лазаретом, в якому я опинився, був такий потужний, що міг підняти й мерця.

Океан гострить наш зір й відточує слух. А тут і без цієї слухової тонкості було зрозуміло: двигун працює на повних обертах й судно мчить, вибиваючись із сил.

— Ну, козарлюго, налякав ти нас усіх! — вплітаючись у гуркіт мотора, почулося над вухом.

— А, Гудзоновичу… Здрастуйте, — кволим голосом привітавсь я.

— Здорово, здорово, синок, — витер Толстиков носовичком непрохану сльозу. — Вижив, а це основне, — хвилюючись, додав він.

— Де Кузьмич? — як і тоді, коли опритомнів уперше, запитав я.

Помічник капітана, якого ми, мабуть, несправедливо недолюблювали, завагався, не знаючи, що відповісти.

Нарешті мовив:

— Кузьмич, Василько, загинув…

— А-а, — тільки й сказав я, і перед очима знову попливли червоні кола.

Я поступово набирався сил. Втім — які то сили! Мене, колись семижильного, дратувало тепер усе: проміння, що

сочилося крізь відчинений ілюмінатор, гуркіт двигуна, щонайменший запах ліків.

Допікала задуха, і я раз у раз просив води.

У лазареті біля мого ліжка постійно хтось чергував. Крізь сон чи, може, тяжке марення бачив схилене над собою обличчя то знайомого океанолога — навіть професора Цибу! — то Степана Очеретного, а то нерозлучних Антона й Кнопку.

Кок Андрухович-Брюховецький кілька разів пропонував пообідати.

— Смачна юшечка, — примовляв. — Поживніша за всі оті ліки, — кидав він презирливий погляд на полицю, де, подзенькуючи, стояли пляшечки й пробірки. — Скуштуй, друже, сьорбни хоч разок. Не юшка — приворотне зілля.

— Не вмовляй, любий Андруховичу, — відхиляв я його простягнуту з ложкою руку. — Зараз не можу.

— Гаразд, — погоджувався кухар. — Змушувати не буду, але пізніше прийду. Так просто від тебе не відстану.

Найбільше мене розчулив візит штурмана. Шарашкін приніс у подарунок талісман — витесане із сукуватого дерева страховисько.

— Нині рік дракона, тож нехай тебе мій саморобний дракон і оберігає,— мовив, прив'язуючи талісман до перетинки над ліжком.

— Дякую, Анатолію Лукичу, — вперше назвав я його на ім'я. — Вибачте, може, не завжди добре виконував обов'язки вахтового і був грубий.

— Що ти, голубе? — заперечив Шарашкін. — Ми ж із тобою мужчини, а не панянки. Можливо, інколи у розмовах і шкваримо відкритим текстом — солоно. Ну, так що! Все одно ти — справжній моряк. Можу тепер зізнатися тобі в цьому.

Від його слів посвітліло на душі, хоч і не підвладний я марнолюбству.

Був я неабияк зворушений. Правда, удав, що все те нічого не важить.

Щоб перевести розмову на інше, поцікавився:

— Куди це ми так поспішаємо?

— А хіба ти ще не знаєш?

— Ні.

Штурман на мить завагався. Нарешті відповів:

— Бачиш, хлопче, тобі знову доведеться робити невелику операцію — в умовах стаціонару. От ми і прямуємо на острови Елліс,[9] точніше — до атола Фунафуті, в поселення Фонгафале, столицю всього тамтешнього архіпелагу.

— Так ми ж збиралися заходити на атол Тарава в архіпелазі Гілберта.[10]

— Збиралися, Василю Петровичу, — відказав штурман. — Тарава й острівець Бетіо, де можна взяти прісну воду, звідси набагато ближче, ніж архіпелаг Елліс.

— Навіщо ж тоді змінили курс?

— Була причина, — загадково мовив штурман. — Капітан, — продовжив він, — двічі по радіо зв'язувався з резидент-комісаром на островах Гілберта і на сусідньому архіпелазі Фенікс. Говорив, що у нас на борту хворий, якому необхідне стаціонарне лікування. Але — як об стінку горохом! Острови Гілберта, сам знаєш, неподалік від американської атомної кузні — атолів Бікіні й Кваджалейн. Отож наша присутність там не бажана. Ну, а Фенікс, — додав, — під спільним управлінням Сполучених Штатів Америки й Англії. З одним комісаром, англійцем, Євген Петрович нібито дійшов згоди, та американець, резиденція якого на острові Аба-Рірінга, категорично відмовився дати добро на захід туди "Вихора". Послався на те, що набрати прісної води на атолах Фенікса не можна навіть із ліхтера. Госпіталю ж там, мовляв, узагалі немає.

— Як так немає! — здивувавсь я, пригадавши розповідь мого земляка, матроса з "Витязя", що кілька років тому відвідав Аба-Рірінгу, де йому в острівній лікарні вирізали апендицит.

— То було колись, — пояснив Лукич. — Тоді специ Пентагону ще не будували своїх аеродромів. Тепер усе змінилося, і на ті острови, мабуть, нічого й рипатися.

Зрозуміло. Подібна історія з далекими океанськими суходолами для нас, мореплавців, не нова. В Індійському океані, на архіпелазі Чагос, де я недавно побував, теж звили

кубло американські вояки. І на острові Різдва, й на Еніветоці. Янки всюди споруджують військові укріплення й риють схрони для атомної зброї. Одержимі манією переслідування, мовби на них хтось збирається нападати.

"Таких лицедіїв і такого лицемірства світ не знав!" — подумав я, пригадавши бачені на власні очі острови, перетворені на полігони й казарми.

— Одужуй, Васько, — залишаючи каюту, побажав штурман. — Ми ще побесідуємо на "ти" з Південним Хрестом і з іншими зорями тропічного краю.

І мені нестерпно захотілося на місток, в милу серцю ходову рубку, де я провів — і тут, на "Вихорі", й на інших кораблях — найкращі дні свого молодого життя. Бо відчуття щастя приходить лише тоді, коли знаєш: твоя праця потрібна людям. А що без нас, матросів, стернових, інші не обійдуться, я був глибоко переконаний.

Та ось нині я — баласт… Лежати прикутим до ліжка, та ще в морі, гіршої кари й не придумаєш!

Дарма, що боліла нога, попросив:

— Дозвольте мені на палубу.

— Але ж ти зовсім не транспортабельний.

Сам я таки ходити не міг — нога забинтована і, щоб, чого доброго, не зсунувся на підлогу, прив'язана до ліжка.

Говорухін, наш судновий лікар, уважно поставився до мого прохання. Порадившись із капітаном, він ще з порога кинув:

— Збирайся, акулолов!

— І ладна Васькова душа в рай, та гріхи не пускають, — посміхнувся на те Степан Очеретний, разом з Кнопкою заходившись піднімати мене з ліжка, щоб перекласти на носилки.

— Та хоч носилки, носилки поверніть! Не виносьте його, як мерця — вперед ногами, — сердито зауважив лікар.

Друзі на сто вісімдесят градусів розвернули носилки, піднімаючи мене по сходинках трапу на горішню палубу.

Там було гамірно — матроси, океанологи. Усі дивилися на мене — чи, може, так здалося? — ніби на морське чудо.

Лежачи на високій подушці, я кивком голови вітав присутніх, як, мабуть, вітав фараон свій народ, коли його паланкін несли повз виручий натовп.

Намагавсь я навіщось жартувати. На моє вітання й жарти відповідали, але — по всьому було видно: на судні траур. Люди пригнічені й похмурі. Адже минуло лише кілька днів, як боцмана розтерзали акули. Таке не забувається…

Носилки поставили під тентом — там, де Гудзонович і ескулап завжди грають у "козла".

— Видивляйся, Васько, на всі чотири боки — ти поки що лежачий впередзорящий. А я подибав на вахту, — заявив Очеретний.

Звідси й справді відкривавсь неозорий краєвид. Та, як і раніше, океан був пустельний, у небі ні хмариночки.

Під тентом не те що в каюті, прохолодно.

Судно робило майже двадцять вузлів — чималенька швидкість. Завдяки цьому серед повного штилю нас обвівав легкокрилий вітрець, а до слуху доносилася знайома музика рипливих щогл та погойдування вант, мереживо яких дзвеніло над головою. Запах відпрацьованого машиною масла змішувався із свіжістю водоростлин; їхні батоги — значить, скоро суходіл — дедалі більше почали з'являтися на воді.

Я подумав: який прекрасний світ і люди в ньому. Мені не терпілося видужати, за все добро, що для мене зробили інші, віддячити, працюючи на повну силу.

Можливо, це не клятва, а просто так, наказ собі,— я вирішив: будь-що досконало опаную морське ремесло, стану умільцем, таким, як був незабутній Кузьмич, людина, що врятувала мені життя. Бо якби боцман не залишився там, де його оточили акули, а відразу підплив до човна, мені б від тієї зграї не врятуватися.

Південно-східним курсом "Вихор" ішов на архіпелаг Елліс.

Вони ще були хтозна й де, ті острови, а я про них уже дещо знав.

— Ось, погортай знічев'я, — приніс Шарашкін лоцію островів південної частини Тихого океану.

Лоція — найромантичніша книга серед усіх книжок, відомих людству. Тому що створила ту книгу сама природа. Довідки в енциклопедіях ("Морська лоція— керівництво для плавання в тому чи іншому басейні з докладним описом його

навігаційних особливостей") не дають про неї справжнього уявлення.

Та й чи можна, скажіть, нудними словами "посібник", "керівництво для плавання" назвати те, що живіше за живе — океани, узбережжя континентів, острови, їхні бухти й затоки, вічно рухливі морські течії, вітри, урагани, грози, коралові рифи, припливи й відпливи, землетруси, тропічні циклони, тайфуни, цунамі! А ще тваринний і рослинний світ тих суходолів, опис кліматичних умов, безліч іншого. І, звичайно, настанови навігаторам, як краще й безпечніше в той чи інший порт прийти.

Про все це сказано, цим заповнені товстелезні фоліанти лоцій.

І я заходився читати — там, де йшлося про архіпелаг Елліс. Читав, як захоплюючий роман.

Острови взагалі — дивовижжя, а тим паче такі віддалені від материків і всього цивілізованого світу, як ці.

...Лежать вони відразу за екватором (хіба ж не диво! Звідси, де тепер наш "Вихор", до них шапкою докинути), між п'ятим і одинадцятим градусом південної широти.

Що це за широти, я вже розповідав: зона тропічної спеки, світ коралових атолів, у лагуни яких навіть для легких човнів (підводні скелі, рифи) шлях закрито. Низинні, пласкі острівці підводяться над поверхнею океану лише на кілька метрів. І коли здіймається буря — тайфун або тропічний циклон, порятунку немає: все гине.

Я гортав сторінку за сторінкою. Загадкові, сповнені таємничості назви: Мотулоа, Аматуку, Нукулаелає, Тепука-Вілі-Вілі. Полінезійські й мікронезійські слова, бо архіпелаг Елліс — на межі між Полінезією і Мікронезією.

У кінці лоції хтось підшив ще одну книжку, понад сотню замацаних, пожовклих сторінок убористого шрифту — нариси російського мореплавця Коцебу.

Кілька абзаців було підкреслено масним червоним олівцем. "Між п'ятим градусом південної широти і екватором, — прочитав я, — ми щодня помічали, що десь близько суходіл. Коли ми знаходилися під четвертим градусом п'ятнадцять мінут південної широти і сто сімдесят вісім градусів західної довготи, шквал, налетівши з південного сходу, заніс на корабель безліч метеликів і дрібних пташок, які водяться лише на суходолах... Отже, поблизу була земля. Та даремно ми напружували зір — землі ніде не було видно. Тож відкриття розташованих у цьому районі островів лишається для якого-небудь майбутнього мореплавця".

Внизу на вклейці чиясь рука вивела примітку: "Увага! Отто Євстафійович оповів про плавання корабля "Предприятие" в кінці травня тисяча вісімсот двадцять четвертого року в районі між островами Фенікс і Елліс (Лагунними островами), на той час ще не повністю відкритими".

— Он воно що! — вголос вигукнув я. — Ми йдемо дорогою, яку вторували наші далекі попередники.

У лоції згадувався ще з десяток островів архіпелагу Елліс.

...Усі суходоли низинні, порослі кокосовими пальмами, що сягають тридцятиметрової висоти.

…Швидкоплинна Екваторіальна течія спрямована на захід.

…На південному боці фарватеру, який веде на рейд Фонгафале, мілини, рифи.

"Ось воно, Фонгафале!" — зрадів я, згадавши слова штурмана про те, що ми йдемо на атол, у тубільне селище.

Про той атол та острівець Фунафуті, на березі якого розташоване поселення, в лоції також докладно сказано: поблизу часто бувають смерчі; в лагуні й на рейді — підводні скелі, а біля селища Фонгафале багато затонулих суден і понтонів.

І ми в це пекло ліземо!

Лоція лоцією, та коли я, одірвавши погляд від її сторінок, глянув у далечінь, від подиву занімів. На обрії, там, де сходилися небо й море, лежала велетенська звивиста цятка, а над нею, розчепіривши зелене віяло, височіли гінкі пальми.

Що мене вразило, не знаю — смарагдовість гущавини, яка мінилася й виблискувала в промінні призахідного сонця, чи, може, цей невідомий берег, обрамлений вінцем золотавого прибою, який пінився й вигравав на коралових рифах.

Уже вітерець доніс дурманливі пахощі джунглів; тубільні човни, бачив я, мов заводні, снують вподовж піщаного узбережжя.

Усе хвилювало і викликало захоплення й здивування. Та найбільше, мабуть, п'янило очікування, таїна, від якої ми були за крок… Спливуть хвилини, ми причалимо, зійдемо на землю в океані, куди рідко хто з наших співвітчизників потрапляє.

Потім, уже пізніше, через роки, коли доля наосліп перетасує карти й стане умиротвореним, іншим моє життя, до мене в сни настирливо будуть приходити острови — казкові, небаченої краси суходоли. Уві сні й наяву проситиму, благатиму долю повернути мене в той жорстокий і принадний час, коли я був молодим, неприкаяним і щасливим.

Але нікому не дано повернути минуле. Навіть долі.

Курсом зюйд-ост "Вихор" підходив до Фунафуті.

Розділ дев'ятий

ТАЛОФА! ТАЛОФА!

Берег був поруч.

Приземисте узлісся, в глибині острова — крони хлібного дерева й папайї. Уздовж вигинистої смуги коралового суходолу, притиснутої тропічною гущавиною до води, корячкуваті пагінці пандануса мовби присіли навпочіпки.

"Вихор" зупинився перед горловиною проходу Те-Ава-Матеїка й погойдувався на хвилях.

Капітан не наважувався заходити в цей сповнений загрози, виритий самою природою канал, який з'єднував лагуну з океаном.

Повноводдя ще не наступило. Відпливна течія оголила навколишні рифи, і вони, схожі на валки покропленого дощем сіна, виблискували волого.

Звідти, як з погреба, тягнуло сирістю, ні з чим незрівнянною нудотливістю відмираючих коралів, йодистими пахощами свіжих водоростей, молюсків та іншої живності океанського дна.

Де-не-де пагорбились, розкидані в безладді, сірі, до половини затоплені валуни й скелі.

Я чув, лежачи під тентом, розмову на містку. Там радились, як краще пробратися в лагуну.

— Може, діждатися повної води? — подав голос начальник експедиції, професор Циба.

Йому відповідав капітан:

— Ні, Іване Васильовичу. При повноводді більше небезпеки наразитися на рифи — прибережне дно з його численними банками, які не позначені навіть на картах, за такої умови візуально зовсім не вдасться розгледіти. Стовбичити ж тут також нічого. Через годину-другу настане ніч, завирує приплив і з океану в бік острівців гуне вода. Недалеко й до біди! Тож — або вернутися у відкритий океан, подалі від атолу, або відразу пробратися в лагуну. Пробратися… Але як це зробити?

По голосу я впізнав штурмана Шарашкіна.

— А що, Євгене Петровичу, якби спустити промірочний човен? — мовив він. — Поки не стемніло, з нього можна оглянути фарватер.

— Слушно, — погодився капітан. — Так, саме промірочний катер! — впевнено повторив Євген Петрович. — Інакше

доведеться звідси задкувати й до ранку бовтатися в дрейфі, мористіше атолу. Розпорядіться, Лукич, майнати човен.

Шарашкін пішов на шлюпочну палубу.

"При спуску шлюпок, — згадав я настанову з "Виробничого навчання матросів", — боцман повинен стежити, щоб було подано не менше двох шкентелів[11] з мусінгами, за які триматимуться гребці".

— Ех, Кузьмич, Кузьмич, — зітхнув я. — Не керуватимеш ти більше нами…

Почулися знайомі голоси Очеретного й Кнопки, і через кілька хвилин шлюпбалка вивалила катер на воду.

Матроси на чолі з Шарашкіним повели його в канал.

З палуби було видно, як човен минув гостроносий мисок, зайшов у лагуну. Потім так же неквапно поплив назад. Матроси стоячи розглядали фарватер.

— Тут мілина! — гукнув Кнопка, показуючи на воду праворуч.

— А тут, на дні, ніби хто розстелив шкуру леопарда — якісь коричневі плями, — й собі озвався Очеретний.

— Плями, кажете? — перепитав Шарашкін. — То, Степане, клята ловушка — коралові нарости на підводних скелях.

Рішення йти в лагуну спочатку на промірочному катері було мудре. Товариші вочевидь пересвідчилися, де яка мілина й банка.

— А тепер — тихий хід! — наказав капітан.

"Вихор" рушив, простуючи на невеликій відстані від катера, який прокладав йому дорогу. Вузький, звивистий прохід… рифи. Та ось і лагуна, широка водойма, оточена звідусіль острівцями.

Прогримів якір-ланцюг, і судно зупинилося. Острів Фунафуті. Село Фонгафале на ньому — з внутрішнього боку лагуни.

— Талофа! — долинуло з берега.

— Талофа! Талофа! — підхопило безліч голосів.

Кілька років тому, коли я вперше вирушив у далеке плавання, наш "Буревісник", прямуючи на Фіджі,[12] заходив на Західне Самоа. Ті острови недалеко звідси. Пригадую, самоанці також вітали нас загадковим "талофа". Тоді я запам'ятав з десяток тубільних слів.

Нині остров'яни — мужчини в строкатих натільних пов'язках лава-лава, зодягнені в ажурні сукні жінки, голопуза малеча — хто з берега, а хто зайшовши у воду, махали нам руками, навперебій викрикуючи:

— Ваа! Ваа (корабель)!

— Тана тафалота (рибалки)!

І над усім радісне:

— Талофа! Талофа!

Згодом я довідався, що мешканці архіпелагу Елліс — вихідці з Самоа. Та нині неабияк був здивований: часом не збились ми з дороги й не потрапили на острови Мореплавців? [13]

Ніч огорнула і землю й води. Поки я залишався на палубі, в темряві раз у раз спалахували вогненні квітки. То остров'яни, зазиваючи нас в гості, палили на березі багаття.

На другий день мене понесли в госпіталь. Несли гущавиною, повз невисокі — без стін, без вікон і дверей — хижини, що стояли на коротких палях, в затінку дерев.

Кілька рядів укритих пальмовим віттям халуп та дорога по узбережжі — оце й було селище Фонгафале, столиця всього архіпелагу.

Тубільці вийшли нам назустріч.

— Талофа! Талофа! — знову вигукували вони, супроводжуючи носилки, на яких я сидів, звісивши ногу.

— Талофа! — відповідав привітно.

Недалеко від лагуни, на південно-західному мисі цілком сучасна споруда — госпіталь. Я й став його бранцем…

Не люблю я напоказ виставляти свої болячки.

"Собака зализує рани на самоті!" — мовиться.

Грубо, але вірно. Бо що б ви сказали, якби я раптом заходився оповідати про свої страждання й біль? Вуха затулили б, мабуть, подумавши: "Слабак!"

Може, слабак, а може, й ні. Адже коли твоє. тіло шматують по живому, та ще без наркозу, зробивши лише укол новокаїну, мимоволі заволаєш: "Полундра!"

— Тримався ти добре, — похвалив мене судновий лікар Говорухін. — До кісток добралися, полагодили ногу. Та якби я знав, що в цьому стаціонарі таке примітивне устаткування, сам би зробив тобі операцію. Лежи, Васько, набирайся сил. Головне — будеш ходити, хіба що трохи припадатимеш на ліву ногу. Втім, Байрон і Тургенєв теж кульгали, — втішив він мене.

Та й по щоці клята акула добре полоснула — від скроні до підборіддя проорала шрам. Коли шви зняли, я глянув у люстерко. Краса! Шрам нагадував гірське пасмо, як його графічно зображають на картах: випуклості, заглибини, сідловини.

Обличчя було моє, але якесь дивне. Вкорочена й зашита шкіра з одного боку робила його усміхненим, навіть якщо я й не збирався посміхатися. Правда, Говорухін пообіцяв, що, коли рана зовсім загоїться, вираз обличчя стане нормальним.

Поживемо — побачимо... Наташа, мабуть, і не впізнала б. Або жахнулася б. Ну, та цур їй — не буду згадувати!

Переконавшись, що операцію зробили успішно, капітан вирішив залишити мене на Фунафуті.

— Трохи перепочинь, — мовив. — А ми тим часом підемо в океан на розвідку ще однієї морської течії.

— Знаєте, Євгене Петровичу, якось воно не теє… небезпечно залишати громадянина Країни Рад у ворожому середовищі,— завів було помічник Толстиков.

— Так що ви пропонуєте, Гудзоновичу? — запитав капітан.

— Взяти прооперованого у свій колектив. На крайній випадок — залишити з ним ще двох-трьох матросів.

— А хто працюватиме? — поцікавився Євген Петрович. — Ні, трьох відпустити я не можу. Це, знаєте, велика розкіш. Одного ще — де наше не пропадало. І не більше! Нехай він з Васьком лишається, буде йому замість медсестри.

— Воля ваша, — відказав Толстиков. — А тільки на чужому березі, згідно з інструкцією, наші моряки повинні бувати групами, не менш, як по три чоловіки. Воля ваша, — розчаровано додав він, — але я вас попередив…

На моє прохання капітан залишив Очеретного.

— Дивись як слід, — підморгнув він Степану, — щоб Васько, бува, не закохався в полінезійку або не втік.

От що виходить, коли не довіряєш людям! Савелій Гудзонович сам себе виставив на посміховище.

Розділ десятий

ТОЙ, КОМУ НЕ ТАЛАНИТЬ

Крислатий гайок. У просвітах між пальмами, немов плавник акули, біліє вузький окраєць коралового узбережжя. Далі — голубе, переливисте свічадо лагуни.

Госпіталь, в який мене помістили, поруч. Він схожий на звичайний європейський котедж або, скоріше всього, на старий, допотопний барак: присадкувата, на подив, капітальна споруда для цих спекотних широт.

У його лівому крилі, в просторій боковій палаті ми з Степаном Очеретним ось уже майже місяць і живемо.

Степан — погана сестра-жалібниця і ще гірша нянька.

— Це тобі кокосове молоко, копра. Їж на здоров'я! — говорив він, ставлячи на підлогу наповнені питвом та стравою горіхові черпаки.

І зникав на цілий день. Гасав по острову, роздивляючись місцеву екзотику, ловив з тубільцями рибу, збирав викинуті прибоєм черепашки-каурі. Я йому не докоряв: не буде ж він сидіти сиднем, забавляючи мене, не такого вже й безнадійно хворого!

Та мені й самому кортіло побути наодинці. Звівшись із циновки, на якій лежав, я розглядав у вікно бездонне небо і, ніби заштрихований темно-зеленим, поросли гущавиною далекий протилежний берег лагуни.

Суходіл нагадував милі серцю далі: степову оболонь, закосичений вербами ставок, левади, від чого ставало світліше на душі.

На плесі, що широчіло навпроти лікарні, ніби у казковому дзеркалі, відбивалися близькі й далекі острівці. Здавалося, вони проростають із глибин. Так, напевне, й було. Тому що і атол, і коралові рифи, які його оточують, — то, пояснили мені океанологи, завжди надводна частина якого-небудь затонулого вулкану.

Отож лагуна була близько, за тими он високими деревами.

Мінливі барви видовженого, неначе втиснутого в овал, чистоводдя вабили зір. Уранці, коли жеврів схід і перші промені, пробившись з-за хмар, падали на воду, вона спалахувала золотим вогнем. Удень на ній не можна було зупинити погляду — так сліпила, покрита іскристою лускою ледь помітних бриж.

Щонайменша хмарина, пропливаючи над атолом, передавала лагуні свої барви: попелясті, сизі, подібні до кольору крил морського голуба, або лілові, матово-білі, як пелюстки вічнозеленої гарденії.

Сьогодні Степан прокинувся як ніколи рано. Роздобув для мене банани, копру, печене таро, в келихи — половинки ядра кокосового горіха — налив воду і майнув невідь-куди.

Кілька днів тому він проговорився, що домовився із одним тубільцем вийти на його човні за лагуну на зовнішні рифи ловити рибу.

Уже звечоріло, а Степана не було.

Я занепокоївся. Чи не трапилось лиха? Де ж бо можна так довго гуляти!

Лежати мені набридло, і я з підлоги переліз на підвіконня.

Сонце хилилося до обрію. Ген між сусідніми острівцями, в проході, що вів з океану у внутрішню водойму атола, раптом замерехтіли човни. Крихітні пелюстки вітрил дедалі більшали. Видно було — човни поспішають до берега, навпроти госпіталю, де, скільки ми й тут, тубільці ще жодного разу не причалювали.

"Чого вони так прудко мчать?" — подумав я, нарахувавши з десяток катамаранів.

В одному з них, тому що плив першим, горілиць лежала людина.

Майнув страшний здогад: Степан! Але тієї ж миті на задньому місткому човні я побачив патлату голову Очеретного. Він щосили налягав на весла.

За кілька хвилин великий човен вже черконув носом об кораловий скіс берега. Ті, хто підплив слідом за ним, гуртом винесли незнайомця на пісок.

Степан підтримував тубільця за плечі; всі подалися до госпіталю.

Я розгледів того, кого несли рибалки. Це була літня худа людина. По лікоть розчавлена рука в'яло звисала, з рани на грудях сочилася кров.

Тубілець, мабуть, перебував у шоковому стані. І те оціпеніння таки притлумило біль. Нещасний не стогнав, лише раз у раз намагався навіщось помацати ушкоджену руку та боязко озирався довкруг.

Його віднесли в сусідню з моєю, операційну палату, в якій недавно побував і я.

Спливло небагато часу, і звідти долинув неймовірний стогін і крик. Тубільцю, мабуть, без належної анестезії відсікали руку.

— Степане! — покликав я.

Але ніхто не обізвався.

— Очеретний! Де ти?

Невдовзі Степан з'явився сам.

Очі запалі, тіло в синцях й подряпинах.

— Що трапилося?

— Краще не питай! — хитнув він головою, стривожений чи, може, наляканий тим, що сталося.

— А все-таки?

— Все-таки... — затнувся приблуда. — Тубілець залишився без руки. Я його випадково врятував від смерті.

— Від смерті?

— Так.

Степан узяв із долівки кокосовий черпак, жадібно випив воду.

— Ми з Теувіні, моїм знайомим рибалкою, запливли на зовнішні рифи, за якими підводні карнизи відразу переходять у безодню, — віддихнувши, мовив він. — На мілководді, де ми зупинилися, під час відпливу, натикаючись на загату, яку тубільці споруджують із коралових брил, добре ловиться золота макрель.

Решта човнів подалася ближче до океану й зависла над урвищем, де трапляються косяки великої риби.

Серед надводних скель, неподалік від нас заякорив човен лише Менеуа. Його ще звуть: Той, Кому Не Таланить. І, як бачиш, сердезі таки не пощастило.

— Часом не моя "хрещена мати" — акула — тому причина? — поцікавився я.

— Ні, Васько, — відказав Степан. — Слухай, що було далі. Так ось. Ти бував на Самоа, знаєш, напевне, як ведеться риболовля. Тутешні остров'яни також використовують сіті — закидушки й остроги, а ще в ковбанях та вузьких проходах між рифами ставлять загати.

Спочатку ми з Теувіні ловили разом: коли траплявся косяк, кидали на нього сіть. Вціляли острогою. Кілька разів Теувіні пірнав до підводних загат. І щоразу в руці звивалася гриваста, з синюватим полиском макрель.

Потім на великому катамарані до нас підплив молодий тубілець. Він почав щось говорити. Жестикулюючи, Теувіні мені пояснив, щоб я залишився, а він з прибульцем кудись попливе.

— Тебе залишили в океані, а самі подалися до берега? — здивувався я.

— Ні, до берега вони й не збирались — попливли туди, де кінчалася надводна торочка бар'єрного рифу. З океану, мабуть, очікували косяк. І справді незабаром я побачив, як тубільці почали кидати на воду сіті.

Теувіні ловив із юнаком, який узяв його на свій човен. Я залишився сам.

Рибалка з сусіднього човна — Той, Кому Не Таланить — теж нікуди не поплив. Він то жбурляв острогу, то пірнав, повертаючись на поверхню з рибиною в руці.

Глибини в тих місцях, де ми стояли, незначні — в людський зріст, можливо, трохи більше.

Очеретний, схвильований, ходив по палаті, раз по раз підтверджуючи свою оповідь жестами.

— Присядь, заспокойся, — порадив я, збираючись дослухати його загадкову історію.

В океані, де людина залишається віч-на-віч із стихією, яких тільки див не буває!

Ну, по-перше, "ласку" акули я відчув на собі... На Маврікії — острові в Індійському океані — мені розповідали, як одного разу кити перекинули човен рибалки. Врятувався неборак випадково і теж майже неймовірно: напівпритомного його приніс до берега дельфін.

Зустрічі з морськими зміями, хижою рибою муреною, іншими мешканцями глибин. Та хіба все те дивовижжя можна перелічити!

Остров'яни — люди кмітливі й відважні. Океан для них і супротивник, і брат. Ніхто так добре не пірнає, як вони, особливо ловці перлин та шукачі морських губок. І те, що розповідав Очеретний про старого тубільця — Менеуа, його підводні мандрівки, мене не здивувало.

Але…

— Не перебивай — слухай! — таки присів на циновку Степан. — Заякорившись над відмерлою кораловою брилою, я вирішив перепочити. Запасливий і обачний Теувіні взяв у човен кокосових горіхів. Зелені, покриті ворсистою кожурою, — із прохолодним, солодкуватим кокосовим молоком. У спілих кокосах був поживний м'якуш — копра.

Ото я й заходився лущити горіх, добираючись до його серцевини.

Голова старого Менеуа то з'являлася, то знову на кілька хвилин зникала під водою.

Дві-три хвилини, хоч це й неабияк багато, для полінезійських нирців, як ти знаєш, ніщо. Тож я, спочатку наляканий і здивований тривалим перебуванням Менеуа під водою, далі не звертав на нього уваги. Нехай собі пірнає, дитя води!

Усівшись на дні катамарана, я продовжував жувати копру. Та ба! А де ж рибалка? Він би повинен був давно вже випірнути. Спливала хвилина за хвилиною, а його не було.

Відв'язавши човна, я помчав до скелі, де був припнутий катамаран Менеуа.

Скочив у воду і… жахнувся. Серед хаотично розкиданих коралових уламків, густо порослих водоростями й травою, завис, ніби припнутий за руку до дна, недавно зниклий з очей тубілець.

Що з ним трапилося? Не роздумуючи, я пірнув на поміч… На мене глянули вилізлі з орбіт очі; груди утопленика були розсічені, а в кучерявій бороді уже вовтузився рачок. Проте не це видовище вразило найбільше. Людина була прикута до коралової брили. Кисть правиці по саме зап'ястя затисло, немов лещатами.

— Тридакна?! — вихопилось у мене.

— Вона, Васько, — скрушно мовив Степан.

— Так ось, виходить, що!

Тридакна — велетенський молюск, стулки якого бувають близько двох метрів завдовжки. Приростілі до скель, вони то розтуляються, то щільно змикаються, коли драглиста темно-синя мантія молюска фільтрує й проціджує крізь себе воду.

Я чував про тих, хто необережно наступив або доторкнувся рукою до тридакни. Вона ставала для них могилою.

— Не буду тобі, друже, розповідати, — перевів подих Очеретний, — яких я доклав зусиль, орудуючи і веслом, і металевим шворнем, щоб розтулити перламутрові лещата гігантського молюска та звільнити з пастки нещасного Менеуа.

Тубільця я відкачав, і, як бачиш, він живий. Але руки позбувся.

— Ось тобі й Той, Кому Не Таланить. Мабуть, немарно ж назвали його так на Фунафуті,— закінчив сумну оповідь Очеретний.

Розділ одинадцятий

ТАУСОА — ВЕЛИКА ХИЖИНА

Через свою недовірливість наш Савелій Гудзонович таки помилився.

Він твердив, що ми на острові обов'язково потрапимо у вороже оточення, і отже, перед лицем тієї небезпеки щомиті треба бути настороженим, дивитися обома.

Та скільки ми й жили на Фунафуті, того, від чого так застерігав Толстиков, не відчули й не помітили. Навпаки, тубільці старалися виявити до нас свою прихильність. Особливо після того, як Очеретний врятував старого Менеуа.

На другий день вранці, коли Степан ще спав, а я, усівшись на циновці, розтирав хвору ногу, надворі почулися голоси.

— Воу! Тама, тама! — піднесено вигукнув хтось.

А, зрозуміло! — посміхнувсь я. І по-самоанськи й мовою тутешніх племен це означало: друг, хлопець.

Не встиг я звестися з долівки, як пролунало знову:

— Стопа! Стопа!

Так на свій лад тубільці вимовляли ім'я Очеретного. Вигукували всі разом, скандували, ніби викликаючи на підмостки сцени улюбленого артиста.

— Степане, прокинься! Тебе ждуть поклонники, — якомога голосніше сказав я.

— Га, які полковники! — не второпав він спросоння.

— Он, поглянь, — показав я на вікно. Очеретний проснувся, навколішки поповз до підвіконня.

Як тільки у вікні з'явилася його чубата голова, тубільці заволали з новою силою:

— Стопа! Стопа! Ліма тана тафалота Менеуа...[14]

І впали ниць, б'ючи поклони, — чоловіки, жінки, діти.

На траві перед ними стояли кошики, повні дарів тропічної землі.

— Фей! — показував високий тубілець на гроно бананів, даючи зрозуміти, що вони для нас.

— Пів! — звів над головою інший остров'янин зв'язані докупи кокосові горіхи.

Діти простягали Степанові кошики з рибою, примовляючи дзвінко:

— Іа! Іа!

— Ай-ай!

— Ай! — ай!.. — вирував натовп.

— Чого вони кричать? — знизав плечима Очеретний.

— Ти для них тепер божество, — пояснив я. — На знак дяки за твою сердечність і відвагу вони принесли все, що мають. "Ай-ай" мовою полінезійців означає "їсти". Тож не роздумуй, щось роби! Та, дивись, не обмани їхньої довіри, як те вчинив колись Кук,[15] за що й поплатився власною головою.

Мої слова на Степана подіяли. Він підвівся на повний зріст і, не роздумуючи, скочив у вікно.

Натовп заволав ще дужче:

— Стопа!

— Тама!

— Воу!

Кремезний, вайлуватий тубілець — старший вождь на острові, Тонгіа, — майже на голову нижчий за Очеретного, схопив його на оберемок і почав цілувати. Степан пручався, звивався, як в'юн. Ніщо не допомагало! Обійми остров'янина були чіпкі й надійні.

Таку-то несподіванку приніс нам новий день. Картина, що й казати, мальовнича: в глибині гаю та обабіч нього — кущі квітучої гарденії й хібіскуса; вгорі стрімливі пальми. А тут, перед вікнами лікарні, на зеленому моріжку, мовби на сцені з

екзотичними лаштунками й декорацією, — вируючий натовп тубільців, й вождь Тонгіа, напівголий, як і всі його підлеглі (лише в натільній пов'язці лава-лава та з вінком на шиї), мов ляльку, держить на руках здоровання Очеретного.

"Виставу" цю спостерігав не лише я. З вікон почали виглядати всі, хто хоч трохи тримався на ногах й здатний був рухатися.

— Асолі-лей, тама![16] — приклавши єдину руку до серця, кволим голосом вимовляв і собі вчорашній утопленик — Менеуа.

Його слова потонули у зливі оплесків.

Нарешті вождь Тонгіа випустив Степана з обіймів і поставив на ноги.

— Подякуй людям, нечемо, за їхню ласку! — порадив я, висунувшись із вікна.

Очеретний під радісні вигуки присутніх заходився навсебіч кланятися.

Довгокоса, чарівна "дикунка", з вузенькою пов'язкою на стегнах (ми потім дізналися, що вона — внучка Того, Кому Не Таланить — Менеуа і звати її Корділія), знявши з себе вінок, наділа Очеретному на шию.

Степан хотів потиснути дівчині руку, але та, сама поцілувавши його в ніс, хутко зникла серед натовпу.

Я не міг утриматися від сміху, а Очеретний — розкуйовджений, напівголий — зніяковіло стояв перед тубільцями.

Кошики з фруктами, горіхи, рибу, за наказом вождя, поставили на підвіконня нашої палати. Винуватця торжества — Степана, а заодно й мене Тонгіа запросив відвідати так звану Велику Хижину — таусоа, в якій остров'яни збираються в особливо урочистих випадках.

...І наше острівне життя знову увійшло в свою колію.

Хоч "Вихор" все ще не з'являвся, я швидко одужував. Навіть спробував ходити, спираючись на ціпок, витесаний Степаном з якогось тропічного сухостою.

Правда, нога непокоїла й на неї боляче було ступати.

Прогулянки мої тривали недовго — далі узбережжя лагуни я не заходив. Та мало-помалу став добиратися на протилежний берег острова.

Ширина Фунафуті невелика, а протилежний берег — на півкілометровій відстані від лікарні.

Одного разу до нас завітав Степанів знайомий рибалка Теувіні. Він повідомив, що старший вождь сьогодні запрошує нас у Велику Хижину.

— Збір, коли згасатиме сонце, — додав він. До вечора ще був час, але мені не терпілося швидше побачити село Фонгафале, в якому я так і не побував, якщо, звичайно, не брати до уваги того, що мене несли по ньому з корабля в лікарню.

— Ходімо, Степане, зараз, — запропонував я. — Погуляємо трохи, себе покажемо й інших побачимо.

Та в Очеретного — він, видно, перекупався — боліла голова.

— Іди сам, — відказав. — Двигун твій працює на малих обертах, і, поки ти докривуляєш до Великої Хижини, я полежу.

Так і домовилися: Степан, поки не вщухла спека, відпочиватиме, а я, кривоногий, подибаю в Фонгафале.

Узявши ціпок, я вийшов з лікарні.

Після тривалого лежання йти було незвично. Від задухи паморочилась голова, земля під ногами хиталася, мов палуба.

Та ось, поминувши жарке осоння, я зайшов у затінок пальм, і ніжна прохолода нараз огорнула розгарячіле тіло.

Село (Північна околиця звалася Сенала, південна — Аламі) розкинулося вподовж узбережжя, в гущавині, з якої, як човники з хвиль, то тут, то там зненацька виринали чепурні хатини.

Хижини ті — на курячих лапках, екзотичні. Без стін. Ніби наші степові мазанки, прикриті спадистим дахом, і протяг наскрізь продуває просторі світлиці всередині. Та не екзотика змусила робити їх такими — інакше від спеки у них було б нестерпно.

Зливи на Фунафуті, говорив мені ще наш штурман, рясні й несподівані. Але внутрішнє приміщення хижок від них захищене: прорізи "стін" на випадок дощу закриваються

циновками, що згорнуті в сувої й — завжди напохваті — прив'язані під дахом.

Цьому низинному кораловому суходолу небезпечні не лише тропічні урагани, які його іноді спустошують. Кілька разів на добу під час припливу вода з океану, немов крізь тунель, підземними проходами проникає на острів, заливає всю східну пологу частину.

Ось чому житла зводять на міцних підпорах — палях. Стоять вони здебільшого серед кокосового гаю або в затінку хлібного дерева й папайї.

Хто вперше уздрів цей земний "рай", вражений його романтичною звабою. Насправді — яка ж це романтика? Просто людина призвичаїлася жити всупереч стихії та й тільки.

Отже, незвична мальовничість Фунафуті мене, моряка далекого плавання, що відвідав уже не один кораловий суходіл, не здивувала. Навпаки, порівнюючи в думках острівні пейзажі з перелісками і гаями рідного краю, я намагався розвіяти казкові чари й звабу.

Через моря-океани до мене ніби простяглося забризкане дощем дубове галуззя; білою віхолою перед очима закружляли зірчаті пелюстки калини й запах деревію, як і колись, давно, теплом наповнив душу…

Поле, зворушлива краса лісостепу. Кожна стеблина, пагонець кожен говорить серцю більше, ніж буяння цього дивокраю. Тому що там — в'язь нашого роду, снага й невхолола кров прадідів, що пульсує і в наших жилах.

У полоні тих солодких згадок я незчувсь, як поминув кокосовий гай і вийшов на океанське узбережжя.

Прилісок кінчався, за ним, неподалік од води, перед кущами мангрів — надійної сторожі коралового берега — зеленіли цятки дбайливо обробленої землі.

То були городи, де росло таро й батат, овочі з величезним бульбоплодом, що заміняє остров'янам картоплю.

На ділянках поралося кілька тубільців.

Побачивши мене, вони випростались й зіперлися на держална сап.

— Талофа! — знімаючи капелюх, гукнув я.

— Талофа! Талофа! — привітно озвалися остров'яни.

Низькорослий тубілець — я відразу впізнав вождя Тонгіа — рушив мені назустріч. Привітався, обняв за плечі.

— Вай! — показав він на мою покалічену ногу. І тієї ж миті запитав — Ефеа еті сау тама Стопа?[17]

— Степан? — перепитав я.

— Стопан, Стопан! — зрадів Тонгіа.

— Він спить. Ну, бай-бай, — заплющивши очі та поклавши голову на долоню, пояснив я. — Спочиває — розумієш?

— О, мої-мої,— засокорів вождь.

Звернувшись до тих, хто стояв серед городу — двох юнаків, жінок та підлітків, — Тонгіа щось наказав.

Молоді тубільці, кинувши сапи, побігли до кущів. Там лежали вузлики, інше збіжжя. Один остров'янин сікачем зробив надріз на зелених кокосових горіхах, приніс — один мені, другий — Тонгіа.

Тим часом високий юнак дістав з-під кущів барабан. В руках інших з'явилися довгасті, схожі на флейту мушлі. Хлопці піднесли ті сурми до уст — і над океаном, над хвилястою повінню джунглів полилася дзвінка й заклична музика, яку доповнювали глухі вдари дерев'яного барабана.

Звуки були такі пронизливі, що не залишилося сумніву — їх чують на всенькому острові.

І справді, за якусь мить з різних кутків села у відповідь озвалися барабани.

Старший вождь Тонгіа скликав односельців на сходку.

Ми ще стояли, смакуючи прохолодним кокосовим молоком, як із гаю вийшов бородатий чоловік в шоломі з корка й шортах, які носять європейці, кому доводиться жити в тропіках.

Та це й був європеєць, точніше — англієць Сем Роулінз, іхтіолог,[18] давній мешканець Фунафуті.

Сем Роулінз не раз уже навідувався до нас в лікарню, розповідав про себе й своє життя на тихоокеанських архіпелагах.

Під час другої світової війни він служив матросом і в складі конвою на одному з військових кораблів відвідав північні радянські порти. В Мурманську навчився трохи говорити по-нашому.

Ми подружили з старим блукачем і пасинком туманного Альбіону,[19] називаючи його по-дружньому Семен Іванович або просто дядько Семен.

— О, Семен Іванович! — уздрівши іхтіолога, зрадів я.

— Добрий день, кривоножка, — весело відповів Сем. — Я бачу незвичну картину, — посміхнувся він. — Не європейці споюють тубільців, як це велося здавна, а навпаки. Що, містер Васько, подобається кокосове молоко? — запитав.

— Дуже.

— Я жив і в Африці, й на інших островах Океанії, але, зізнаюся, таких кокосів, як на Фунафуті, ніде не стрічав.

— Тут і справді — рай земний, — підтакнув я.

— Ну, до раю далеко, — засміявся дядько Семен, і мені стало прикро за свою нещирість.

Вождь сказав щось іхтіологу, той у відповідь кинув:

— Сау таусоса.

І, звернувшись до мене, пояснив:

— Зараз підемо у Велику Хижину. Там уже всі збираються. А де ж ваш друг? — поцікавився.

— Він спочиває.

— У надвечір'я спати не корисно, — розважливо заявив англієць.

Закинувши сапу на плечі, вождь у супроводі городників подався через гай, а ми з дядьком Семеном неквапно пішли слідом за ним.

Сонце стояло впівдуба над океаном. Його гострошпиле, навкісне проміння пронизувало хащі. Гінкі пальми здавалися щоглами, а тіні від них — плетивом снастей над зеленавим диво-кораблем.

Бо й справді: і гай і острів, мов крихітне суденце, пливли, напнувши вітрила, серед безмежної океанської голубіні.

Цей суходіл, ці води… — навіть уява не могла осягти відстані, що пролягла між ними і материками та континентами.

"Там, у гігантах-містах, — подумав я, — тісний мурашник людей, і ті, хто марить війнами, лихі й неситі, уже заносять руку, щоб спопелити світ. Лише такі крихітні суходоли, як Фунафуті, може, і врятуються від вселенської атомної пожежі".

Наївні сподіванки! І їм одразу прийшло спростування.

— А це що? — запитав я Сема Роулінза, показуючи на вирви, поросліі травою.

— Ви що — не знаєте?

— Ні.

— То, містер, сліди минулої війни, — пояснив іхтіолог. — Влітку сорок третього американці захопили острови Елліс, і японська наземна авіація, база якої знаходилася на атолі Тарава з архіпелагу Гілберта, не раз спрямовувала свої удари проти Фунафуті. А он, зверніть увагу, за тими розкидистими панданусами — траншеї та рештки дротяного загородження. Ще далі — колишні казарми.

— І довго янкі товклися тут?

— Та довгенько. Втім — нехай про це краще розкажуть самі тубільці,— додав Роулінз.

Ми підійшли до Великої Хижини, коли сонце вже торкнулося обрію.

Хижина нагадувала старовинну українську клуню. Ось тільки стін не було, лише стовпи-підпори тримали дах.

На майдані біля неї вирував людський натовп. Помітивши нас, тубільці розступилися. Вождь Тонгіа запросив до "господи", в якій обабіч на циновках сиділи чоловіки й жінки, а перед ними стояла велика дерев'яна скриня.

"Мабуть, скарби — перли та інші коштовності", — майнув здогад.

Степан Очеретний, гідний своєї величі, як божок сидів посеред хижини. Він жестикулював, про щось розпитуючи

тубільців. Пальцем показував на голову — і остров'яни хором відповідали:

— Улу!

Тицяв собі на очі — і у відповідь лунало:

— Мата!

Рука звалася ліма, серце — фоту, море — самі, човен — пао-пао, весло — фої. Ну, і так далі й тому подібне. Власне кажучи, з такою спритністю за вечір Степан міг би скласти полінезійський словник і на основі цього захистити кандидатську дисертацію, як її часом захищають наші мовники. Та лінгвістичні старання Очеретного перервав вождь. Він подав знак, і ті, хто сидів один проти одного, насторожилися.

— Тасі, луа, талу![20] — вигукнув Тонгіа.

Тієї ж миті кілька дерев'яних калатал опустилося на скриню.

"Ось тобі й коштовності!" — посміхнувсь я. Скриня виявилась звичайним бубном. Такі ж оманливі були й металеві балцанки, в яких, гадалося, тубільці тримають воду. Насправді це теж були "барабани". У них, як і в скриню, заходилися гатити темношкірі музиканти.

Під той акомпанемент фафіни й тені — жінки та дівчата — почали танцювати.

Чарівне, неповторне мистецтво загадкового, не знайомого нам народу!

Мене завжди обурює мавпування, сліпе запозичення чужого — нехай то буде одяг, музика чи література. Бо коли, скажімо, стародавній японський лірик Басьо, на батьківщині якого я недавно побував, у вірші — хокку — написав:

Рис шеретує бабуся.

А поряд із нею — знак довголіття —

Рясна буйноцвіть хризантеми,

— то його скупі слова-натяки й символи багато про що говорять душі японця. Ну, хоч би про те, що нить життя не обривається, навіть коли людина старіє, тому що на зміну віджилому приходить молоде, і цвіт хризантеми — то знак довголіття.

На зразок хокку, згадав я, почали писати й наші доморощені віршотворці — комунеліньки.

У полинову рясноцвіть зайшла

Старенька, сивокосая бабуня —

Бджола на неї, мов на сонях, сіла.

Не дотяглась до соняха бджола —

Між полинами згасла, мов зорина.

На губи ранку — гіркота полинна.

Ці хокку, що спали мені на думку, написали два різні наші віршарі. Мало того, що вони запозичили і барви, й слова один в одного, — вони обікрали ще й великого японського лірика. А поезії — ні на гріш! Бо всі оті "бджоли", "бабусі", "гіркота полинна" — данина скороминучій моді, сліпе, бездумне мавпування.

"Самобутності нічим не замінити! — подумав я, спостерігаючи, як танцюють тубільці. — Первородство — душа й серцевина тієї неповторності. Форма ж, навіть бездоганна, але якщо вона запозичена, нагадує шкаралупу висохлого горіха, з якого вже нікому не напитися".

Справді-бо: ото була б картина, якби раптом остров'яни, відмовившись од своїх полінезійських танків, заходилися танцювати гопак або польку.

А вони танцювали, ніби творили поему. Сидячи, дівчата зводили над головою руки. Руки — крила, руки, які говорили замість уст… Ось вони розпростерлися, з тремтливими, мовби легкі брижі, долонями, — і кожен зрозумів: то пливуть човни, на яких рибалки вимахують веслами… Ось сплетені руки похитнулися з боку в бік — і здалося: хмарки попливли над океаном.

Та дечого я все ж не зрозумів.

— Семене Івановичу, — звернувсь пошепки до Роулінза. — Ці порухи прекрасні, знадливі, але для мене вони — загадка.

— Все вірно, містер Васько, — так само тихо відказав іхтіолог. — То рухи-символи, і їх може збагнути лише полінезієць. Дивись, дивись уважно! — наказав.

Тим часом остров'янки, приклавши до грудей руки, ніби для молитви, почали стуляти долоні.

— Це знак злагоди й миру, — пояснив Роулінз. — А це — прихильності й шаноби, — показав він на простягнуті правиці танцюристок, з долонями тепер уже звернутими вниз.

Тричі прокричали:

— Хе! Хе! Хе!

І замість танцюристів з'явилися співаки... Мелодія то рокітлива, то сумна. Хор співав і співав, а я не зрозумів анічогісінько, хіба що печаль і розпач.

Про це і зізнався своєму сусіду Роулінзу.

— Ви не помиляєтеся, містер, — мовив він. — Хор співає про те, як на Фунафуті падали бомби, а ще — про вітер, що розпорошив над островами атомний попіл.

— Хе! Хе! Хе! Сафенга малйа! — знову пролунало в Хижині.

— Тепер послухаємо Тапу Ліві,— шепнув мені Сем Роулінз.

— Хто це?

— Тубільний вождь, поет і музикант.

На середину Хижини вийшов тубілець. Він нагадав мені мого улюбленого композитора Білаша. Такий же мускулистий, статечний, натхненний і сповнений сил. Ось тільки одіння було вбоге: лише строката пов'язка лава-лава прикривала стегна. В

руках Тапу Ліві тримав укулеле — схожий на мандоліну музичний інструмент.

І знову полилася журлива музика — пісня про атомний "сніг", пояснив мені Роулінз, та про те, як американці, висадившись на Фунафуті, кривдили остров'ян...

Пізно ввечері ми йшли додому.

"Нехай про війну вам розкажуть самі тубільці", — згадав я слова Сема.

Ось вони й розказали нам.

Розділ дванадцятий

МЕНЕУА Й КОРДІЛІЯ

Степан, як і раніше, приготувавши мені поїсти, зникав на цілий день.

Уранці, перед сходом сонця, за ним заходив рибалка Теувіні.

— Стопа, воу! — гукав він знадвору.

— Зараз, зачекай, тама, — відповідав Очеретний, не одриваючи погляду від черпаків, у які наливав воду та клав дрібно покришену копру.

— Вистачить тобі, Васько, до самого вечора. Якщо ж закортить фруктів, сходи в гай — тубільці дадуть бананів.

— Гаразд, буде, як ти сказав, — відповів я.

Степан із своїм темношкірим другом біг до лагуни, де стояв, уткнувшись носом в кораловий пісок, катамаран.

Край неба на сході палав, ніби охоплений пожежею, і лагуна віддзеркалювала його огнисті барви.

З вікна було видно, як човен відчалює од берега, потім випливає на чисте плесо. Вода, спадаючи з весел, розпорошувалась на бризки — мовби хто кидав і кидав іскристі жарини.

Я знову замилувався дивною красою: ранковим умиротворінням гаю (птахів на коралових атолах майже немає, якщо ж і бувають, то не те знайоме нам галасливе птаство), високим безхмарним небом, тиховоддям голубої лагуни.

"Яка чарівність!" — думав я, всотуючи поглядом пурпур ранку, кожною клітиною відчуваючи його пестливу прохолоду.

І знову, вже вкотре, спало на думку: "Рай земний". Та перед очима раптом постали бачені недавно вирви од бомб і снарядів, клаптики городів серед корчуватих дерев, де, обливаючись потом, трудилися тубільці, почулася пісня острівного вождя й музики Тапу Ліві — про атомний смерч над атолами й зухвалих американських вояків із загону морської піхоти, хто, висадившись на Фунафуті, лиходіяв, зобижаючи остров'ян.

Спокою на світі немає, і поки кривда чинить своє, не шкодуючи простий люд — ні малого, ні старого, як же можна бути щасливим!

"Звичайно, в Америк і Європ є і гармати, і ракети, — подумав я. — Ними брязкають і залякують народ нелюди-мілітаристи. А ці діти природи, тубільці… Що вони, незахищені, можуть протиставити грубій силі? Нічогісінько, крім хіба що свого чулого серця, клопіткої праці, неголосної відваги у повсякденному борінні з океаном. Тож як нам усім треба оберігати світ од зазіхань злих і неситих!.."

Степан повертався смерком, розповідав про свою риболовлю. На відміну від інших рибалок, яким завжди очі засліплюють хвастощі, Очеретний, навпаки, прибіднявся, корчив із себе невдаху.

— Тієї риби — що кіт наплакав, — казав він.

— Поганий улов? — допитувавсь я.

— Не те щоб поганий, — відповідав, — а так собі: штук двадцять макрелей та тунців.

— Ого! — не стримував я подиву. — Одна ж рибина буває на півцентнера.

— Наші трохи менші — кілограм по п'ять-шість.

Він щоразу приносив з собою рибу, правда, невелику.

— Дрібна смачніша, — пояснював.

Ми вечеряли: на порізані шматочки сирого тунця або макрелі вичавлювали лимон; їли солодкувате таро, варені плоди хлібного дерева, що їх для мене передавав Теувіні. Словом, вечеряли по-полінезійськи.

Коли Степана не було вдома, я, аби згаяти час і не нудитися, брав зав'язаний у целофан записник і починав читати. То був щоденник, який напередодні своєї загибелі дав мені боцман.

Сумний життєпис (я до нього ще повернуся)!

Як це, мабуть, і трапляється з тими, хто за перо береться від випадку до випадку, Кузьмич розповідав про потаємне й наболіле — що найглибше запало в душу.

Виходить, він не раз уже плавав у цих широтах. А один рейс залишив у його серці невигойну рану…

Щоденник, кількасот сторінок, був написаний нерівним, розмашистим почерком. На деяких аркушиках я побачив наклеєні вирізки з газет. Траплялися й виписки од руки з книжок — матеріал, що стосувався переважно випробувань американцями водневої зброї та згубних наслідків від тих випробувань для тихоокеанських островів. Лише згодом я зрозумів, чого наш боцман всім тим так зацікавився.

На перших сторінках ішлося про самого Кузьмича — звідки він родом і як потрапив на море, й тому подібні біографічні дані. Каракулі боцмана були нерозбірливі, і я всього не встиг прочитати. Та, гортаючи записник, в одному місці натрапив на оповідь про якусь риболовецьку шхуну з японською назвою "Татсу-мару" ("Час дракона"). Оповідь про шхуну і її екіпаж, з яким Кузьмича звела доля.

Серед японців — Ісікави Хатіро, Кунімацу Марітака, Ходзумі Кесатосі та інших — згадувалося два полінезійці. Одного звали Сінгаітеава, другого Менеуа.

"Чи не наш це Менеуа, Той, Кому Не Таланить?" — подумав я.

Але ж... Хіба мало на островах людей з таким іменем! І я прочитаному не надав значення.

Невдовзі Того, Кому Не Таланить, перевели в нашу палату.

Я ще й досі не вірю в той випадковий збіг обставин, в те, що дороги людей можуть так нежданo перехреститися.

Та про все по порядку...

Отже, Менеуа поселився в нашій палаті, на циновці біля вікна.

Це був не молодий, років за п'ятдесят, тубілець — зморшкуватий, висохлий, ніби коряга, яку обкатали й викинули на берег хвилі.

Мене вразив колір його шкіри.

Полінезійці не такі чорні, як їхні сусіди — меланезійці та папуаси. Тіло золотаво-коричневе, а зуби, не пошкоджені бетелем,[21] іскристої білизни.

Проте шкіра Менеуа була якась чудернацька. Її розцяцькували, переважно на суглобах і стопах ніг, білі плями, як то трапляється в людей, хворих на вітіліго.

Я так і подумав, що однорукий рибалка вражений тією рідкою хворобою. Але, крім білих плям, під пахвами та на шиї в нього червоніли невигойні виразки. Волосся не було, а там, де

воно залишилося, кучерявились матово-білі волосинки. Тобто теж порушена пігментація... у беззубому роті кровоточили ясна.

Якщо до цього додати, що не було й руки, а очі померклі, з мереживом склеротичних прожилок на білках, безпомилково можна сказати: від колишньої людини залишилась мізерна решткa.

Проте душа жила, допитливий, кмітливий розум остров'янина не згас. І це ми відчули одразу.

— Алофа, алофа, Степана! — обнімаючи Очеретного єдиною рукою, вигукнув Той, Кому Не Таланить, і очі його затуманилися сльозою.

"Алофа", як іще одне полінезійське слово — "алоха", означає вияв любові й подяки.

Зрозумівши, що тубілець висловлює йому свою вдячність, Степан знітився.

— Ну, що ти, старина! — ласкаво мовив він. — Один — за всіх, всі — за одного, — ти ж знаєш!

Менеуа опустився на долівку.

— Ой рашен, совєтік?[22] — запитав він.

— Радянський, радянський! — збагнув Очеретний.

— Оау — фунафута,[23] — показав на себе тубілець. Скоромовкою кинув, хвилюючись: — Совєтік! Ваа… тапата самі, тана тафалота.

Він говорив і говорив, жестикулюючи.

Важко було щось розібрати з його нервової оповіді, крім окремих слів: судно, рибалки, море. А ті жести, що ними доповнював сказане, свідчили: Менеуа розповідав про якийсь незвичайний і, може, навіть трагічний випадок на морі.

Так воно зрештою і виявилось.

Опівдні до нас завітав Сем Роулінз.

— О, у вашій палаті міжнародний колектив, — весело засміявся, побачивши серед нас Менеуа.

З дядьком Семеном прийшла і внучка тубільця — Корділія.

— Атоу! — поставила вона перед Менеуа кошик.

В ньому лежали банани, риба, і старий, не відкладаючи на потім, почав усіх частувати.

Тим часом дівчина заходилася прибирати палату. Вона витрусила циновки, долівку встелила шовковистою травою, на підвіконня поклала жмут квітів.

— Ух! — віддихнула, засміявшись дзвінко.

— Корділія — відрада старого нещасливця, — мовив Сем Роулінз. — Тільки й залишилося в нього рідні, що вона. Красуня!

Дівчина й справді була незвичайної вроди.

Якби він побачив, наш наставник, вождь і мудрий вчитель Савелій Гудзонович Толстиков, як я дивився на полінезійку, він би мене, мабуть, розтерзав або з'їв, не посоливши!

І якщо вас цікавить, що ж це за врода, то послухайте.

Трапляються і в нашому краю степовички, яким матінка-природа в спадок передала все своє найкраще — бездоганність форми, чарівність тіла, в якому дзвенить-виспівує душа.

Корділія була смаглява. Таких у нас називають циганочками. За плечима, вилискуючи хвилясто, збігали до самого пояса густі чорні коси. Овал обличчя — видовжений, і на ньому вологим блиском зоріли великі чорні очі, затінені полохливими довгими віями. Чуттєві, трохи підпухлі губи: верхня всіяна ледь помітним темним пушком, на нижній, з якої не сходила грайлива усмішка, у лівому куточку темніла невеличка цятка — якесь затвердіння. Втім, це не нівечило вроди, а навпаки — додавало їй чарівності й таємничості.

Стан Корділії — гнучкий, а на руки я звернув увагу ще тоді, коли дівчина разом із своїми подругами у Великій Хижині — таусоа — виконувала танок хвиль. Руки, трепетні й чутливі, нагадували крила дикого птаха: кожен порух — і владність, і ляк, і заклик.

Бездоганна, ніжна краса, що випадає, можливо, одній із мільйона жінок. Але врода якась сумовито-трагічна. Так іноді першоцвіт, пробившись крізь холодну облогу весняної землі, шаленим буянням прирікає себе на короткочасну, щасливу миттєвість.

Бо на викінченій тій красі юної полінезійки вже лежало тавро виродження...

— Мати її, Самола, дочка старого Менеуа, як, до речі, й усі його діти, померла від загадкової хвороби. Очевидно, рак, — глянувши на Корділію, мовив Роулінз. — Батько, рибалка, загинув у штормовому океані. Ось вони й залишилися вдвох на білому світі.

— Тому-то його так і звуть: Той, Кому Не Таланить?

— Може, тому, а може, й ні, містер Васько, — відповів іхтіолог.

І додав:

— На Маршаллових островах, де американці випробовували атомні бомби, скоїлось з ним нещастя.

— Поглянь, поглянь! — закричав Очеретний, показуючи на лагуну.

Ми глянули у вікно. Крізь імлисте марево побачили, як з океану до атола прямує два кораблі.

То були "Вихор" і "Гідролог".

Розділ тринадцятий

ОСТАННІЙ ОСТРІВ

Сон це чи реальність?..

Океан пестливо тримає мене у своїх долонях, заколисливо погойдує, ніжить. Я, крихітка живої матерії, здаюся всесвітом, і всесвіт водночас довкруг мене, у ньому я розчинився, став його непомітною часткою.

Вода — немов шовковий сповиток. Розкуто й легко ширяючи в голубій купелі, не відчуваю власного тіла.

Та спочатку було так. З мороку народжений світанок огортав світ імлою. Лиш те, що маячило перед очима — предметне й відчутне, мало виразні ознаки, нагадувало про себе. Решта лежало за видноколом, недоступне моєму єству.

Потім спроквола посвітлішало. Розсунулися, чіткіше окресливши, близькі й далекі обрії. Сонце повернуло на день.

За своє коротке життя я не раз себе запитував: чи можна бути щасливим, щасливим сповна? Хоч би тоді, як справджуються надії й докори не терзають душу. І взагалі, що воно за птах такий, щастя? Може, вдало пройдений шлях чи многотрудне його подолання. Нехіть боріння, розніженість, спокій. Чи, навпаки, нестримне жадання бурі.

У тиші степів, на світанку життя мріяв я про море, голубі кораблі, яких не бачив зроду. Мріяв — і був щасливий.

А одного разу море насправді постало переді мною, владно заполонило душу. І я стрепенувся від щастя.

У суворих північних широтах, у тому найпершому рейсі, збивала з ніг сніговиця, сікли морози. Океан з хвилі на хвилю кидав наше судно, й життя обернулось на муку. Та ми вистояли!

І знову я відчув щастя. Відчув на мить.

Значить, воно не птах невловимий, подумалось, а наше заповітне стремління — те, до чого ми прагнемо, що удається-таки здійснити. Ось тільки з'являється рідко, як помах крил — миттєво. Та й не буває сповна. Багатолике, ніколи не розкривається водночас.

Обранець долі, хто поріднився з океаном, кого приголубила жорстока стихія, тепер я знаю… знаю багатьом не доступну таємницю!

Отож спалахнув ранок, і сонце повернуло на день.

Кокосовий гай дихав первісною свіжістю. Кущі запашної плумерії розлили м'який трунок, і бісеринки роси мінливо палахкотіли на травах.

Довкола вже сталася якась зміна: на блакитному тлі неба вималювались, ніби вирізьблені, пальми. Між їхніми гінкими стовбурами проступали, покраяні сонячними мечами, різкі світлотіні.

А ген за гущавиною, де ще недавно клубочився туман, зорові відкривалася далека перспектива й з-поміж розлогого гілля вологим оком дивилася лагуна.

На тому боці когось звав дзвінкий жіночий голос. Легкий катамаран стояв край берега, і в ньому сиділа Корділія.

Я поспішав до лагуни. Вхололе за ніч коралове кришиво лоскітливо дотикнулося до підошов. Ледь чутний бриз обвіяв тіло, й мені стало радісно.

На мить переплелося: гра уяви й казкова дійсність. Мовби все те відбувається не на далекому тропічному острові, а в рідній стороні, де від порога батьківської хати в'ється стежка, городом біжить на лужок-бережок, за яким плесо ставка та густий живопліт рогози.

І дівчина — не ця, не полінезійка — чекає на мене в човні…

— Асолі-лей! — вітається Корділія, запрошуючи до катамарана.

— Талофа, тені,— відповідаю, подумки відзначаючи, що час, проведений на острові, даремно не пройшов — я таки навчився говорити по-полінезійськи.

Човен готовий. Відштовхнувши його від берега, всідаюся навпроти дівчини, берусь за весла, і ми рушаємо.

Куди ми пливемо? Океан — безмежний. Але там, на південь од Фунафуті, звівшись над океанською безоднею, ледь-ледь виткнулося з води коралове пасмо. То риф, який давно осихає, і на ньому — невеличкий острів. У торочці кучерявих мангрів, з тінистим пальмовим гайком посередині, цятка суходолу, яка зветься Фунангонго.

Безлюддя. Лише іноді, коли дозрівають кокоси, припливають сюди тубільці. Та залишатися на ночівлю бояться. Правда то чи ні, в темряві там нібито збираються улу-улу. Крихітні, не залежні ні від кого чоловічки, схожі на казкових гномів менехунів, що живуть на інших полінезійських островах.

Як і менехуни, улу-улу нікому не чинять зла. Але кривди, яку їм заподіють люди, не забувають… Коротуни — од горшка два вершка! — кирпаті та круглоголові, вони здебільше мовчать, хоч і не гірше від балакунів роблять свою справу. Хто б міг подумати, що ці чоловічки такі сильні! А вони справді такі. За одну ніч здатні зібрати ввесь урожай з кокосової плантації, посадити нові пальми, навіть з місця на місце пересунути острів. Фунангонго, де живуть улу-улу, ніколи не покидала тиша, особливо вночі, коли крихітні чоловічки трудяться.

Проте одного разу (про це мені розповіла Корділія) на острівець висадились галасливі чужинці, американська морська піхота.

З Фунафуті вони привезли дівчат. Вночі, коли працювали улу-улу, почалася дика оргія.

Під п'яний регіт вояки силоміць змушували полінезійок танцювати, а самі влаштували стрільбище, вціляючи в кокосові горіхи під кронами високих дерев.

Чужинці пошкодили майже всі пальми. Незайманий острівець перетворили на згарище. Та головне — скривдили добродушних, працьовитих чоловічків.

Звідтоді й переселилися улу-улу в тропічні хащі, залишивши коралове узбережжя. Біда підстерігає того, кого ніч застане на Фунангонго! Розгнівані за кривду, лісові гномики, взявшись за руки, пускаються в танок, співом своїм доводять незваного гостя до божевілля.

Ось чому тубільці бояться залишатися на Фунангонго після заходу сонця.

— Приїхали, — мовив я, подаючи руку Корділії.

Дівчина вийшла з човна.

Берег… Це справді був чарівний суходіл, і я не здивувався, що саме його обрали для помешкання казкові чоловічки.

Якби сюди, майнула думка, ненароком потрапив Гуллівер, він би, влігшись, руками й ногами міг дістати протилежних берегів — такий Фунангонго маленький.

Його роздвоєний, південний мис був схожий на плавник, а звернута до лагуни північна окраїна — на дивовижну голову.

І взагалі весь острівець нагадував небачену рибу, що випірнула з глибини. Хвилясті смуги коралового піску — то її луска, а зарості мангрів — лапатий хвіст. Пливе та "риба", ширяючи серед хвиль.

За тутешнім повір'ям, улу-улу підвладний океан. Вони можуть приручити і риб, і морських тварин. Ніби й сам Фунангонго був колись рибою. Та й нині острів, якщо забажають крихітні чоловічки, нараз оживає.

— Куди ти мене привела, красуне! — вислухавши схвильовану оповідь полінезійки, вигукнув я.

Корділія засміялася.

— Боїшся?

— Аніскілечки.

— Тоді ходімо…

Я не докоряю долі, не звинувачую себе, що погодився на ту пропозицію і пішов покірно.

Піщаний берег кінчився, за ним над водою темними вежами звелися брили відмерлих коралів.

Убрід перейшли мілководдя й опинилися на скелях.

Сонце піднялося в зеніт, лагуна виблискувала, залита іскристим промінням, і острівці довкруг — Фунафуті, Тепука, Мотулоа — здалися човнами, поставленими на припон у тиху заводь.

Увесь атол лежав перед нами як на долоні. А далі, за смарагдовою гущавиною Фунангонго, голубів океан.

На видноколі він непомітно зливався з небом. І та небесна баня й вода становили єдине ціле — велетенську лінзу, в центрі якої ми стояли.

— Акул тут немає,— заходячи у воду й помітивши, що я завагався, пояснила Корділія. — Іди мерщій!

Перед моєю уявою мимоволі постало те, як на нас із Кузьмичем напала акуляча зграя. Та, відігнавши ляк, я скочив слідом за полінезійкою у воду.

І ми попливли.

За скелями, що бовваніли в лагуні, лежало нешироке підводне плато. Там мілко — води по коліна; гойдаються, розпатлані хвилями, кучері морської трави й водоростлин.

А потім плато кінчилося й тераси, уступ за уступом, стрімко повели вниз.

Корділія пливла першою. Рухи її вправні, викінчено точні. Я ледве за нею устигав. Далі й далі. "Куди вона пливе?" — стривожився не на жарт.

Я не терплю зверхності, особливо дівочої. Та нині було зрозуміло, що ця русалка хоче мене випробувати — на що я здатний, чи такий же меткий в океані, як на суходолі.

Ах ти ж капосна! Пливе собі й пливе, ніби бавлячись, а я "веслую" руками, вибиваючись із сил.

Постривай, ми теж дещо уміємо! — розізлився й почав її наздоганяти. Проте відстань між нами не скорочувалась, а я, погнавшись, лише наковтався води.

— Бодай тобі, нечиста сила! — вголос вилаявсь.

Корділія зупинилась. І, не роздумуючи, чимдуж попливла до мене.

— Васа, — стурбовано мовила, помітивши, що я відкашлююсь. — Бідна, бідна голова…

Її долоні лягли на моє чоло. Мов дотик квітки… співчутливість, ніжність. Ніякої зверхності. Втім, я надумливий і ту зверхність, мабуть, вигадав сам.

Корділія — дочка води. Вона змалку зрослася з нею, плаває мов риба. Не раз із батьком виходила на лов. Та й дідусь, Менеуа, брав її у відкрите море.

Він розповідав про страшні острови, що лежать далеко від Фунафуті, десь на півночі, та як човен, на якому Менеуа рибалив, потрапив у загадковий вихор, а небо, хоч і була ніч, запломеніло, ніби зійшло сонце, і в ньому виросла, схожа на корал-капелюх або велетенський гриб, хмара. Як потім той гриб почав осідати…

З тих пір і нездужає Менеуа, а товариш, з яким він плавав, давно помер. Не стало, кажуть, й інших, хто був тоді на човні.

Корділія, весело посміхаючись, пливла зі мною поряд. Ось мілководдя, скелі. Ми перепочили, милуючись островом. Фунангонго, ніби човен з напнутими вітрилами, стояв біля води.

Не було нікого. Пустельно, тихо. Легкі хмаринки мерехкотіли над головою, не залишаючи тіні, та, набігаючи на скелі, плюскотіла вода… ніби в матері на городі, де гудиння огірків забризкане росою, — від водоростей, що обвивали скелі, віяло ранковою свіжістю.

Я відчував на собі голублячий погляд, чув ласкаві слова, хоч і сказані не по-нашому.

Чим більше бачиш і знаєш, тим з більшою хіттю сприймаєш колись для тебе незрозуміле, далеке й чуже, і воно стає таке ж близьке, як і твоє, рідне… Мова, якій мене навчила мати, — повсюди зі мною, в серці моїм. Але ж які співучі й оці, полінезійські, слова: ой, оау, фоту, алофа, тені, моту — я, ти,

серце, любити, дівчина, острів! Які дивовижні легенди, працьовиті, кмітливі й мужні люди!

Та й острівець цей, Фунангонго, можна б назвати Островом Щастя, щасливою землею для двох, якби на планеті нас було лише двоє і десь від голоду не вмирали діти, не мучилися в'язні; під кулеметним вогнем, стікаючи кров'ю, не падали нещасливці, а жерла гармат знову й знову не цілились у наше серце.

Сонце кидало на воду барвисте віяло променів, і око помічало лиш те, що відбивається в плесі лагуни, — сліпливе ряботиння бриж, помережених сонячними цятками.

Я нахилився над водою й побачив дивовижжя — казкове царство в глибині синюватого дзеркала. Вогнисте сяйво, кинуте з небес, роздрібнювалось на численні промінці. Вони до дна пронизували лагуну, нагадуючи пряжу золотої парчі. Здавалося, переливисте волокно зв'язує океан з небом і нас, людей, тримає на припоні. Жива, нерозривна нить усього сущого на землі...

— Ходімо!

Корділія взяла мене за руку, легко й невимушено ковзнула по зарослій морською травою скелі, і ми опинилися у воді. Оповиті спільним ласкавим сповитком, поринали все глибше й глибше.

Я бачив мерехтливе сяйво, узорчаті тіні на підводних скелях, де, погойдуючись, стояло пагіння м'яких, різнобарвних коралів та актиній. Зграйки смугастих рибок пурхали над водоростинами, і кожна піщинка виблискувала, мов золотий розсип.

Мешканці морського дна, ці неповороткі рачки, коралові рибки, черепахи, не лякалися нас, наближалися довірливо, ніби приручені.

Корділія то поринала, залишивши мене самого, — і я бачив її, викінчену, стрімливу — вона була прекрасна, мов статуя смаглявої язичницької богині; то підпливала до мене впритул. Я відчував дотик її тіла, прохолодний і ніжний.

Під нами лежало, розкинувшись серед хвилястої рівнини, морське дно. З вапняку відмерлих коралів та уламків скель над ним зводилися палаци й вежі, віадуки й храми — покрите водою, вмуроване в її живий, прозорий криштал місто. І в те казкове царство заманило нас море, наше молоде, відкрите добру й довірі серце.

Ми довго були у воді і вийшли на берег щасливі й знесилені.

І я не знаю, що сталося, — я побачив на видноколі обрис велетенської хмари. Вона згущалася, набуваючи форми гриба або крислатого капелюха.

Зблиснуло, прогриміло — і раптом не стало ні Фунафуті, ні інших островів довкруг лагуни, а наш Острівець Щастя— Фунангонго — почав осідати й осідати, і хвилі вже заводили над ним свій відьомський танок.

І тоді я збагнув, що сталося найстрашніше — у світі не залишилося жодної цятки землі, навіть цього щасливого острова, і відчув, як нас поглинає безодня — і мене й ніжну Корділію. Її коси, мов пасма морської трави, обвили мене всього з голови до ніг, ніби хотіли захистити від жорстокості. Через сліпучий спалах очам боляче було дивитися. Прихисток її

долонь, що охопили моє обличчя, пом'якшив і притлумив ту муку. Корділія міцно притислася до мене, і, поринаючи все глибше й глибше, в небуття й безвість, я ще раз, востаннє, відчув дотик її прекрасного тіла.

— ...Товаришу Гайовий! Васько, Василь Петрович, прокинься!

Я розплющив очі. Де? Що? А, я на рідному "Вихорі", в своїй каюті. Наді мною стоїть Толстиков.

— Що, солодко спиться після походеньок на острові? — запитав Савелій Гудзонович.

— Яких походеньок?

— Не знаю яких, — сердито відказав він. — В усякому разі, — додав, — зроби письмово звіт про кожен день свого перебування на Фунафуті.

Погляд його, як рентген, пронизав мене наскрізь. Він проникав навіть під черепну коробку і, мабуть, міг розгадати ще ніким не розгадану підсвідомість.

Та все ж звіту, як того вимагав Толстиков, я не зробив.

Розділ чотирнадцятий

ПЛАНЕТА В НЕБЕЗПЕЦІ

...Отже, ми глянули у вікно й побачили, як з океану до атола наближаються кораблі.

Того дня під вечір за нами прийшов катер.

Коли ми з Очеретним залишали острів, переправляючись на судно, я вперше як слід розгледів лагуну.

Формою вона нагадувала куль велетенського невода, а скелі, що витикалися з води, — заплутану в ньому рибу. "Вихор" і "Гідролог" — точнісінько мальки тунця! — погойдувалися на якорі біля горловини, з внутрішнього боку проходу, який з'єднував лагуну з океаном.

— Прохід цей, Васько, зветься Те-Пуапуа, — перекрикуючи рокіт мотора, пояснив Степан.

— А ти звідки знаєш?

— Знаю, якщо кажу, — відповів Очеретний. — Від свого друга рибалки Теувіні довідався.

Та ось і "Вихор".

— Салют папуасам! — побачивши нас, засмаглих до чорноти, вигукнув штурман Шарашкін.

Він, як завжди, в позі войовничого флотоводця стояв на крилі капітанського містка, оглядаючи виднокіл з-під долоні.

— Добрий день, Анатолію Лукичу, — радісно привітавсь я.

Фунафуті — прекрасний суходіл. Але своя домівка все-таки краща — ми так скучили за рідним кораблем!

Зустріли нас, як героїв, ніби вернулися ми не з лікарні, а з космосу. На палубу висипала вся команда, океанологи, гідрологи. Антон і Кнопка вже спускали трап.

— Обережно, Васько, — подаючи руку, застеріг судновий лікар Говорухін.

Та я, не слухаючи його, прожогом кинувся до трапа.

Приступка, хитливі сходинки — і ось знайома палуба...

Ми потрапили в обійми.

— Молодець, одужав, — кинувши на мене погляд, мовив капітан. — Ану, пройдися — хочу побачити, як твоя нога.

Я ступив кілька кроків, але біль у коліні змусив зупинитися. Попробував ще — ні, не виходить! Закривуляв до борту, припадаючи на хвору ногу.

— Справи кепські,— хитнув головою Євген Петрович. — А ви що скажете, ясновидці? — звернувся він до присутніх.

— Це, Євгене Петровичу, в нього скоріш за все від тривалого лежання, так звані залишкові явища, — пояснив Говорухін.

— Припишіть хлопцеві масаж, — докинув професор Циба, — і все буде гаразд.

— Саме так, Іване Васильовичу, — підтвердив лікар, оглядаючи моє коліно. — Масаж та фізичні вправи для ніг

поставлять його, вибачте за каламбур, на ноги. Діагноз на ходу!

Слухаючи той присуд, я засмутився. Неприємно було чути про себе, як про якогось каліку.

"А як же вахти? Палубні роботи?.." — ворухнулося занепокоєння.

— Проста радянська людина повинна все здолати, — ніби відгадав мої думки помічник капітана Толстиков. — За приклад нам ті, хто підкоряв Північний полюс і освоював цілину. Вони ні перед чим не зупинилися.

Таке порівняння мене звеселило. Неначе відлягло від серця.

Тим часом Говорухін вів своєї:

— Істинно так, Савелію Гудзоновичу, все треба здолати. Та поки що Гайовий обов'язки стернового виконувати не зможе. — Звертаючись до капітана, він додав: — "Гідролог" свій рейс, як ви сказали, закінчив, нам же ще півтора місяця бовтатися в океані. То чи не краще пересадити Васька на те судно? Нехай пливе додому.

— Над вашою пропозицією, ескулапе, подумаємо.

— Враховуючи поточний момент, прерогатива за вами, але...

— Досить, Савелію Гудзоновичу, — перебив Толстикова капітан. — Лікар діло говорить: Гайовий для праці поки що не здатний.

Значить, баласт! Ну, та ви знаєте, що це таке — ні для чого не потрібний вантаж, хіба що для остійності й зниження центру ваги судна.

"Баласт буває рідкий і твердий, і заповнюють ним подвійне дно або танки, — пригадалося дошкульне. — А який баласт я — рідкий чи твердий?" — запитав подумки.

Я ще ніколи не потрапляв на обочину життя і звик, як то кажуть, звучати, мов струна.

— Не спи, синку, — ласкаво радила мати.

У прямому й переносному розумінні того слова я й так не спав. Ще в дитинстві, пам'ятаю, день мені здавався коротким, і, щоб впоратися по господарству — на городі та біля корови, завжди прихоплював вечірні години. А вранці, як тільки благословлялося на світ, був уже на ногах.

Заснути, коли сміється сонце, виспівують птахи і трудиться мати — чи гоже це здороваю?

Ну, а тоді, коли подорослішав і почав працювати — спочатку в друкарні, згодом на морі,— хіба я гаяв час! Про це вам можуть сказати ті, хто мене знає... Я жадібний до життя, поспішаю все встигнути, зробити якомога більше.

І ось трапилася халепа — волею обставин змушений бути неробою.

Моя молода душа відповіла гнівом. Завжди витриманий і чемний, я став дратівливий.

— Ти, Антоне, щось понижчав, присадкуватим зробився, як Кнопка, — навіщось заявив я матросу Сергію Тупиченку.

Той, не зрозумівши образливого натяку, лише знизав плечима.

— Яким був, таким і лишився, — розважливо мовив.

— Що за борщ сьогодні — гидота! — кинув я ложку, не довечерявши.

Кок Андрухович-Брюховецький не бевзь Тупиченко. Він пащекуватий, язик, мов бритва.

— Борщ йому не подобається? — зупинився як укопаний, узявши руки в боки. — Ти ба, воно звикло до пундиків на дикунському острові. Немарно Савелій Гудзонович твердить: буржуазні харчі — всі оті банани, ананаси, копра — до добра не приведуть. Контра! — додав, вдаривши кулаком об стіл.

— Годі вам, хлопці, сваритися! Ви ж так довго не бачили один одного — краще обніміться, — запропонував Кнопка.

— Поцілуй його сам, миротворець! — гримнув Брюховецький, ображений і на мене й на матроса Бесараба-Кнопку.

На другий день увечері нас усіх зібрали на палубу. Прибули представники з "Гідролога" — моряки, науковці — на чолі з Генріхом Уткіним, заступником начальника експедиції, нашого шановного Івана Васильовича Циби.

— Всі зібралися? — запитав Іван Васильович капітана.

— Так, — відповів той.

— Тоді почнемо. Загальні збори Тихоокеанської експедиції вважаю відкритими. Слово кандидату біологічних наук Генріху Левковичу Уткіну, — і професор запросив гостя до столу.

А й справді — я знову переконався, — у прізвищі, яке ми носимо, є певна визначеність.

Генріх Уткін, натоптаний, круглобокий чоловік, перевальцем підійшов до столу. На видовженому обличчі в нього стирчав сплюснутий, схожий на качиний, ніс. Невеликі й чорні, мов намистинки, очі дивилися зірко й прискіпливо.

Коли Генріх Левкович, прокашлявшись, заговорив, здалося — закрякав селезень. Підбираючи потрібні слова, він навіть голову нахиляв так, як те робить качур, вихоплюючи з води рибу.

— Уткін... качур... селезень — самець качки, — пробурмотів у мене над вухом Степан.

— Тихше, ти — середовище для пернатої дичини, — зацитькав на Очеретного кок, всідаючись поруч.

Учений узяв зі столу пляшку, перехильцем ковтнув води й почав.

Він розповідав про те, що зробили дослідники "Гідролога" звідтоді, як дороги з "Вихором" розійшлися і судно попрямувало на захід, до архіпелагу Бісмарка та островів Палау.

— Ви знаєте, шановні колеги, — хить-хить головою, почав Уткін, — одним із наших завдань було вивчення хімічного складу морської води, її радіоактивності та кальцій-стронцієвих відношень у природі. Роботи велися в рамках програми Міжнародного геофізичного року. Так би мовити, цілком узаконене — в ім'я прогресу й вселюдської спільності, а не для інтересів лише нашої країни. Більше того, ініціатором їх проведення була Міжнародна рада наукових спілок при Юнеско.[24]

Я наголошую на цьому не просто так. І ви згодом зрозумієте чому. А зараз хотів би зупинитися ось на чому. Тихий океан, як і моря та океани взагалі,— не чиєсь приватне озеро й вотчина. Він наше спільне багатство, розгадка його таємниць — для блага всіх людей. Так принаймні повинно вестися між цивілізованими народами.

Насправді — що ми бачимо? — Генріх Левкович дістав із папки якісь папери. — А ось що, — мовив, гортаючи їх. — Після другої світової війни Сполучені Штати розгорнули в Тихому океані широке коло робіт нібито виключно й інтересах науки — навігації, метеорології, гідрографії — та практично-господарських задач, зокрема для розвитку рибальства.

Такі наміри можна було б лише вітати, якби за ними самими спочатку не крилося інше. А воно таки крилося, та ще й як! У ту, з дозволу сказати, дослідницьку роботу включився військово-промисловий комплекс США, корпорації й фірми, зокрема "Дженерал електрик", "Локхід" та іже з ними. Підтримав "наукові" пошуки Пентагон, щедру фінансову допомогу подав сам федеральний уряд. Мета ж "вивчення" була єдина — перетворити океан з мирного й тихого в кузню смерті.

Частково їм це вдалося зробити — ті ж таки американські атомні полігони на островах Різдва, Еніветок, Бікіні, на інших віддалених архіпелагах.

Як я вже сказав, — вів далі Уткін, — у завдання нашої експедиції входило з'ясувати ступінь забрудненості океану радіоактивними речовинами внаслідок випробування термоядерної зброї, незалежно від того, коли ті випробування відбулися.

Доведено: після вибуху атомної та нейтронної бомби від двадцяти до вісімдесяти відсотків радіоактивних продуктів безпосередньо осідає в районі полігонів. А решта? Решта смертоносного пилу розпорошується по всьому океану, і не лише по Тихому, де зосереджені американські випробувальні центри, а й по Світовому океану взагалі.

Небезпечні частки ядерного розпаду поглинаються живими організмами — молюсками, водоростями, рибою, накопичуються в них. Океанська товща води завдяки постійній циркуляції засмоктує атомний попіл на дно, а морські течії в свою чергу переносять його від континенту до континенту.

В районі островів Палау, на шостому—восьмому градусі північної широти, ми й заходилися вивчати радіоактивну забрудненість довколишнього середовища, викиди продуктів від термоядерної зброї, що відбувалися впродовж багатьох років. Власне — з'ясовували: що ж трапляється, коли людина в колесо вічного колообігу Природи бездумно і грубо починає встромляти палицю.

За допомогою гама-радіометра хіміки "Гідролога" дослідили деякі ділянки океану — від його поверхні до значних глибин. І жахнулися: місцями, на площі багатьох миль, океан

засмічений радіоактивними, довгоживучими частками: ізотопом стронцію-90 і цезієм-137.

Вода, медузи, планктон, водорослини, риба, як підтвердили наші біохіміки, подекуди були заражені до небезпечного ступеня. А випробування американцями термоядерної зброї на островах Тихого океану в наші дні буцімто припинилося. Значить, це відлуння минулих днів...

На північ від архіпелагу Бісмарка спочатку стояла напрочуд суха погода. Та потім сипонув дощ, який перейшов у зливу. Коли ми взяли проби дощової води, з'ясувалося: її радіоактивність значно перевищує норму.

За наказом капітана ніхто з нас не смів виходити з кают. Матроси почали проводити дезактивацію судна, його палубних надбудов.

Того ж дня "Гідролог" залишив небезпечний район і ліг курсом на захід.

Як я вже зазначив, — хвилюючись, оповідав Генріх Левкович, — до вісімдесяти відсотків радіоактивних продуктів осідає в районі полігонів. А в які відсотки входив той дощ, що випав на наше судно? Адже від району, в якому ми перебували, до Маршаллових островів — американської атомної кузні, майже три тисячі кілометрів, до острова Різдва, де теж атомний полігон, — ще далі. Отже, загроза для життя через безумство паліїв безмежна як в просторі, так і в часі.

Про все це ми сповістили на Батьківщину. Судячи з повідомлень — і наших, радянських, і зарубіжних, — сигнал з "Гідролога" ще раз змусив людство забити тривогу: планета у небезпеці!

Пізніше, коли "Гідролог" повернувся до островів Палау й біологи продовжили вивчення морської живності й того, як на неї подіяла радіоактивність, тобто виконували одне із завдань в рамках програми Міжнародного геофізичного року, на арену несподівано вийшли самі винуватці всіх нещасть.

Було це так. Уранці над "Гідрологом", мало не торкаючись його щогл, прогуркотів американський розвідувальний гідролітак. Потім серед хвиль, поруч із судном з'явилася субмарина. Вона наполовину вийшла з води. Якщо не помиляються наші моряки, то був підводний човен США типу "Баракуда" (SSK-1).

О шістнадцятій годині п'ятнадцять хвилин за місцевим часом до "Гідролога" наблизилося невідоме судно. Та про це нехай краще розповість Віктор Тимофійович.

— Слово надається капітану "Гідролога" Віктору Тимофійовичу Зарубі. Будь ласка, — запросив капітана начальник експедиції.

Високий, статечний юнак (бо Заруба справді здавався зовсім юним — років, може, на двадцять п'ять, не більше) зайняв місце, де щойно стояв, погойдуючись, немов на хвилях, біолог.

— Товариш Уткін висвітлив перший акт брудної авантюри, проведеної американською вояччиною невідь-коли, — почав свою розповідь Віктор Тимофійович. — Я хочу зупинитися на її фіналі...

Згідно з генеральним планом експедиційних робіт, затвердженим і вами, Іване Васильовичу, — кивнув головою

Заруба в бік професора Циби, — ми робили розріз океану, міняючи галси, в південному напрямку від Палау.

Ця група островів, як відомо, розташована на самому заході Каролінського архіпелагу. Майже всі острови — Ангаур, Пелеліу, Уруктапел та інші — вулканічного походження й прямовисно підводяться над водою, а довкруг безліч рифів та невидимих оку скель. Тому-то наближатися небезпечно. Та ми й гадки не мали підходити до Палау.

Зробивши промір у відкритому морі, далеко від Ангаура, перейшли північніше, де серед океанської пустелі зіп'ялися пагористі острівці Амототі й Уруктапел.

На прохання Генріха Левковича, застопорили хід машини, і "Гідролог" ліг у дрейф для чергової планової станції. Як завжди, гідрохіміки брали проби забортної води, товариші із загону бентосу й мікробіологи збирали зразки морської живності.

Океан був пустельний. Та о п'ятнадцятій годині п'ятдесят хвилин в проході Ю, що розділяє острови Амототі й Уруктапел, з'явилося невелике судно, яке прямувало в наш бік.

Воно мчало на всіх парусах і, неважко було здогадатися, мало хід військового корабля. Менш ніж за півгодини судно було вже коло "Гідролога".

Так і є — військовий сторожовик, з бортовим номером 607. Але ніяких інших розпізнавальних знаків не було.

Ті, хто стояв на палубі, були одягнуті в цивільне: шорти, теніски, "колоніальні" капелюхи. Майнув здогад: рибалки. Та ілюзія розвіялася, коли "рибалки" заговорили.

У грубій формі, ультимативно, вони зажадали пустити їх на борт "Гідролога". Мовляв, їм, представникам островів Палау, стало відомо, що якесь судно — наше судно! — заходило на острівець Пелеліу і звідти силоміць вивезло кілька тубільців. Такого зухвальства — полювання на "чорних птахів", як це бувало в минулі віки, вони не стерплять! Отож... капітан "невільницького" корабля, тобто я, повинен пустити їх на борт для ретельного огляду судна.

Звичайно, за Міжнародним морським правом — у відкритому морі ніхто примусово корабель зупинити не може, тим паче — робити огляд без будь-яких підстав на те. Ну, а "вагомі" аргументи незнайомців були всього-на-всього грубою провокацією! Мені важко, товариші, говорити про те, що сталося, — зітхнув Віктор Тимофійович. — Важко, але треба... Застосувавши силу, нахабники вдерлися на "Гідролог".

Військова вишколеність, говірка, інші прикмети не залишили сумніву, що перед нами переодягнені в цивільне солдафони США!

"Викрадення" "Гідрологом" тубільців — провокаційний привід, аби перешкодити роботі мирної експедиції. З кожним роком американці поширюють свою експансію на острови басейну Тихого океану. Мікронезію, останню підопічну територію, вони взагалі перетворили на власну вотчину, розчленувавши її на окремі частини. Спочатку статус "свободної асоціації" нав'язали Маршалловим островам, Маріанський архіпелаг втягли в свою "співдружність", а Палау та північну групу Каролінського архіпелагу — Федеративні Штати Мікронезії,— як і Маршаллові острови, "ощасливили" статусом "вільної асоціації".

— Подай-но, Сашко, прийняту щойно радіоінформацію, — звернувся Віктор Тимофійович до радиста з "Гідролога".

Меткий, худорлявий хлопчисько підніс капітану аркуші з машинописним текстом.

— Послухайте, товариші, повідомлення преси. "Сполучені Штати Америки взяли курс на остаточну анексію Мікронезії,— прочитав капітан Заруба. — Ще в тисяча дев'ятсот сорок п'ятому році з території Мікронезії піднялися американські бомбардувальники з атомною бомбою на борту, лігши курсом на Хіросіму й Нагасакі. Невдовзі після цього Пентагон перетворив атоли Бікіні й Еніветок на полігон для випробування термоядерної зброї, і над островами заклубочилися атомні хмари. Скільки остров'ян прирекли вони на смерть та жахливі хвороби! Та й понині Мікронезія залишається американським військовим плацдармом. Як зазначає агентство ЮПІ, на атолі Кваджалейн розташований найважливіший з усіх американських ракетних випробувальних полігонів. Сюди, за тисячі миль від берегів США, летять ракети МХ, "Мінітмен", запущені з бази Ванденберг, що в Каліфорнії. Тому ж таки атолу Кваджалейн відводиться неабияка роль у підготовці горезвісних "зоряних воєн". Апетити пентагонівської войовничини ростуть. На островах Палау планується створити велику військову базу для ударного тихоокеанського угруповання, в складі якого сотні кораблів і літаків". Кінець цитати, — додав Віктор Тимофійович і, звертаючись до присутніх, запитав: — Тепер ви зрозуміли, чому піратам у цивільному не сподобалося, що наш "Гідролог" вів дослідні роботи у відкритому морі. Побоялися, значить, що інші вторгаються у їхню вотчину. Але ж океан, як тут уже зазначалося, не може бути чиєюсь власністю!

— І як, Вікторе Тимофійовичу, ступили-таки на борт "Гідролога" благодійники "викрадених" вами тубільців? — запитав капітана матрос Тупиченко.

— На жаль, вони побували у нас на борту, — сумно мовив Заруба. — Озброєні... ну, і погрожували застосувати зброю. Ми у Москву терміново надіслали радіограму.

— Так, шум зчинився великий, — озвався професор Циба. — Сполучені Штати змушені були вибачатися.

— Нам від того не легше, — махнув рукою Віктор Тимофійович.

Після виступу капітана "Гідролога" слова попросив Савелій Гудзонович Толстиков. Виступав і Євген Петрович, інші моряки "Вихора", океанологи, начальник експедиції, і збори закінчилися пізно ввечері.

Розділ п'ятнадцятий

ПРОЩАВАЙ, ФУНАФУТІ!

Сонце ще не зійшло, а на "Вихорі" вже ніхто не спав.

Той гамір розбудив і мене. Залишивши каюту, я піднявся на палубу.

Парадний трап був спущений до самої води, і під ним на легких брижах погойдувався катер, в якому сиділо кілька товаришів з "Гідролога".

Хіміки й біологи нашого судна, озброєні сачками та поліетиленовими банками, поспішали в човен.

— Куди це вони так рано? — запитав я вахтового штурмана.

— На коралові рифи, — відповів Шарашкін.

— Прогулянка після трудів праведних?

— Ти що, Васько! — здивувався Очеретний, який знову потрапив на вахту до Анатолія Лукича. — Атол вивчатимуть — ось куди!

— На те вони й учені, щоб усе досліджувати, — розважливо пояснив Шарашкін.

— А хіба Фунафуті не досліджений?

Я не помітив, як до нас підійшов начальник експедиції.

— Серед численних атолів, друже, Фунафуті, мабуть, найбільш досліджений, — втрутився в розмову професор Циба.

— Виходить, тут уже бували експедиції?

— Бували, але дуже давно, — продовжив Іван Васильович. — Земляки Чарлза Дарвіна, який висунув теорію походження коралових рифів внаслідок опускання океанського дна, англійські природознавці в кінці минулого століття обрали саме атол Фунафуті. Дослідне судно "Пінгвін" під командуванням капітана Філда двічі привозило сюди натуралістів. Крім гідрографічного опису берегів, вивчення коралових рифів, тваринного й рослинного світу, вони провели глибоке буріння атола та дна його лагуни. Виявлені там корали — значить, океанське дно опускалося! — повністю підтвердили теорію геніального Дарвіна. Втім, — додав професор, — англійців цікавили не лише наукові проблеми. Уже в ті далекі роки капіталісти ламали голову: де можна побільше й легко дістати корисні копалини. А раптом та золотоносна жила на

суходолах в океані? І Комітет з проблем коралових рифів Королівського товариства Великобританії спорядив експедицію на Фунафуті. Як бачите, не так наука, як зиск привів англійців сюди. Наші товариші сьогодні хочуть з'ясувати те, що й біля островів Палау та архіпелагу Бісмарка: як на довколишнє середовище впливає випробування атомної зброї. За авторитетним твердженням американського етнографа Роберта Венкама (прочитайте його книжку "Пограбування Тихого океану"!), екологічна диверсія США на всіх континентах триває. Минуло кілька десятиліть, як над Бікіні вперше піднявся атомний гриб, а ще й досі риба в тамтешній лагуні заражена радіоактивними речовинами, отруйна й не придатна для їжі.

Поки ми стояли на палубі, катер одвіз природознавців й повернувся за черговою партією.

Остання ходка човна від "Вихора" теж була на рифи — туди, де Степан Очеретний недавно врятував старого Менеуа.

Поїхав і начальник експедиції у супроводі кількох океанологів та головного знавця тих місць — Степана.

Як уже мовилось, збори того дня відбулися ввечері. Та задовго до них Євген Петрович і його помічник, Толстиков, побували на Фунафуті.

Капітан особисто відвідав лікарню, в якій мене ремонтували.

Поки Савелій Гудзонович оглядав палату, де ми з Очеретним жили, та з'ясовував у однорукого Менеуа і медперсоналу, як ми поводилися ("Рашен моряк гут, о'кей,

добре чи ні?" — запитував він), Євген Петрович подякував лікарям за допомогу.

Потім дядько Семен — Сем Роулінз — повів їх по острову. Там, у селі Фонгафале, вони завітали до старшого вождя Тонгіа, в хижину під тінистими кронами бананів та арикової пальми.

— І колгоспу немає, а розкошують, — оглянувши пальмовий гай, вирік Савелій Гудзонович. — Буржуазія, хоч і колоніальна. Що б то взяти та засіяти атол кукурудзою, а вони, бач, кокоси вирощують, — докинув, скрививши рот у глузливій посмішці.

Вождь метушився, не знаючи, куди й посадити прибульців. Потім заходився частувати.

— Іа, — показав на блюдо з рибою. — Фай, пів, — то капітану, то його помічнику підсовував кошик з кокосовими горіхами й бананами.

— Досить, шановний товаришу, — першим підвівся з циновки Тодстиков. — Усіх бананів нам не з'їсти, та ми й не звикли до них — їжа у нашого трудового народу проста. Від імені й за дорученням колективу Тихоокеанської експедиції дозвольте, пане Тонгіа, подякувати вам за глибоке розуміння поточного моменту й оздоровлення потерпілого від акул матроса Василя Петровича Гайового.

Савелій Гудзонович потис руку вождю й вручив сувенір — іграшкового ведмедика з балалайкою в лапах.

— О, гут… гут бай, — розгубившись й не зрозуміло якою мовою почав дякувати Тонгіа.

— Нічого, нічого, — заспокоював його помічник капітана. — Живіть мирно та не дружіть з представниками світового капіталу, — метнув він погляд на Сема Роулінза.

Вийшовши з хижини вождя й прямуючи на берег, де вже давно чекав човен, Толстиков поділився своїм враженням:

— Класова самосвідомість остров'ян виявилась надто низькою, на рівні матріархату. Не розумію, як можна водитися з буржуєм, містером Роулінзом! Що спільного в тубільця з ним?

Євген Петрович посміхнувся, але нічого не відповів.

— Ну, Васько, ну, Степане, — ще з трапа кинув Євген Петрович. — Ви не гірше дипломатів налагодили міжнародні зв'язки. Де б ми не з'явилися, тільки й мови: "Васко, Стопа — хорошо! добре!" А одна дівчина — дивне таке ім'я: не то Твердилія, не то Бастілія...

— Корділія, — засміявсь я.

— А, так, Корділія, — пригадав капітан. — Так вона все повторювала незрозуміле: "Оау, воу — тені Васко, Стопа".

— Що ж тут незрозумілого? — озвався Очеретний. — Тубілка говорила: "Я подруга Васька й Степана".

— Чим ви їх так полонили? — запитав Євген Петрович.

— Не знаємо, — відказав я. — Мабуть, добрим ставленням, тим, що вважали тубільців за людей, не гордували, а Степан ще й урятував Менеуа.

— Нам про це розповів Сем Роулінз. Дякую, Степане, — обійняв Очеретного капітан.

Я переповів тут же про те, що чув від Степана про родину старого рибалки, Того, Кому Не Таланить, — Менеуа, про його поневіряння на Маршаллових островах і про те, як він із своїми товаришами потрапив під радіоактивний дощ.

— Ми звернули увагу на тіло однорукого тубільця, — мовив капітан. — Якісь загадкові виразки й плями...

— А ще, знаєте, Євгене Петровичу, — докинув я, — у щоденнику нашого Кузьмича, що він мені його віддав, згадується ім'я Менеуа та шхуна "Татсу-мару" ("Час дракона") і ті ж таки Маршаллові острови.

— Це цікаво, — здивувався капітан. — Як ви вважаєте, Савелію Гудзоновичу?

— Байки Крилова! — відрубав той. — Звідки і як, пробачте, на чужому острові, в чужому для нас світі з'явився щоденник радянського громадянина?

— Так я ж сказав: Кузьмич мені віддав його перед самою своєю загибеллю.

— Згідно з інструкцією, папери слід опечатати! — закінчив Толстиков. І, вже залишаючи палубу, додав: — Цим я займусь особисто, товаришу Гайовий.

До зборів лишилася година-друга. З рифів повернулися всі товариші. Професор Циба, який приплив раніше, був чимось стривожений. Відпочиваючи під тентом на горішній палубі, я мимоволі почув, як начальник експедиції говорив капітану:

— …Траплялися ділянки, де радіоактивність перевищувала всі норми, і ми припинили збір коралів. Лабораторні досліди покажуть стан води та мікроорганізмів у ній.

Потім Іван Васильович, гупаючи по сходинах, спустився на спардек, у свою каюту. На горішню палубу, до радіорубки, де, про щось розмовляючи із радистом, стояв капітан, піднявся Толстиков.

Краще б я не слухав того, про що він говорив!

Мова була про мене й Степана. Не знаю, за яким правом Савелій Гудзонович докоряв капітану, що той, мовляв, розвів панібратство й поводиться з нами, матросами, як з рівнею, не дотримуючись у взаєминах субординації.

— Не секрет, що панібратство авторитету не додає,— говорив він. — Ви капітан, вони матроси. І свій плацдарм, так би мовити, треба зберігати недоторканим.

Він навіть навів приклад з життя фараонів. У дитинстві однолітки-друзі — і майбутній володар й свинопас — були рівні. Та коли один з них отримував владу, він, згідно з традицією, начисто відмітав людські стосунки, ніколи не спускався до земного.

Мені стало гидко й боляче до сліз! Я навіть не збагнув, що ж мене так образило в словах Толстикова: зверхність, надумане розмежування між людьми чи неприкрита й нагла зневага до гідності кожного з нас? Мабуть, усе взяте разом.

Авторитет… Хіба не труд, не наша самовіддана праця й чесність повинні його визначати? І чи не ганебно — так вболівати про дотримання дистанції у взаєминах.

"Навіщо він це сказав?" — пекла гризота.

Краще б я оглух і не чув тієї розмови!

…А потім почулась команда:

— Вибрати якір!

Клацнула педаль підйомного механізму — брашпиля. "Вихор" здригнувся: якір одірвавсь від коралового грунту лагуни, і ланцюг, брязкаючи, змійсто поповз у клюз.[25]

Приплив уже закінчився, виповнивши лагуну по вінця. Його високі хвилі підхопили наше судно і через прохід Те-Пуапуа винесли в океан.

"Гідролог" знявся з якоря теж.

Прощавай, Фунафуті, крихітна цятко в океані!

За звичкою довго-довго поглядом проводжати острови, на які мене закинула доля й куди, мабуть, уже ніколи не повернуся, я й цього разу стояв на палубі, не відводячи очей від берега.

Та він даленів.

Голубе око лагуни, обрамлене верховіттям пальм, які стриміли на довколишніх острівцях, ніби дивилося в душу. І мені стало сумно, що я ніколи вже не побачу ні цих далеких берегів, ні Корділії…

— Тофаа! Тофаа! — згадавши, як з нами прощалися тубільці з Фунафуті, мовив я.

Атол, ніби марево, непомітно й легкокрило розтав на далекому видноколі.

Розділ шістнадцятий

КОЛО ЗАМКНУЛОСЯ

Уже згодом, невдовзі після того, що трапилося з "Гідрологом", багато газет світу, в тому числі й американських, напишуть про наші злигодні як про трагедію, винуватці якої ті ж таки палії війни, знахабнілі годованці Пентагону.[26]

Англійська "Санді таймс" у статті Дуайта Роджера "Зникла експедиція" інформувала своїх читачів лаконічно, без будь-яких коментарів: такого-то числа радянське дослідне судно в районі Маршаллових островів наскочило на рифи й потонуло; "Вашінгтон пост" звинуватила капітана, який буцімто не врахував навігаційних застережень про те, що води тих широт небезпечні для судноплавства.

"Судячи з попередніх повідомлень, — писала "Вашінгтон пост", — "Гідролог" зазнав катастрофи на крайній півночі Маршаллового архіпелагу, очевидно, в районі атола Таонгі або на північний захід від нього, де лежить група островів, зокрема атол Уейк. Безперечно, — зловтішався автор кореспонденції,— капітан радянського судна мав лоцію і, може, навіть зведений лист — 983 — англійських карт. А в лоції чорним по білому зазначено: "Води навколо атола Уейк — військово-морський оборонний район Сполучених Штатів Америки. Без дозволу морського міністра жодному судну відвідувати його не можна".

Розповівши про те, що "Гідролог" працював за програмою Міжнародного геофізичного року, газета французьких комуністів "Юманіте" в статті "Атомні безумці замітають сліди" вказала на причину катастрофи: "Уже біля островів Палау, де "Гідролог" вивчав радіоактивний режим океану, американська вояччина почала заважати дослідникам. Зібраний експедицією матеріал, очевидно, ще раз міг викрити злочинність атомних безумців, і вони пішли на крайність..."

Це відзначили й інші газети світу. Японська "Майніті дейлі ньюс" своє невелике повідомлення про загибель "Гідролога" закінчила так: "Ми пам'ятаємо Хіросіму й Нагасакі, не забули й жертв "Щасливого дракона".[27] Попіл Бікіні стукає в наші серця!"

Усе це напишуть потім. Ще пізніше дізнаємось про це ми — я й мої товариші по нещастю. Та зараз...

Щось лоскітливе й холодне проповзло по моїй спині, перемістилося на руку. Здригнувшись, я отямився й розплющив очі.

"Де? Що?" — запитав самого себе.

Узбережжя було безлюдне, лише на рифах шумів прибій, і відгомін його, ніби розкоти далекого грому, долинав, завмираючи в океані.

Я лежав ниць, до половини засмоктаний м'яким кораловим кришивом. Хвилі, набігаючи, вже підступали до голови; права рука по саме плече також була покрита вологим піском, а на лівій — чи то жаба, чи, може, риба — сиділо страховисько. На мене сердито дивилися банькаті очі, довгий хвіст, розгойдуючись, як маятник, лоскотав шкіру.

Відчувши порух моєї руки, рибожаба повільно сповзла на пісок, пішла до води.

— Де я? — уже вголос мовив, роззираючись довкруг.

Окраєць берега, де я лежав, — вузький кораловий мис — був схожий на вістря рибальського гарпуна, з яким остров'яни виходять на лов. Позаду, виблискуючи проти сонця, котив свої нескінченні хвилі правічний океан, а в головах, за кілька кроків од води, кущилися мангрові зарості — покруч оголеного "повітряного" коріння, що нагадувало ноги велетенських павуків.

— Де я? — знову мовив, напружуючи пам'ять та стараючись усе збагнути й пригадати.

І таки пригадав...

1. Страшний улов

Атол Фунафуті, як марево, розтанув у далині.

Знову за бортом щось мрійливе завів вірний супутник мореплавців — пасат.

Десь, мабуть, на півночі, пройшов шторм, сюди докочувались його високі хвилі, так звані мертві брижі. Вони в нестямі шаленіли довкруг і, як зграя зголоднілих хижаків, кидалися на судно. Та "Вихор", не збиваючись із курсу й піднімаючи під себе гори води, вперто долав милю за милею.

Схожий на каченя, неподалік перевальцем простував "Гідролог".

Діждавшись, поки атол зовсім зник із видноколу, я спустився в каюту.

Доки ми жили на острові, наші товариші ще раз пофарбували майже все судно. Залишилися недофарбованою кают-компанія та кілька житлових приміщень. Тимчасово до нас у каюту перевели Антона й Кнопку — матросів Сергія Тупиченка і Миколу Бесараба.

Високий, кряжистий Антон і на кілька голів нижчий від нього — справжнісінький пуп'янок або лісовий гномик улу-улу! — Кнопка нині були на вахті. Степан Очеретний спав.

Я тихо зайшов до каюти. В ніс ударив нудотливий, ні з чим незрівнянний сморід.

"Корали", — посміхнувсь я.

Так смердять підняті із океанського дна кам'яні квітки, покриті живими кораловими поліпами, які починають відмирати. Новачки, хто вперше потрапляє на рифи, завжди набивають тими "квітами" свої рундуки. Каяття приходить пізніше... Хтось із наших хлопців ото й зробив у каюті заповітну схованку.

Очеретний прокинувся.

— Кнопка? — в темряві гукнув він.

— Ні, це я.

Степан не озвався, тільки зашморгав носом.

— Неможливо! — гримнув нарешті.— Де той, скажи мені, акселерат? Кнопка! — гукнув знову.

— Він на вахті,— пояснив я.

— Я за себе не ручаюсь! — заявив Степан, силкуючись відімкнути рундук Миколи Бесараба. — Або нехай він негайно викине оту смердючу гидь, або… я не знаю, що й зроблю!

— Годі шуміти: повернеться з вахти — викине, — сказав я.

Але Степан розгнівався не на жарт. Він майнув у ходову рубку. Та відразу й повернувся.

— Шарашкін Кнопку не відпускає! — лютував. — Хоч кілок йому на голові теши. Завів своєї: "Не маю права!" — і все.

— Правильно сказав — нічого людей одривати від роботи.

— Дуже ти розумний став, Васько! Чи не копра на тебе подіяла?

— Ти б краще словечко за мене закинув, баламуте, — огризнувся я. — Нехай дозволять стояти вахту.

— Тобі?

— Звичайно, мені.

— Не сміши, Гайовий, людей і не удавай із себе Маресьєва, — відрубав Очеретний. — Нога поки що болить? От сиди й не рипайся.

Ми пливли ніч, і другу, і ще кілька днів.

Перед екватором, а потім і коли його перетнули, зупинилися. Ліворуч лежав, витягнувшись на сотні кілометрів з півдня на північ, архіпелаг Гілберта. На рифах південної, приекваторіальної частини, що ними оточені острови Кінгсмілла, океанологи взяли проби забортної води та планктону. Тепер збиралися брати і біля атолів Абемама та Маїана, на ноль градусів двадцять п'ять мінут північної широти.

Опустили батометри, трал Сігбсі й драгу.

Глибини були незначні — всього понад тисячу метрів, і трал та драга незабаром принесли багатий улов: стулки черепашок, зуби велетенської акули, схожі на виноградні грона згустки залізо-марганцевої конкреції, уламки коралів.

Усе те відразу ж забрали в лабораторії.

Раптом з динаміка почувся схвильований голос.

— Професора Івана Васильовича Цибу просять негайно прийти в радіологічну, — повторив по "спікеру" вахтовий штурман.

Такі виклики в океані не дивина. Та цього разу в голосі штурмана бриніла неабияка тривога.

"Чи не трапилось чогось?" — подумав я і вийшов на палубу.

Коло радіологічної лабораторії, перемовляючись, стояли океанологи. Борис Козін схилився над кулем трала і щось показував товаришам.

За мить з горішньої палуби спустився начальник експедиції.

— Що тут у вас скоїлося? — кинув він.

Козін показав на те, що було всередині куля.

Коралова галузка, яка там лежала, відростками зачепившись за вічка сіті, нагадувала розчепірені пальці тендітної дитячої долоні.

— Ось, Іване Васильовичу, корал, — пояснив Козін. — Він, як і решта улову трала Сігбсі та драги, радіоактивний.

Підійшов капітан, штурмани. На палубі зібралися учасники експедиції.

— Попіл смерті ліг і тут, — хтось сумно мовив.

— Не розумію, — озвався інший. — Маршаллові острови, звичайно, недалеко, але на них тепер ядерні випробування не проводять. Так звідки ж узявся цей попіл?

— А ви що, колего, вважаєте — продукти радіоактивного розпаду зникають одразу й безслідно? — суворо глянув на нього професор. — Ні, товариші, це якщо не попіл од теперішніх ядерних випробувань, проведених на острові Різдва, що в архіпелазі Центральних Полінезійських Спорад, так давні відголоски Бікіні.

— Але ж ми нічого подібного на попередніх станціях не зустрічали, — втрутився в розмову напарник Козіна гідролог Боженко.

— Не зустрічали, якщо не брати до уваги ділянку коралових рифів на Фунафуті,— відповів Іван Васильович. — Ну, та ще район біля Палау, де працював "Гідролог". До речі, попіл від атомного гриба, який, піднявшись у небо, руйнується, не обов'язково суцільно покриває довколишню місцевість. Все залежить од сили й напрямку вітру. В одному місці, навіть поряд з епіцентром, радіоактивність може бути набагато нижча, ніж за сотні кілометрів від нього. Але і в першому і в другому випадку, — вів далі професор, — загроза для всього живого, насамперед для людини, явна: що не знищує проникаюча радіація чи ударна хвиля, доконує попіл смерті, і — навпаки. Радіоактивні частки, підняті вибухом в атмосферу, залишаються там на місяці та роки, поки не осядуть на землю і води. Це стосується і найбільш небезпечних — стронцію дев'яносто з періодом напіврозпаду понад дев'ятнадцять років та цезію сто тридцять сім, який розпадається аж через три з гаком десятиліття. І порятунку від них, на жаль, немає: ні мешканцям далеких островів, ні тим, хто живе у великих містах. Якщо, скажімо, стіни легких тубільних хижин для проникаючої радіації не завада, то наші цегляні будинки її все-таки частково затримують. Але… але — після того, як цегла опромінилася, вона сама стає джерелом радіації. На довгі роки! А стронцій, що, як і кальцій, ви знаєте, бере участь в обміні речовин людського організму й відкладається у кістках, неймовірно підступний: викликана ним променева хвороба й рак кісток упродовж багатьох літ можуть залишитися непоміченими. Це видно на прикладі хоч би тих, хто був у серпні сорок п'ятого в Хіросімі й Нагасакі: помирали вони не відразу, а лише через дев'ять-десять років. Я вже не кажу про мутацію[28] й генетичну смерть, викликану атомним вибухом. Відомо, що незначна, тобто не смертельна, доза радіації клітини в нашому організмі не вбиває, а лише змінює їх. Зміна ця — не гірша, внаслідок чого з'являється анемія, сліпота, гемофілія[29] та деякі форми слабоумства.

— Іване Васильовичу, — озвався я, — ми з Очеретним на Фунафуті жили в одній палаті з тубільцем Менеуа, в якого на тілі були якісь білі плями. Менеуа сказав, ніби плями з'явилися після того, як він на риболовецькій шхуні "Татсу-мару" в районі Маршаллових островів потрапив під дощ.

— Все вірно, — відповів професор. — Ваш знайомий став жертвою американських атомних ігрищ: і білі плями — альбінізм, і невигойні виразки на тілі — то наслідок опромінення. З кров'ю у нього, я певен, теж не все гаразд. Але хто про це знає на віддалених островах!

— Значить, порятунку ніде немає,— втрутився в розмову механік Янковський. — Найкраще відразу закутатися білим простирадлом й повільно повзти на кладовище!

Пирскнув смішок, але раптово замовк — кожен зрозумів недоречність жарту.

Іван Васильович ніби розгубився, не знаючи, що й казати. Нарешті мовив:

— Бачте, молодий чоловіче, у світі таки неспокійно. Але замість того, щоб повзти на кладовище, як ви зволили висловитись, — песимістичний, нерозумний жарт! — краще докласти зусилля і вчасно схопити за руку й обеззброїти паліїв. Та, власне, ми для цього і працюємо тут, в океані.

Хтось із дослідників пригадав, як після випадку з японською риболовецькою шхуною "Фа-курю-мару-5", яку на великій відстані від Бікіні засипав атомний сніг, Всесвітня федерація наукових працівників провела аналіз й зробила висновки щодо наслідків випробувань Сполученими Штатами Америки термоядерної зброї.

— Книга та — "Незмірна небезпека" (вона, до речі, в перекладі з англійської видана в нашій країні) — жахливий документ, — вислухавши, докинув професор Циба. — Неспростовно доведено, що радіація ушкодила сотні мешканців Маршаллових островів та американських військовослужбовців, які були не біля епіцентру, не на самому Бікіні, а на віддалених атолах. У атома, на який американці наділи військовий мундир, руки виявились занадто довгими. Так, піймана за півтори тисячі миль від місця термоядерного вибуху риба була заражена і непридатна для вжитку. Як, до речі, й овочі та молоко. І не тут, на Маршаллових чи сусідніх островах, а за далекими далями — аж в Японії. Ось що несуть людству "забави" атомних маніяків!

Улов того дня — мушлі, корали, глибоководні риби — як на "Вихорі", так і на "Гідрологу" викинули за борт. Спільні роботи вирішили припинити: "Вихор", не виходячи з Північної півкулі землі, залишиться в приекваторіальній зоні між сто вісімдесятим і сто шістдесятим меридіанами західної довготи, де працюватиме ще понад місяць, а "Гідролог" вирушить на Батьківщину.

— Ну, от, Васько, настав час прощатися, — запросивши мене до себе в каюту, сказав капітан. — Зараз "Гідролог" підійде й стане лагом[30] до "Вихора". Ти можеш на нього переходити.

— Євгене Петровичу… — від хвилювання у мене перехопило подих. — Я б хотів залишитися до кінця рейсу на "Вихорі".

— Не треба, друже, — по-батьківськи турботливо сказав капітан. — Тобі слід вирушити додому. Рідний берег, кажуть, краще за будь-які ліки загоює рани. Зізнаюся: і мені сумно розлучатися з тобою. Ти старанний матрос, а те, що трапилося

з Кузьмичем в океані, чорним тягарем лежить у мене на серці. Щасливої дороги. Може, ще колись поморячимо разом.

Євген Петрович обійняв мене. Пригнічений і схвильований, я вийшов з каюти.

Немудрі матроські пожитки: вихідний костюм, пара чистих сорочок, тільняшка, на самому дні скриньки — фотографія матері та ще томики Сосюри і Єсеніна.

Туди ж я поклав і кілька черепашок каурі, які мені подарувала Корділія. Не забув і зшитка — нотаток Кузьмича.

— Не барися, Васько! — гукали вже з палуби. — Піднімається вітер, і судна не можуть довго стояти одне біля одного.

— Іду!

Євген Петрович, заговорившись, не сказав, що на "Гідрологу" попливе і його помічник — Савелій Гудзонович, у якого нібито відкрилася кровотеча в шлунку і з операцією затягувати було небезпечно.

Коли я вийшов на палубу, Толстиков уже стояв на борту "Гідролога".

— Швидше, швидше, товаришу Гайовий, — підганяв він. — Час не жде. За одну хвилину в нашій країні, згідно з статистикою, виплавляється тисячі тонн чавуну, на-гора піднімають ешелони вугілля, для простої радянської людини шиють першокласні костюми, черевики... а ти, втрачаючи дорогоцінний час, скільки вовтузишся.

"А, бодай тобі! — в думках вилаявсь я. — І тут від нього немає порятунку!"

Я мовчки перейшов на "Гідролог".

Розумійте, як знаєте, — був то збіг обставин чи фатальна неминучість, передбачити яку неможливо. Одне скажу: якби я тоді не залишив "Вихора", можливо, усе склалося б інакше і мені не довелося б корити долю за її підступність.

Випадок. Обставини. Доля...

Тепер уже немає ніякого значення, кому з них віддати перевагу — випадку чи обставинам.

Фатальне коло замкнулося.

II. Знову напад з глибин

— Прощавайте, друзі!..

Я стояв на кормі, невідривним поглядом проводжаючи "Вихор".

Але голосу мого вже ніхто не чув. Відстань між суднами дедалі більшала, в хитливих снастях завивав вітер.

— Ходімо, Василю Петровичу, — почулося ззаду.

— А, Савелій Гудзонович...

— Я, власною персоною, — підтвердив Толстиков і продовжив: — Ходімо, Васько, вниз. Треба, не відкладаючи, вживатися в новий трудовий колектив.

— Я зараз...

Савелій Гудзонович пішов, а я знову зі своїми думками зостався наодинці.

Було сумно. "Грішок", який давно водиться за мною, добре знаю. Так, я не відразу знаходжу спільну мову з людьми, та вже коли знайду — вони мені стають рідніші рідних, і розлука з ними перетворюється на кару, як зараз, коли залишив палубу "Вихора".

Пам'ятаю, мені, малому, говорила мати:

— Ніжний ти, синку, ну, чисто дівчинка, а прихилистий, мов кошеня. Трудно тобі буде на світі.

Мамині слова... Можливо, вони й вірні — хто ж краще від неї знає своє чадо!

І ніжність й прихильність не вивітрилися з моєї душі, й мою незахищеність завжди жалить грубість. Але виросло в мені і те, про що не здогадувалась навіть мати, — непереборне прагнення здолати усе, що стоїть на шляху до мети!.. А ніжність, чутлива вразливість сховалися за панцир удаваної байдужості та грубуватості — як тіло молюска чи равлика ховається за прихисток недоступної мушлі.

Над усе в людині шаную я доброту й сумлінність. Не люблю балакунів, але й потайними гидую. Треба чесно й справедливо жити, не хитрувати й не кривуляти душею! Бо людей не

обдуриш. Хоч би під яке ошатне вбрання заховав ти свою нікчемність, рано чи пізно вони її розгадають.

"Вихор" повернув праворуч, простуючи на схід. Невдовзі він зник з видноколу. "Гідролог" ішов узятим раніше північно-західним курсом.

Десь ліворуч лежало пасмо островів Гілберта — атоли Абаіанг та Маракеї. Вони, здавалося, повинні б захистити нас од вітру. Проте він дужчав. Океан покривався борознами хвиль. Вітер кучерявив на них білопінні гребінці, зриваючи, гонив у безвість.

Припадаючи на хвору ногу, я піднявся на кормову надбудову. Так, як і на "Вихорі", там стояли в'юшки з намотаними на них швартовими канатами. Над головою похитувалося плетиво корабельних снастей; од ударів об хвилі здригалося судно, рипіли щогли.

Звечорілий виднокіл уже потемнів, на заході мигнула блискавка, потім прогуркотів грім.

Грозове небо. Буряний океан... Вітер куйовдив мій чуб. Довгасті, давно не стрижені патли ніби переростали в корабельні снасті.

Я був у полоні грозової стихії. Спало на думку давно знайоме, що так запам'яталося й не забулось:

Дул свежий бриз, шумели паруса,

Все дальше в море судно уходило,

Бледнела скал прибрежных полоса,

И вскоре их пространство поглотило…

Це були вірші з першої пісні поеми Байрона "Паломництво Чайльд-Гарольда" в перекладі Левіка.

Як часто поети, особливо великі, можуть передати словами те, що безмовно снується в нашій душі!

У Чайльда мать была, но наш герой,

Собравшись бурной вверіться стихии,

Ни с ней не попрощался, ни с сестрой,

Единственной подругой в дни былые.

Ни близкие не знали, ни родные,

Что едет он.

Добре, що жодна жива душа на світі не здогадувалась, про що я думав нині. Інакше б підняли на сміх.

— Байрон! — сказали б глузливо.

А між іншим, Байрон теж припадав на ногу. Отже, нас, як бачите, дещо ріднить.

— Врахуйте й те, братове, — сказав би я їм. — Як і в байронівського героя, у мене теж є сестра, і до моря я подався, як і Чайльд-Гарольд, не попрощавшись ні з ким.

Знамениту поему чомусь завжди ілюструють однаково: "Чайльд-Гарольд, як оце нині я, стоїть з розпатланим чубом на палубі. Правда, скорботним виразом обличчя та тугою в очах намальований скиталець більше схожий на працівника прилавка, який проторгувався, або ж на цирульника, кому ніяк не щастить виконати фінансовий план і тому він стає мішенню для нападок "Комсомольського прожектора".

Що не кажіть, я схожий-таки на Чайльд-Гарольда!

"Гідролог" — невелике суденце, майже наполовину менше, ніж "Вихор". "Такому ходити не в океані, а по ріках", — подумалося.

Каюта, внизу, на кормовій палубі, де мене поселили, була тісна й задушлива. У ній ледве вміщалося дві койки. На одній спав підвахтовий матрос — рожевощокий, повнотілий хлопець, другу зайняв Толстиков.

— Ти вже вибач, друже, — якось по-домашньому, лагідно мовив Савелій Гудзонович. — Старі кістки... ревматизм допікає. Ото я й захопив, не порадившися з тобою, це ложе. А ти розташовуйся на лаві, під ілюмінатором.

— Звичайно, інакше й бути не може! — погодився я.

Савелій Гудзонович розпакував свої речі. Кітель і сорочку повісив у рундук, мильницю та електробритву примостив на поличці умивальника, який стояв в кутку каюти.

— Нам, мореплавцям, не звикати до мандрів. Проте і в океані слід пам'ятати про землю, — і Гудзонович, діставши з чемодана репродукцію картини Шишкіна "Ранок у сосновому

лісі", пришпилив її на перетинку. Клишонога ведмедиця, здавалося, полізла до нього прямо в постіль.

— Пасажири? — розплющив очі, здивовано запитав підвахтовий.

— Частково… — відказав мій супутник. — Будьмо знайомі. Савелій Гудзонович, а це Василь Гайовий, — відрекомендував він і мене.

— Дуже приємно, — зрадів матрос. — Ви що — в тубільців, на островах жили і тепер вирішили емігрувати? — не второпав він, що й до чого.

— Ні, синку, — відказав Толстиков. — Я помічник капітана з "Вихора", а Гайовий такий же, як і ти, матрос.

Рожевощокий хлопчисько підскочив як ужалений.

— Вибачте, товаришу помічник! — стоячи в одних трусах серед каюти, відсалютував він.

— Нічого, нічого, буває,— посміхнувся Гудзонович. — Де тут у вас гальюн? — запитав.

— По коридору ліворуч.

Толстиков пішов освоюватися в колективі, а ми з підвахтовим залишилися удвох.

Товаришам по ремеслу та ще й одноліткам є про що поговорити. Євмен — так звали матроса — теж стерновий, відпочивав перед вахтою.

— То, кажеш, акули понівечили ногу? — перепитав, вислухавши мою сповідь.

— Вони, кляті,— підтвердив я.

— В океані таке трапляється, — знаюче мовив Євмен. — Минулого рейсу у нас на "Гідрологу" мурена старшому механіку палець відкусила. Капітан з тих пір не дозволяє запливати на глибину, і корали ми збираємо лише на мілководді. А там, як ти знаєш, вони не такі гарні — хвилями покришені, ну, й "терновий вінець"[31] псує.

— Знаю. Я тих коралових атолів набачився і в Індійському, і в Тихому океані — по зав'язку, — навіщось похвастав я.

— А де саме в Індійському океані ти плавав?

— Та майже на всіх широтах. Власне кажучи, добрався аж до "сорокових ревучих".

— Я теж там був — на Кергелені й Крозе.

— Ні, мені до тих островів не пощастило допливти, — відказав я. — На південь від Сент-Поль і Амстердама ми зустріли уламки айсбергів і відразу повернули назад.

— Пляжі на Мадагаскарі так собі, не гарні,— ніби між іншим, як про щось звичне, сказав Євмен. — А ось на Маврікії — чудесні.

— Ти маєш рацію, — погодився я. — Маврікійські пляжі просто казкові, але в мене вони залишили страшну згадку: там загинув мій товариш — кочегар Толя Марченко. Заплив у море — і не стало. Мабуть, акули напали.

— Ми на Тромлені каталися на велетенських морських черепахах, — й собі почав хвастати Євмен.

— Я теж там катався на них. Баскі "коники"! А на Сейшельських островах гостював у шукача піратських скарбів — містера Вілкінса.

— Подумаєш, щастя — шукач скарбів! — закопилив губу Євмен. — Нас на Мальдівах[32] приймав сам Мохаммед Фарід Діді Авал.

— Хто це?

— Хто, хто — султан! — випалив Євмен. Якби зараз хто-небудь сторонній почув нашу розмову, подумав би й не помилився: задерикуваті хлопчиська змагаються в хвастощах.

Але ж те, про що ми говорили, не вигадка — чистісінька правда. Це популяризатори знань, кабінетні мандрівники-географи, хто звіку-роду моря не бачив і не чув його запаху, факти висмоктують із пальця. А нам нічого фантазувати.

— Одне скажу тобі, Василю, — закінчив Євмен. — Зараз для людини загроза не сам по собі океан та його хижі мешканці. Загрозу створили люди. Нафта, мазут, промислові відходи — все плаває на поверхні, за тисячі й тисячі миль від континентів. А радіоактивні продукти? Ти слухав виступ заступника начальника експедиції Генріха Левковича Уткіна?

— Слухав.

— А я, хлопче, був очевидцем, як наші океанологи вивчали радіаційний режим біля островів Палау і виявили цілі райони з небезпечно підвищеною радіацією і як потім раптом незвані

гості, американські вояки, під личиною вболівальників за долю тубільців Палау вдерлися на борт "Гідролога". Ось звідки загроза — від двоногих хижаків!

— Коло острова Фунафуті, а сьогодні й неподалік від Абемами теж натрапили на радіоактивні корали, — додав я.

— Занапастили, гади, океан! — вилаявсь Євмен, ідучи на вахту.

Невдовзі повернувся Толстиков — збуджений, веселий.

— Як не дивно, екіпаж "Гідролога", — з порога кинув він, — укомплектований не повністю. Відсутній і помічник капітана. Скажу тобі відверто: роботи тут — непочатий край. Завтра вранці й візьмуся.

Толстиков один із тих, хто ні на мить не вгомоняється, в які б обставини не потрапив, і завжди старається найти або ж сам створити потрібні клопоти. І якщо б він, подумалось, потрапив на дикий острів (а таке, на жаль, сталося!), де кучка тубільців, він, мабуть, за кожним з них ганявся б, аби повчити. От уже вдача!

— Чи бажана буде тут ваша допомога? — поцікавивсь я.

— Ти ще й питаєш? — обурився Гудзонович. — Не те що бажана, а необхідна. Людей треба вчити. Вчити, вчити і ще раз вчити! Інакше вони здичавіють.

На другий день під вечір наш корабельний розклад був непередбачено порушений.

Вітер поступово влігся, але хвилі були такі ж високі, як і раніше, й не випускали судно з обіймів.

"Гідролог" все далі відходив од екватора. Полярна зірка повищала над горизонтом.

— Де ми зараз? — запитав я в Євмена, який щойно змінився з вахти і зайшов у каюту переодягнутися.

— Майже на шостій паралелі,— відповів він. — А точніше: на п'ятому градусі п'ятдесят п'ятій мінуті північної широти. Годину тому вийшли на траверз[33] банки Кітс і — подалі від гріха! — відхилилися від неї праворуч, тому що, як сказав штурман, глибини там... Ну, словом, мілководдя — дивись, черконеш ненароком днищем об рифи. В кількох десятках миль звідси на захід лежить атол Мілі. То вже Маршалловий архіпелаг, острови з групи Радак.

Савелій Гудзонович, улігшись на койці, читав брошуру з питань виховання трудової молоді, а ми з Євменом піднялися на палубу. Товариш збирався показати мені, який-то в них унікальний глибоководний трос.

Вам це може здатися чудасією: якийсь там трос — дурниця! Кому дурниця, а кому й ні, адже ми моряки, а морякам усе цікаво, особливо те, що стосується їхнього фаху.

Ми пройшли в носову частину, на півбак судна.

— Ось він, — показав Євмен на велетенську котушку.

Нижче підшкіперської й малярки в просторому відсіку трюму стояла прикріплена металевими лапами до палуби

височезна, із крутими боками в'юшка. На ній було намотано понад десять кілометрів троса.

— Кінець його пропускається через клюз — і в океан, — пояснив Євмен. — Батометри на ньому можна майнати на будь-яку глибину. А ще, в разі потреби, ставати на якір.

— Трос замість якірного ланцюга? — не повірив я.

— Так, — не без гордощів підтвердив Євмен. — Ми навіть над Маріанською западиною стояли. А там, ти знаєш, які глибини.[34]

— Малярка у вас така мала, що меншою й бути не можна, — критично оглянув я тісний застінок, де стояли бідони з мастилом.

— Що ж тут вдієш, — розвів руками Євмен. — Одержимо нове судно, тоді вже буде простір. А я до того часу, може, закінчу морехідку, штурманом стану.

Кілька приступок по стрімкому трапу — і ми знову на палубі.

Було надвечір'я. Сонце хилилося до обрію. Край неба на заході, як завжди, полум'янів, і скільки не дивись, він захоплює й полонить.

Ото ми й стояли в замилуванні, зіпершись на обвід фальшборту.

Сонце, згасаючи, проклало по хвилях гойдливу, мов трап, доріжку — золотаву, вогненно-червону, ніби виковану з латуні.

Євмен мовив:

— Який прекрасний океан і острови у ньому! Аж не віриться, що все це наяву і я, селюк, бачу його вочевидь. Знаєш, мені дехто докоряв: поміняв, мовляв, необачний, степ на море.

Я посміхнувся:

— Виходить, ми з тобою одного поля ягоди. Я теж душею прикипів до моря і теж витерпів подібні докори.

— Але ж ми, сини землі, не байдикуємо тут. Трудимося та ще й як!

— Вірно, — погодився я. — А, до речі, в цих водах, — перевів я мову на інше, — пролягали колись шляхи першопрохідців.

— Знаю, — відповів Євмен. — Капітан наш, Віктор Тимофійович, читав нам недавно лекцію про відкриття росіян на Тихому океані.

— І про Коцебу згадував?

— Аякже. Про його плавання на "Рюрике" й "Предприятии" в тутешніх водах. То, виявляється, він, Коцебу, першим і відкрив чимало островів з Маршаллового архіпелагу?

— Ну, звичайно. Чого тут дивуватися! Наші співвітчизники бували скрізь.

І я заходився розповідати Євмену про експедицію Отто Євстафійовича в Мікронезію. Бо ж мені (я про це вже згадував) пощастило прочитати дорожні нотатки Коцебу — фоліант, що його кілька місяців тому дав мені штурман Шарашкін.

"Як все на світі повторюється, дарма, що минають десятиліття й цілі століття", — подумав я, слухаючи пісню, яку завів хтось на кормі.

Пісня була про берізоньку, що в полі стояла.

Кілька високих, сильних голосів підхопили мелодію.

— Сумують хлопці за рідним берегом, — пояснив Євмен. — Ну, та нічого — скоро прийдемо. І тобі "поталанило", — кинув він погляд на мою ногу. — На сорок п'ять діб раніше, ніж "Вихор", будеш з нами дома.

Я не знав, радіти чи печалитись. Адже не для того я вирушив у рейс, щоб шукати нагоди швидше вернутися назад. Звичайно, про повернення в рідний порт кожен із нас мріє постійно. Але мріяти — одне, а... Та хіба ж я винуватий, що все так трапилося!

— Поглянь, поглянь! — закричав Євмен, показуючи ліворуч.

Вдалині, між гребенями щербатих хвиль, з яких вітер зривав піну, сірим полиском зблиснув плавник.

— Акула! — додав мій товариш. — І, мабуть, велетенська.

Але тієї ж миті плавник зник з очей. Потім з'явився знову.

"…Тулуб крупної голубої акули плавно гойдався, — пригадались мені слова, що їх написав син знаменитого капітана Кусто — Філіп Кусто, з яким я, до речі, зустрічався в Кенії, де тоді стояло "Каліпсо".[35] — Форми її тіла довершені, та мене раптом охопив жах: акула здатна лише нищити! Убивство — ось реальна функція цієї ідеальної форми, цього велетенського могутнього хвоста. Від усвідомлення цього все зачарування відразу зникло".

Вголос я лише сказав:

— Якщо це не голуба, то менша, сіра акула, яка, між іншим, набагато кровожерливіша, ніж гігантська, голуба або біла.

— У тому, що акули ведуть себе агресивно й хижо в гармонійно створеному середовищі, є закономірність, — настроєний на філософський лад, мовив Євмен. — І вона криється, по-моєму, ось де: акули прагнуть над усім живим верховодити.

— Ти їм приписуєш властивості розумних істот, — заперечив я. — А справа набагато простіша: жадоба набити шлунок і все. Тобто інтереси тельбухів визначають поведінку.

— Цілком вірно! — погодився Євмен. — Але чесним шляхом, так би мовити, свої шлункові запити не вдовольниш. Треба верховодити. А хто верховодить, тому завжди дістається жирніший шмат. Це знають або ж інстинктивно відчувають усі хижаки.

Вітер бив тепер у ліву вилицю,[36] і судно, хоч як, мабуть, старався стерновий утримати його на заданому курсі, пручалося, збочуючи вправо.

Сонце торкнулося води, хвилі ніби повищали, зіп'явшись навшпиньки.

Ще раз-другий серед них ми бачили, як виткнувся дивний темно-сірий плавник. Потім зник…

— Акули відстали, — мовив Євмен. — Ходімо, — узяв він мене за руку.

Пізніше я не раз подумки вертатимуся до цієї фатальної миті, запитуватиму себе: що ж трапилося? Чому потонув "Гідролог"?

Ми з Євменом пройшли з півбака до корми, де хлопці, усівшись на трюм, співали пісню.

Я встиг ще подумати про те, що пісня, її срібнодзвонна мелодія невидимою ниттю завжди єднає наші серця з рідним берегом.

І раптом прогримів страшний вибух, а судно, підкинуте ним, ніби плюхнулось на щось тверде. Палубу накренило. Всі, хто на ній стояв, опинилися ліворуч, біля фальшборту. Знизу, одна за одною, підступали високі хвилі. Над водою клубочився дим; густий пар, вирвавшись із машинного відсіку, огорнув судно пеленою. Кожен із нас ніби опинився в паровій.

— Що трапилося?! — злякано перепитували ми один одного.

— Не знаю…

— Не розумію…

Хлопці стояли бліді мов смерть. З Євменової руки, вище ліктя, сочилася кров. Од вдару об пілерс[37] у мене боліла щока й скроня — обличчя було розсічене, і на губах я відчув солоний присмак крові.

Знову навіщось подумав, згадавши слова Філіпа Кусто: "Убивство — ось реальна функція цієї ідеальної форми..."

Капітан, штурмани кинулися вниз, у машинне відділення. За ними побіг і дехто з матросів.

"Гідролог", навалившись на лівий борт, помітно осів.

Тепер на палубу висипали всі учасники експедиції. Всі... якщо не брати до уваги тих, кого вже не було в живих.

З машинного відділення в розпачі вибіг помічник механіка:

— Вахта загинула! — сказав він і по-дитячому голосно заплакав.

— Нас торпедовано, — кинув схвильовано боцман, пробігаючи палубою. — За мною, хлопці, до підшкіперської. Заведемо пластир під днище.

Матроси побігли за боцманом. Я пошкунделяв теж.

— Вибух справді схожий був на розрив торпеди, — озвався літній матрос.

— Так ось воно що за плавник бачили ми вдалині,— заявив Євмен. — Виходить, то була башта підводного човна!

— Який плавник? — запитав його боцман.

Ми про все розповіли.

— Чому ж ви не сповістили в штурманську? — дорікнув хтось із матросів.

— Про кожну акулу сповіщати? — перепитав Євмен. — А ми з Василем були впевнені, що то акула.

— Телепні!

— Швидше, швидше, браття! — кинув боцман, розплутуючи підкільні зав'язки брезентового пластиру.

Так званий пластир Макарова — кілька чотирикутних, накладених одне на одне полотнищ брезенту, між якими вміщено парусинові прокладки, — заведений на пробоїну в днищі чи борту судна, під натиском води прилипає до країв пробоїни, припиняючи водотечу всередину судна.

— Хлопці… пластир не потрібний, — мало не плачучи, сказав штурман, прибігши до підшкіперської.— Пробоїна така, що її нічим не залатати. Судно ушкоджене в саме серце і вже втрачає плавучість. Наказ капітана: шлюпки — на воду!

Усі кинулися на горішню палубу, де обабіч, на дерев'яних підставках кіль-блоків, стояли зачохлені чотири шлюпки-шестірки.

Кожен робив те, що йому належало робити згідно з розкладом шлюпочної тривоги: заткнули пробкою отвір у днищі шлюпки… вставили стерно і закріпили його сорлінем до зовнішнього борту судна… зняли ланцюгові стопори.

Я допомагав хлопцям чим міг.

— Ставай до корди! — наказав хтось із матросів.

Я прикипів долонями до металевої ручки механізму, з допомогою якого вивалюється[38] шлюпка. Поворот, другий, ще, ще — і нижня частина шлюпбалки — п'ята — заворушилася в так званому башмаку: шлюпбалка, в якої на талях висіла шлюпка, почала повертатися навколо своєї осі.

Сусідню шлюпку вивалювали теж. Та на протилежному борту спусковий механізм заклинило — вивалити шлюпку не було ніякої можливості.

— Гаразд, — прийняв рішення капітан. — Спускайте дві, а решту попробуємо вручну.

Одну-таки з тих, що заклинило, вдалося посадити на воду.

Отже, були готові три шлюпки.

Почувся голос капітана по аварійній сигналізації:

— Кожному спуститися в каюту, взяти найнеобхідніше і негайно бути на палубі!

— Що тобі, Васько, взяти? — запитав мене Євмен, розуміючи, що я зі своєю пошкодженою ногою можу й не встигнути.

— Візьми в чемодані на дні целофановий кульок — в ньому все, що мені потрібно. Біжи!

В каюту я так і не зайшов. Поки спустився на спардек, хлопці вже повернулися.

— А твого чемодана немає,— сказав Євмен.

— Як — немає?!

— Немає — і все.

— ?..

— Василь, Василь Петрович! — почув я ззаду. Савелій Гудзонович стояв, тримаючи в руках мій чемодан та ще якусь валізу.

— Візьми, — мовив. — Я виніс, щоб тобі не спускатися вниз.

— Дякую, Гудзоновичу!

З чемодана я дістав водонепроникний пакет, в якому були всі мої скарби: фото мами, два невеличкі збірники лірики та щоденник Кузьмича.

Той пакет я поклав за пазуху, а все інше залишив на палубі.

Нас усіх — не так уже й багато, хто врятувався од вибуху, — розмістили в трьох шлюпках. У ту, куди наказали спуститися мені, потрапив заступник начальника експедиції Генріх Левкович Уткін, Євмен, Толстиков, два океанологи і два машиністи, обпечені парою.

— На весла!

Шлюпки почали відходити од судна.

Ми бачили, як "Гідролог" все нижчає, осідаючи у воду.

Згустилася темрява.

На тлі вечорового неба стриміли нахилені в наш бік щогли. Та й вони почали зменшуватися.

Раптом на одній із них востаннє зблиснув аварійний огонь — і настала тиша.

Хвилі зімкнули свої долоні. Але з глибини, на тому місці, де в океанську пучину погружався "Гідролог", сочилося світло. Ніби перед тим, як піти в темну могилу, корабель посилав нам, живим, прощальний привіт.

III. Тайфун

Лише тепер, вночі, у човні, коли спало напруження, отямившись від потрясіння, кожен із нас відчув невимовний біль утрати.

Потонуло судно. Але найстрашніше, що разом із ним на дно пішли люди, майже вся машинна вахта — шість чоловік, та ще чотири океанологи, електрик і судновий лікар, каюти яких були по лівому борту, куди припав удар.

Загинуло дванадцять товаришів, третина експедиції.

Не хотілося вірити, важко було подумати, що таке в наш час можливе. Проте від дійсності нікуди не дінешся.

Усівшись по двоє на банках,[39] ми мовчки гребли, налягаючи на весла.

Кожного разу, щоб зробити гребок, мій напарник — присадкуватий, низькорослий Євмен — намацував ногами поперечний брус, у який намагався впертися. Та, не знаходячи його, черевиками попадав на мої ступні, боляче притискував їх до ребристого мата.

— Поміняйся із стерновим, — порадив я.

— Гаразд.

Євмен пішов на кормове сидіння, до румпеля, а замість нього ліворуч мене сів Савелій Гудзонович.

— То це ви помітили "акулячий" плавник? — перевівши подих, запитав він.

— Ми…

— Ну, й прогавили. Можна було б відвернути нещастя.

— Яким чином?

— Не знаю. У всякому разі — помилка ваша, що не сповістили на місток. Погано, — додав Толстиков, — про основну причину катастрофи радист не встиг повідомити на Батьківщину.

— То хоч SOS подали?

— Подали, але жодне судно на нього не відгукнулося. В ефірі "запрацювала" якась потужна глушилка, створюючи перешкоду для радіозв'язку. Знайомий почерк! — вигукнув Гудзонович.

— Авжеж, знайомий, — погодився я. — Хижаки замітають сліди...

Капітан, що був з пораненими та матросами-гребцями на передній шлюпці, наказав решті човнів дотримуватися їхнього курсу — прямувати на північний захід, де не сьогодні-завтра, запевняв він, ми натрапимо на суходіл.

Пливли наосліп, у пітьмі, орієнтуючись по вогнику, який жеврів на щоглі флагманської шлюпки. Хлопці-машиністи, з опіками на тілі, лежали під банкою носового люка. Коли хтось із них стогнав, заступник начальника експедиції Генріх Левкович, відклавши весло, поспішав до них з аптечкою в руці, щоб полегшити їхні муки.

Зорі всіяли небесну баню. Прекрасні зорі. Лагідна ніч. Та й океан, здавалося, був мирний. То чому ж на ньому діється зло, чигає смерть? — сам себе запитав я.

І не знайшов відповіді. Здоровий глузд не міг осягнути й зрозуміти підступного лиходійства.

Гнів закипав у моєму серці. Гнів і ненависть не до американців взагалі... Я так любив твори Джека Лондона й Хемінгуея; читав і Едгара По та Германа Мелвілла. А вони ж теж американці. Ні, не простий, не трудовий народ сіє смерть! — розмірковував я. І те, що трапилося сьогодні — виклик людській взаємності в світі,— на совісті паліїв війни, хоч, правда, совісті в них ніколи й не було!

— Ми що, Гудзоновичу, дуже близько підійшли до Маршаллових островів, де Пентагон звив осине гніздо? — запитав я Толстикова.

— Ні, "Гідролог" і "Вихор" працювали в районі, вільному для мореплавства.

— Так у чім же річ? Чому на нас напали?

— Річ у тім, що... — на півслові затнувся він. — Причалимо до берега, я прочитаю тобі на цю тему лекцію.

— Нащо лекцію — просто скажіть, своїми словами, — попросив я.

— Двома словами не скажеш, а одним можна, — стараючись додати мені бадьорості, напівжартома мовив він: — Експансія — ось як це зветься. Ти хоч розумієш, хлопче, що воно таке?

— Розбійництво, агресія, — як знав, відповів я.

— Взагалі-то і агресія й розбійництво, — погодився Гудзонович. — Але точніше (так принаймні дає словник) експансія — це загарбання імперіалістичною державою та монополістичними об'єднаннями чужих територій, ринків, джерел сировини; економічне й політичне поневолення інших країн.

— Щось забагато ви наговорили, — відказав я. — На нас напали, а ви кажете: економічне й політичне поневолення інших країн.

— Ні, без лекції тут не обійтися, — знову завів своєї Гудзонович. — Я тобі обов'язково прочитаю її на островах.

— Тільки не це! — зачувши його обіцянку, здригнувсь я.

— Що ти там бурмочеш? — поцікавився Толстиков.

— Нічого, мухи кусають...

— Мухи! Які мухи? Ти, Гайовий, часом не того?..

— Та наче ні.

Власне, пливли ми мовчки, лише зрідка перемовлялися, щоб розвіяти гнітючу тишу. Інші мовчали теж. Лише молоденький океанолог, що гріб у парі з Уткіним, усе запитував:

— Скажіть, Генріху Левковичу, а про нас дізнаються на Батьківщині?

— Обов'язково, Дмитре, — відповідав той. — Рано чи пізно стане відома правда про загибель "Гідролога".

— Хочеться пити, — знову подав голос той, кого звали Дмитро.

— Ти недавно пив! — відрубав Уткін. — Воду треба економити. У нас на шлюпці лише чотири анкерки,[40] а людей — он скільки.

Мовчання... скупі слова... рипливий помах весел.

Так ми й пливли — човен за човном — на невеликій відстані один від одного.

Перед ранком, коли зарожевів схід і океан, розірвавши пелену темряви, ніби розсунув видноколо, капітан з передньої шлюпки подав команду міняти курс з північно-західного на західний.

— За моїми підрахунками, — гукнув він, — неподалік атоли Арно, Менджуро і Де-Траверсе. На один із них обов'язково вийдемо.

Але не так сталося, як гадалося.

…Ось уже шостий день блукаємо в пустельному океані, а землі не видно.

Вчора над човнами пролетіло кілька чайок, і в кожного ніби додалося сил: значить, десь близько берег.

У перші дні плавання, хоч як ми налягли на весла, течія зносила човни на схід. Потім завихрила водокруть. Хвилі довкруг ставали дибки, ніби ошалілі коні, які на повному скаку раптово спинили біг. Їхні вихрясті гриви змії́лися на вітрі, сплітаючись у суцільні піняві пасма.

— Нехай лютують, — кинув Генріх Левкович, припинивши гребти та оглядаючи диявольський танок води. — Це, товариші, почався стик Міжпасатної протитечії та Північної Пасатної течії. Перша з них плине на схід, друга — на захід. Переборемо товчію води, і хвилі самі понесуть нас до островів, — запевнив він.

На другий день ми таки вирвалися з круговерті, потрапили в струмені течії, що плинула на захід.

Відразу стало легше орудувати веслами. Знесилені втомою, тропічною задухою та пекучим сонцем, від якого не було порятунку, кожен бажав єдиного: швидше добратися до острова, відчути під ногами берегову твердь.

Одному з машиністів, Тарасу Литвину, стало зовсім погано: тіло вкрилося пухирями. Вони почали лопатися, завдаючи хлопцеві невимовного болю. Не допомогло ні мастило, яким його натирали, ні примочки.

На десятий день плавання Тарас помер. Того ж дня померло ще двоє — матрос Куштенко та радист Данчич, які були на флагманському човні. Куштенко помер від ран (під час вибуху на "Гідролозі" його придавило розверзлим металевим настилом нижньої палуби), Данчин — від завороту кишок.

Смерть товаришів знову всіх приголомшила.

— Ми тут усі загинемо, як і вони, не побачивши берега, — заскиглив молодий океанолог.

— Не хнюп носа! — відшив його Толстиков. — Хіба так можна розкисати? Допливемо, будь-що доберемося до землі!

В океані, серед скрути, в яку ми потрапили, Толстиков ніби став іншою людиною: гріб, не перепочиваючи, відмовлявся, навіть коли пропонували підміну. На обличчя його страшно було глянути: очі запали, потріскані губи кровоточили. З-під обпаленої сонцем, темно-коричневої шкіри випнулися кістляві вилиці… Худий, зіщулений… У мене на очі навернулися сльози.

— Гудзоновичу, перепочиньте трохи, — уже вкотре запропонував я.

— Ні! Поки не розгулявся шторм, нам треба будь-що добратися до берега.

Так уже ведеться: на нас діють не слова, а вчинки, вчинки, у яких розкривається справжнє єство людини... Багато слів мовив Савелій Гудзонович на "Вихорі" про героїзм та трудовий ентузіазм, але всі ті слова були якісь порожні й безбарвні. Та ось я побачив його в ділі, і мені стало соромно за свою упередженість.

Те, чого боявся Савелій Гудзонович, трапилося.

Здавалося, хтось невидимою косою змахнув над хвилями, стинаючи піняві гребені. Океан, ще мить тому переораний вирвами хвиль, ніби вирівнявся, став пласким.

Вітер штовхнув шлюпки й поніс навздогін спіненим хвилям. Повітря, напоєне випарами води, зробилося нестерпно млосним. Кожен подих розпирав груди.

Далекий, чистий виднокіл, у небі — ні хмаринки, а довкруг сонця з'явився золотий німб.

Навала вітру була раптова, і я подумав, що це звичайнісінький скороминучий смерч або торнадо — вихори, які нерідко виникають в океані. Та минула година-друга, а вітер не припинявся.

Тепер хвилі, мов на розпрямленій пружині, звелися в небо, і за ними губився світ. Піняві бризки не встигали падати, як

сипалися нові й нові — перед очима гойдалася туманна пелена, і човнів, що пливли поперед нас, вже не було видно.

Генріх Левкович, що був старшим на шлюпці, наказав усім прив'язатися линвою до сидіння — рятівних нагрудників ми й не скидали, — а весла вийняти з кочетів і покласти на дно.

Хвилі здіймалися так високо, удари їх — несподівані, звідусюди — не дозволяли зробити жодного гребка. Та якби й можна було підняти весло, його б, мабуть, відразу зламало вітром.

Ми були в руках стихії. Віковічний досвід говорив: не перечити, а спробувати перехитрити: затаїтися, принишкнути — і, отже, залишитися на плаву. Так пальми, коли налітає вітер, не стають із ним на прю. Вони гнуться, пускаючи за вітром прихилене, ковзке віття. Вітер цідить струмені крізь нього, цідить, але знищити мудрого дерева не може.

Настала ніч. З неба ринули потоки води. Вона була холодна, мов крига. А вітер гнав і гнав наш човен у безвість.

Що трапилося потім, не пам'ятаю. Лише зойк, коли розв'язався спільний канат, яким хлопці-океанологи були прив'язані до сидіння, і їх жбуронуло далеко в океан... Лише ревище бурі та водяні гори.

Голова запаморочилася, серце, мабуть, зупинилося... Більше не пам'ятаю нічого.

Розділ сімнадцятий

З МЕРТВИХ ВОСКРЕСЛІ

Отямився я на невідомому березі.

Вивільняючи засмоктану піском руку та здивовано розглядаючи небачений ніколи суходіл, зрозумів: мене сюди виніс прибій. Але як це сталося, як я плив, не захлинувшись, — не пам'ятаю.

Отерплі ноги були ніби чужі, груди стискав біль.

Я розстебнув подерту, без рукавів сорочку, збираючись оглянути груди. І наткнувся на єдине, що залишилося зі мною, — розбухлу поклажу в продірявленому целофановому мішечку.

"А..." — посміхнувся, зрадівши.

То були мої скарби — два томики лірики, фотокартка матері та записник боцмана Кузьмича.

Усе воно, на жаль, промокло, розбухло, як вата, і тим, мабуть, пом'якшило удар, який припав на груди. А в тому, що мене добряче стуконуло, не було сумніву: груди боліли, шкіру над серцем, до самої шиї, зчухрало по живому. На рані запеклася кров.

Океан, виблискуючи, засліплював очі. Боляче було дивитися й на береговий пісок, іскристо-білий, сліпучий, мов крихітки слюди.

Окраєць берега, як я вже казав, здавався рибальським гарпуном, кинутим в океан. На вістрі того гарпуна й висіла нашпилена кимось "рибка". Себто — я.

Ставши навколішки, я поволі зіп'явся на ноги. Але земля хитнулася, і я, не втримавшись, упав. Перед очима попливли

темні кола. Та й не дивно — я невідь-скільки пробув у воді. Ну, а потім це дошкульне тропічне сонце. Воно й здорову людину може знесилити, не те що мене, виснаженого штормом скитальця.

От коли я критично подумав, що прізвисько Солоний, яким мене ще в першому рейсі охрестили, було дочасне. Тоді я від моря ще не натерпівся стільки — воно просолило мене пізніше…

Я раптово відчув спрагу. Язик ніби прилип до піднебіння, в горлі пересохло, дарма що пролежав я, уткнувшись носом у солонувато-вологий пісок, мабуть-таки, довго. І перша думка після того, як отямився й роздивився довкруг, була про воду. Та… Де її взяти! Води, правда, було океан-море, а пити нічого — один з парадоксів, які нерідко трапляються в житті.

За ковток води можна віддати океан. У якійсь, не пригадую, п'єсі, одному чоловікові твердили: "Ксанф, випий море!"

"А де ж би тоді плавали кораблі, якби той Ксанф чи я випив геть-чисто все море?" — запитав я.

Безглузде запитання, і я від нього просто-таки почувався дурнем. Дурник… Гай-гай, так іноді дехто й сприймає іншого (не себе, звичайно), не розібравшись що до чого. А слід би спочатку замислитися й усе зважити. Бо те, що на перший погляд здається дивацтвом або, м'яко кажучи, незвичним, здебільшого виявляється недоступною для простого бачення мудрістю.

Не хочу хизуватися, та все ж скажу: моє веселе світосприйняття й самоіронія, особливо в критичних

обставинах, завжди додають снаги. Як ось і нині, коли подумалося про те, де ж плаватимуть кораблі, якщо випити море.

Так хочеться пити!

Припавши губами до піску, почав смоктати, проціджуючи крізь зуби, немов кит-риба планктон, воду.

Я згадав, що морську воду п'ють потроху, п'ять-шість ковтків — не більше. Тоді вона втамовує спрагу. Якщо ж нап'єшся досхочу, пиши пропало — згориш.

Пісок скреготів на зубах, але живлюща волога додала сил — в голові проясніло, з'явилася бадьорість.

Ні, це не все! Поки знайду джерело або криницю, — а на коралових атолах таких джерел і криниць немає, є просто ковбані, в яких збирається дощова вода, — спрагу втамую ось чим, — і тієї ж миті простяг руку до водоростей, що, мов коси русалки, мінливо звивалися на воді. Схопивши ковзке, зеленаве пасмо, почав висотувати його з моря, як ткач висотує з конопляної куделі нитку.

Я сидів на піску, обома руками тягнучи й підносячи до рота довжелезні водорості. Пам'ятаю, одного разу в Бомбеї, де стояло наше судно, на борт до нас завітав індійський факір. Він, як оце я, втягував у себе десятки метрів якоїсь стрічки.

Повернуся додому, показуватиму фокуси дітворі або ж виступатиму в цирку як факір.

Жарти жартами, а морська капуста нагодувала мене й напоїла.

Минули літа, а я ще й досі пам'ятаю той запах — запах вологості морського узбережжя, його ранкової свіжості, і йодистий, солонуватий трунок моря, й дихання забризканого росою гудиння, так ніби я опинився вдома, де матуся біля копанки на низині городу посіяла огірочки в чотири рядочки.

Хай буде благословенне море, що навчило мене не здаватися й дорожити кожною краплиною води! Доземний уклін і тобі, поле! Це ти огорнуло мою душу ніжністю, пробудило в ній тривожну й недремну чутливість.

Лірика, скажете ви. Можливо, не заперечую. Якщо дехто з поетів, котрі життя знають лише з книг, вірші свої самовпевнено називають лірикою, то...

Втім, не будемо залазити в чужий город... Капуста з морського городу додала мені сил. Я звівся на ноги і встояв, не впав.

Пройшов кілька кроків, пересилюючи запаморочення. Ноги були важкі, ніби налиті свинцем, з боку на бік мене погойдувало.

Раптом неподалік од води, де хвилі, відступивши, залишили звивистий слід, пісок ніби ожив. В намуленому морем пагорбі щось заворушилося. Майнула думка, що то, зарившись у пісок, відкладає яйця черепаха. Але що це?! — замість схожих на серпи лап, з піску виткнулися... людські руки.

Я, жахнувшись, мимоволі позадкував. Та відразу все зрозумів. То був Савелій Гудзонович!

— Гудзоновичу! Гудзоновичу! — закричав я в нестямі, поспішаючи до нього.

— О-о-ох… допоможи, — простогнав він. Схопивши Толстикова під пахви, висмикнув його з піску, як бувало в дитинстві висмикував із грядки неподатливу редьку.

— Вася… дорогий мій друже, — мало не плачучи, мовив Гудзонович, — мабуть, загинули всі. Яке нещастя! Добре, що хоч ти врятувався.

— Коли зірвався тайфун та почалася хитавиця, я чомусь знепритомнів і нічого не пам'ятаю.

— Що там пам'ятати! — вигукнув Савелій Гудзонович. — Нас жбурляло так, ніби усі вітри за щось вирішили помститись. Єдине й рятувало, що шлюпка, яка мала великий запас плавучості. Як її не кидало, затягуючи в пучину, вона не тонула. Але ж… — тут він запнувся, опечалений. — Загинули товариші. У шлюпку нас сіло вісім чоловік. Машиніст Тарас Литвин помер, його товариш, такий же, як і він, з опіками на тілі, захлинувся водою, двоє хлопців-океанологів потонули, коли ослабла линва, якою вони були прив'язані до сидіння. Залишилося четверо — я, ти, Генріх Левкович Уткін та ще матрос з "Гідролога" Євмен. Шлюпку гнало й гнало у безвість. Раптом ми побачили перед собою височезний пінявий вал. Він то нижчав, то знову зводився до неба, простилаючись обабіч. І кожен з нас вирішив: це — кінець. Ти лежав непритомний… За хвилину-другу вітер і хвилі, погнавши човен, перекинули його через пінявий вал, і ми опинилися на такому ж пінявому, але відносно тихому плесі. То був бар'єрний риф, що обрамляє цей кораловий острів. Крізь пасма імли й водяних бризок, які виснули над плесом, ми побачили землю. В усі віки зустріч із нею викликає в потерпілих на морі одне й те ж почуття —

невимовну радість. Човен черконув днищем об каміння. Значить, мілководдя, можна було виходити.

— Беріть його, Гудзоновичу, на оберемок, — порадив Уткін, показуючи на тебе.

Вони відв'язали тебе від лави, я скочив у воду й ногами намацав дно. Потім звалив тебе на плечі. З горем пополам виніс на узбережжя, а сам повернувся до шлюпки, на якій були товариші,— ми не хотіли її втрачати, вирішили будь-що витягнути на берег.

Та намірам нашим не судилося здійснитися! — і Гудзонович глибоко зітхнув. — Я ще не встиг добратися до човна, як, де не візьмися, з океану гунув неймовірно високий вал. Справді-таки — дев'ятий вал! Вода звелася стіною, заступивши і небо, й море. На гребені хвиль я побачив шлюпку, але тієї ж миті її накрило водою і вона зникла з очей. Ну, а мене... Не знаю, відкинуло, мабуть, до берега, потім, проволочивши по оголеному дну коралового мілководдя — бачиш, які подряпини, виразки, рани, — показав мені свої руки й плечі Толстиков, — винесло на пісок. От ми й зустрілися, — закінчив він.

— Значить, Генріх Левкович і Євмен теж потонули? — тихо запитав я.

— Очевидно, так, — відповів Гудзонович.

— А решта човнів?

— Решта... Що тобі, Васько, сказати, — таки не знаходив він відповіді.— Якщо їх не потрощила буря, вони, звичайно, пристануть до якогось берега. Ти ж бачиш, — намагався

усміхнутися він, — ми з мертвих і то воскресли. Тож треба якось жити й боротися до кінця!

"Савельич был прав. Делать было нечего", — згадав я те місце із вивченого в школі уривка з "Капітанської дочки" Пушкіна, де Петра Гріньова і його пестуна й слугу Савелича застала в степу заметіль.

Втім, згадавши це, я навіть в думці не припускав порівнювати нашого навчителя Савелія Гудзоновича з пушкінським Савеличем, а тим паче себе із Гріньовим.

Розділ вісімнадцятий

НЕВІДОМИЙ БЕРЕГ

Як не дивно, Гудзонович — знесилений, слабкий, якому я допоміг звестися на ноги, стояв і не падав.

— Тільки в боку болить та вогнем печуть подряпини на тілі, — поскаржився він. — Нічого — заживе, мені не звикати.

На лівій руці, по стегну й нижче коліна в нього вився рубець од старих ран — так, неначе Савелій Гудзонович побував у бувальцях і його хтось розпиляв упродовж тулуба.

— Що нам тепер робити? — розгублено запитав я. — Чужина… невідомий острів…

— Спочатку треба як слід зорієнтуватися — що за суходіл, чи є на ньому люди. Ти можеш ходити? — метнув він погляд на мої ноги.

Я ствердно кивнув головою, хоч до колишньої болячки долучилися нові — ходіння викликало муку.

— Ну, якщо можеш, — вперед! — намагаючись бути енергійним, вигукнув Гудзонович.

Він підтримав мене за плечі, щоб я не впав, і ми в обнімку попрямували до приліска.

Кількасот метрів коралового узбережжя долали, перевалюючись з боку на бік: боліли ноги, сипучий пісок засмоктував ступні, тому намагалися ставати на стулки мушель, знаходячи на них точку опори для ніг.

Там, де петляла лінія прибою, черепашки зберегли свій перламутровий полиск — усі ті каурі, серцевинки, тридакни. Віддзеркалюючи собою небо й море, вони виблискували волого й свіжо, як маленькі сонця. Їх ніхто тут не збирав — од віку до віку колисало море і, злеліявши, ніби мати дитя, посилало на берег, в сувору дійсність. Бо суходіл справді був жорстокий. Живу крихітку молюска, заховану під перламутрове покриття, нищили вітри, сушила спека; полив'яна поверхня стулок зчовгувалася від дотику об шорсткий пісок, втрачаючи колишню незайману звабу.

Чим далі од води, черепашки ставали просто мертвим, знебарвленим груддям, на яке ми намагалися стати й просунутися уперед. Це допомагало. Крок за кроком, ступаючи на колись живе диво, а нині на похмурі костомахи мушель, наближалися до гущавини, до жаданого затінку, де сподівалися знайти воду та що-небудь їстівне.

Мені вже доводилося бувати на подібних суходолах і навіть у схожих на цю ситуаціях.

В одному із перших рейсів, коли я на "Буревіснику — Глорія" вирушив до архіпелагів південної частини Тихого океану, човен, спущений на воду, в якому було кілька чоловік і серед них я, підхопила течія, й він потонув. Ми опинилися на невеликому острівці з атола Туамако. Та й в Індійському океані не менше перепало на горіхи: підводний полон… ув'язнення на об'єктах "Мурена" і "Баракуда"…. скеля Голова Дракона, куди мене і двох моїх товаришів перевезли невідомі злочинці. Нарешті втеча й висадка на атол Хібоко.

Висадка… Яка там в біса висадка! Наш човен, як шкаралупу кокосового горіха, хвилі жбуронули на берег. Та ми не загинули, зробили все можливе й неможливе, щоб вижити, перемогти.

Тепер ось цей невідомий острів. Забагато, скажете ви, нещасть на долю однієї людини. А що — я їх сам вибираю, ті нещастя! Правда, один любитель моря, який того моря і в очі не бачив, з чудернацьким прізвищем Гам-Подвончик, вислухавши про мої поневіряння, зауважив:

— Море у тебе, Гайовий, схоже на потойбічний світ — похмуре, а події, що відбуваються на ньому, — на марсіанські пригоди з книжок сучасних фантастів. Такого не буває і ніколи не може бути. Крапка, абзац! — додав він.

На жаль, буває, і мирному плаванню мирних кораблів на просторах океанів сьогодні намагаються перетнути шлях всілякі лиходії.

Що ж до моїх поневірянь, які, на думку Гам-Подвончика, схожі на марсіанські пригоди, то відверто скажу: з творами сучасних фантастів не знайомий. Правда, трапилася одного

разу книжка Олександра Тесленка, і я її прочитав запоєм. Але в ній розповідалося не про Марс, а про якісь зоряні галактики.

Отож — про що я почав? А, так: на подібних коралових суходолах мені вже доводилося бувати.

— Цікавий лісок! — вигукнув Савелій Гудзонович, заходячи в затінок приземистої гущавини та високих дерев між нею.

Ліс справді був незвичний. Незвичний тим, що в ньому — це впадало в око — була порушена єдність й правічна гармонія: корячкуваті, мов гадюччя, гіллям і корінням переплетені між собою чагарі розрослися, заглушаючи струнке, колись життєдайні дерева. Нищила їх ця покруч, карлики-нікчеми, чи, може, губила якась інша сила, я не знаю...

Папороть вигналася так високо, що заступала сонце. Такі ж високі й розкидисті були й лопухи — лула, як ми потім довідалися, звали їх тут. Стебла отруйного, схожого на молочай кротона зіп'ялися вище підліска — звивисто, врізнобіч, ніби на сучки дерев кинули сотні товстих, вузлуватих гарапників.

Водолюбні чагарі — мангри — ростуть, як відомо, в заболочених місцях. Проте тут, на сухому, вони так забуяли, що утворили суцільний живопліт. Але листя було якесь жухле, скручене трубочками і...

"Не листя, а кокони шовкопряда. Чи, може, то остров'яни-тубільці, задобрюючи своїх богів, повісили на гілки паперові стрічки, як віруючі в Японії вішають на деревах перед синтоїстським святилищем так зване гохей?" — подумав я.

Листя велетенських фікусів теж нагадувало вицвілі й пожмакані аркуші паперу. Та найбільше вразили нас пальми й казуарини. Перші стояли оголені, без віття — лише стовбури примарно й лячно стриміли в небо. На хвощовій казуарині, схожій на нашу сосну, м'яка довгаста хвоя набула іржаво-рудого й подекуди кармінного, немов запечена кров, відтінку. Ніби її густо намастили суриком.

Такого я ще ніколи не бачив. На всіх островах, де мені випало мандрувати, казуарини були темно-смарагдові або ж просто зелені. А тут — он яке диво!

Пряно пахла кущиста куркума, з кореневища якої тубільці вичавлюють фарбу. Квіти плумерії, завжди дрібні, невеликі, вражали своїми величезними розмірами. Буяла й терміналія прибережна.

— Що за ліс? — здивувався я.

— А хто його знає,— відповів Гудзонович. — Якийсь хаос, усе навпаки.

Я ще розповім, що то за ліс і що це взагалі за острів…

— О-ох!

Жахнувшись, зопалу кинувсь я вбік.

— Ти що, Васько? — здивувався Гудзонович.

Але тієї ж миті здригнувся й сам. Щось руде, вгодоване, завбільшки з кроля шмигонуло поміж ніг.

— Зайчики, — не второпав Толстиков.

Десятків зо два "зайчиків" пробігло знову, не звертаючи на нас ніякої уваги.

— Та це ж пацюки! Пацюки! — вигукнув Гудзонович. — А бодай тобі, гидь яка! — плюнув він.

І сміх і гріх — я таки не міг стримати посмішки, а Толстиков, витираючи спітніле чоло, не переставав лаятися.

Ми заглибилися в тропічний ліс і незабаром натрапили на те, чого жадали найбільше на світі. Серед стеблистої густої трави, неподалік від розлогого мускатника казковим оком виблискувала ковбаня.

Вода!

— Вода! Вода!! — заволали разом.

Трава довкруг затіняла це вологе смарагдове око.

Ми припали до нього устами. Цілюща водиця…

— Більше нікуди не хочу йти, — поплескуючи себе по тугому, мов барабан, животу, заявив я.

— Ти, друже, живеш однією миттю, — відказав Толстиков. — Так не годиться. Треба подумати і про майбутнє, принаймні хоч би про те, що ми будемо сьогодні їсти та де влаштуємося на нічліг.

— А й справді,— відповів я.

Невдовзі вийшли на протилежний берег острова. Отже, суходіл цей впоперек не більше кілометра… А вийшовши, побачили широку лагуну і ген вдалині, обабіч неї, острови.

Забігаючи наперед, скажу: вже потім, коли повернулися на Батьківщину, я поцікавився, що ж розповідають навігаційні довідники про атол, на який нас закинула доля.

Ось що я прочитав у лоції: "Атол Малоелап (Кавен або інакше — Аракчеєва) розташований між паралелями 8°29 — 8°55 північної широти і 170°50 —171° 15 меридіанами східної довготи.

Цей атол утворений рифами, на яких лежить безліч пласких, невеликих острівців. Лагуна досить широка, витягнута з північного заходу на південний схід. Ширина дванадцять миль… Острівці Еніджун, Тароа, Кавен, Айрік. Останній розташований на південній окраїні атола; на південно-західному мисі лежить затонуле судно з примітними рештками корпусу над водою, що з далини нагадує гостроверху скелю.

Припливно-відпливні течії у лагуні змінюють свій напрямок під час повної й малої води; у вересні 1908 року між атолом Малоелап і Джалуїт виявлено східну течію, яка має швидкість півтора вузла.

На острові є отруйні москіти…"

Ну і так далі й тому подібні навігаційні й географічно-зоологічні подробиці.

Так куди ж нас все-таки прибило бурею? На який острів? Цього ми поки що не знали.

— Атол, видно, чималий, — порушив мовчанку Савелій Гудзонович, з-під долоні оглядаючи лагуну й суходоли довкруг неї.— Не може бути, щоб на ньому не жили люди — краса ж бо яка! — вигукнув він, показуючи рукою на овид.

Я, здається, вже говорив: острови нагадували припнуті в заводі човни. Тільки човни були величезні, а замість щогл на них росли гінкі дерева, щоправда, без верховіть, із кістяками гілок, оголені — без листя і без кори.

Води лагуни підковою вигнули берег. Там, де ми стояли, був центр вигину — бухточка, що вклинилася глибоко в суходіл. Обабіч неї лежала, притиснута гущавиною до води, довгаста, але вузька смуга берега. Ліворуч, у південній частині острова, високих дерев було більше, і, може, там ростуть і плодоносять пальми, чого ми не побачили тут. А пальми, їхні плоди — то наш порятунок. Адже без їжі ми довго не протягнемо.

— Давайте, Гудзоновичу, поставимо мітку, де криниця, щоб її часом не загубити, а самі підемо далі,— запропонував я.

— Я теж так вважаю, — відгукнувся Толстиков.

Ми ткнули в пісок за кілька метрів од води довжелезну лозину.

— Ну, а тепер давай, Васько, розходитися — ти йди ліворуч, а я праворуч. Так ми більше встигнемо оглянути, поки не звечоріло.

— Гаразд.

І ми подалися в протилежні боки.

Розділ дев'ятнадцятий

ПЕРШІ КРОКИ

Того дня ми так нічого й не знайшли — ні кокосових горіхів, ані інших плодів.

Усе довкруг квітло, буяло (правда, буяли чагарі та бур'яни), а їстівного — хоч плач! — не стрічалося.

Голод змушував діяти, робив нас винахідливими.

— Я ловитиму раків, — заявив Гудзонович.

— Раки поживні,— мовив я, облизуючи пошерхлі губи. — Але їх у тутешніх водах може й не бути. Проте обов'язково є пальмові краби.

— Я їх і мав на увазі,— пояснив Толстиков.

Мені так хотілося їсти, що від згадки про страву темніло в очах, і я вже бачив себе з соковитою раковою шийкою в зубах.

Аби ми знали, аби ми знали, що… Ніжне, пропахле морем м'ясо крабів, та ще устриці, більш за все — і за рибу й за водорості — накопичують у собі стронцій-90, смертоносну отруту, розпорошену з сусідніх атолів Бікіні й Еніветок по всьому океану.

Піймати пальмового краба на землі не просто. Прудкі, вони вмить ховаються серед трави. І ми в цьому переконалися. Як не старалися піймати хоч би одного, нічого не вийшло, — раки блискавично кидалися врізнобіч.

— Треба лізти на дерево — он їх скільки сидить, — показав Гудзонович на високе дерево, кроною і стовбуром схоже на сагову пальму.

— Сидять на голодному пайку, бо горіхів чортма.

— Ну, я поліз, — нарешті відважився Толстиков.

— Вибачте, через цю покалічену ногу не можу вам бути за компанію.

— Тебе ніхто й не запрошує,— відказав Савелій Гудзонович. — Сиди і жди, поки я видряпаюсь під гілля. А вже потім не дрімай: я кидатиму клишоногих, ти тільки встигай ловити.

— Гаразд.

Руками й ногами обхопивши стовбур, Толстиков поліз угору.

Щоб ви не напружувалися й не "малювали", як зараз кажуть, портрет з уяви, зазначу: на Гудзоновичу була подерта тільняшка й такі ж діряві труси. Замість капелюха на маківці лисої, як коліно, голови саморобний, сяк-так сплетений з трави бриль.

Толстиков давно не голився, тому заріс густою щетиною; на обличчі стирчав лише ніс та волого поблискували вставні металеві зуби.

Вперед і тільки вперед, сантиметр за сантиметром долав він нелегкий шлях вгору.

Ось і крона. Знизу мені видно, як верхолаз простягає руку до гілки, нахиляє її до себе, струшує, і тієї ж миті мені на голову падає крабова злива.

Я встигаю схопити кілька крабів, але вони кусаються, і долоні мої від болю мимохіть розтуляються. Клишоногі верхолази зникають у траві.

— Чого ти репетуєш? — запитує Толстиков.

— Вони... кусаються, — пояснив я.

— Ну і що? Терпи, інакше ми залишимося без їжі.

— Попробую...

Знову посипалась крабова злива. Та я тепер — обачний: знявши із себе тільник, підставив його під зливу, і клишоногі попадали на нього.

— Нічого у вас не вийде! — сказав я, помітивши, що краби намагаються вибратись.

І, зібгавши поли тільника, міцно затиснув гичку. Краби завовтузилися, як павуки в банці.

— Ну як? — поцікавився Гудзонович.

— Піймав, а тільки — що з ними робити, живими? Як тільки я відпущу гичку тільника, вони обов'язково виповзуть.

— Ти що, маленький, не розумієш? Придуши їх ногами.

Так я й зробив, потрощивши клишоногі панцирі. Правда, кілька все-таки втекло.

— Давайте, я готовий! — подав знак.

Толстиков сіпонув за гілку, але замість крабів полетів униз сам. Упав він на пружинисті, кучеряві чагарі, інакше б лиха не минути.

Ми заходилися обідати.

Спечний полудень. Тиша. Не чути ні голосу хвиль, ані птахів, лише наше пожадливе хрумкання.

Краби виявилися справді смачними. Делікатес! Пообідавши, ми лягли в траву спочити. Гудзонович облизував губи, мов лев, який з'їв мишу, — голоду він так і не втамував.

Дерево, на яке лазив Толстиков, зовсім не пальма. Воно звалося, як ми довідалися потім, гумор.

Через кілька років по цьому, їдучи до матері в гості, я затримався в Києві і випадково потрапив у Палац культури на концерт. Було, пам'ятаю, перше квітня, і київські автори-дотепники веселили публіку.

В кінці вечора я наважився й підійшов до відомого гумориста Олега Чорногуза, що виступав теж. Подякувавши йому за вечір, розповів, між іншим, про епізод, коли ми з Гудзоновичем ловили пальмових крабів.

— То кажете, по-мікронезійськи, мовою чаморро дерево звалося гумор? — запитав Олег Федорович.

— Гумор, — відповів я. — Принаймні так нам сказали тубільці з острова Айрік, на який ми потрапили. Навіть наголос у тому слові на першому складі — гумор, — додав я.

— Цікаво, — думаючи про щось своє, мовив Чорногуз.

Серйозний і зосереджений (а я-то гадав, усі гумористи веселуни!), він щось записав у блокноті. Попросив і мою адресу. Боюся, щоб, чого доброго, Олег Федорович не пропісочив мене з тим клятим деревом гумор! Ну, та я цілком покладаюся на його благородство й тактовність.

Коли вщухла спека, ми заходилися будувати курінь. Адже десь треба було спати, і не ніч, не дві...

Навиків у мене в цій справі досить. Ще в дитинстві у рідному селі ми, підлітки, з очерету й рогози зводили в березі "тубільні" хижки (переслідує мене й досі лоскітливий дотик бархатистих стрічок рогози і м'який трунок водяної м'яти та нехворощі); на далеких островах Індійського океану теж доводилося будувати хатки на курячих лапках.

Ми назбирали фікусового листя, наламали гілок хібіскуса, мускатника й острівної шовковиці. Все стягли до розлогої пальми, вибачте, — до гумору.

— Мене ваші "зайчики" так налякали, що я боюся спати на землі,— сказав я Гудзоновичу.

— Та і я не бажаю обніматися з пацюками, — погодився він. — Пацюк є пацюк: спочатку нюхне, потім, ніби цілуючи, масним язиком і губами лизне, а далі, відважившись, заходиться гризти. Їхній ненаситній, всюдисущій породі всього мало. Зажерливі, як акули.

— Так вони і є акули, лише суходільні.

Вирішили курінь збудувати на кількаметровій відстані од землі, в розвилці крислатого дерева — гумору. Крім пацюків, яких ми вже бачили двічі, тут, виявляється, водяться і рукокрилі крилани — теж не доведи боже спілкуватися з ними!

Сонце ще не сіло, як палац наш був готовий.

Попрацювали ми справді старанно. Лише у праці та у вчинках, як я помітив, розкривається людина.

На "Вихорі" Савелій Гудзонович Толстиков змушений був нидіти од неробства. Кожен трудився, маючи конкретне завдання: океанологи, штурмани, капітан, матроси. І лише Гудзонович, помічник капітана із загальних питань, приречений був на бездіяльність; в причіпках до нас, мореплавців-трударів, знаходив собі заняття.

Людей ще ніхто не зміг перехитрити, вони бачать, що до чого, й перш за все шанують працьовитість. Тому-то зневажливо ставились ми до Гудзоновича.

А що нині? Савелій Гудзонович виріс у моїх очах. Я гідно оцінив його вперту старанність, коли почалася буря і ми налягали на весла; і тут, на острові, він не язиком молов, а працював не покладаючи рук.

Курінь, збудований нами на гуморі, був схожий на велетенське гніздо чорногуза.

Гудзонович, вірний звичці повчати й направляти, сказав:

— Згідно з інструкцією, треба документально зафіксувати все, що ми робимо, тобто наші дії. У даному разі — про оглядини острова, побудову куреня.

— А те, як ви ловили крабів на гуморі? — поцікавився я.

— І це слід зазначити, — серйозно відповів Толстиков. — Ось тільки як? Ба, Васько, — спохватився він. — Так у тебе ж зошит, і не один. Давай пустимо на протокол?

— Е, ні, вибачте, — заперечив я. — Зошитів цих я вам псувати не дам!

— Як так: не дам? І взагалі, що значить — псувати? — обурився він. — Я старший, і я, згідно з службовим обов'язком, повинен знати, що в тебе за пазухою. І, якщо це необхідно, попсувати!

— Дурниці! — стояв на своєму я. — У мене листи від дівчат. Не станете ж ви на них писати якийсь там протокол?

— А чому б і не написати? Ти що, вважаєш, що дівочі зізнання важливіші за офіційне діловодство?

— Так, вважаю! — набичився я.

— Дивно… Більш ніж дивно чути таке. Він нахвалявся завести на мене особову справу, але раптом пурхнув крилан, пробігло кілька пацюків — і Гудзонович з переляку подерся на гумор.

Сонце торкнулося води. Настала ніч.

Розділ двадцятий

ЗОЛОТИЙ ТРИКУТНИК

Якщо добре подумати — ідилія та й тільки! Адже на острові ні мавп, ні крокодилів не водиться.

Мавпи, як відомо, стомлюють своїми витівками й галасом, а крокодили просто небезпечні.

Отож ми були врятовані від кривляння й надмірної активності одних і зубатої пащі других. Пацюки та крилани, ця хижа дрібнота, до уваги не бралася. Зрештою, ми їх просто перестали помічати або ж полохали, жбурляючи уламки коралів.

З їстівного на восьмий день нашого життя-буття на острові, назви якого ми так і не знали, на галяві серед кущів мускатника й гарденії знайшли дикоростуче— чи, може, кимось давно посаджене — таро, велетенський бульбоплід, що заміняє остров'янам картоплю.

Таро солодкувате і смаком нагадує кормовий буряк. Тут, на цьому мікронезійському острові, як і на архіпелагах Гілберта й Елліс, воно — дізналися ми потім — зветься не таро, а бабаї.

Одного кореневища досить, щоб втамувати і спрагу і голод кожного із нас. І ми скалками мушлі заходилися виколупувати з піску кущ бабаї.

— Це наш рятівний город, — заявив Гудзонович, наминаючи бульбоплід. — Хтозна, скільки тут доведеться прожити. Тож будемо його оберігати від щурів і криланів.

А що ті робили сюди наскоки, ми помітили одразу: багато кореневищ, особливо по краях плантації, зверху були надгризені й підгнили.

Таким чином, про свій побут ми подбали. Воду для пиття знайшли ще в перший день; тоді ж поставили курінь, а через тиждень натрапили на бабаї, наш гарантований харч. Я кажу гарантований, бо пальмові краби виявились ненадійним харчем: вони зникали, як міраж, і були невловимі, незважаючи на те, що ми за ними ганялися постійно.

Наші життєво важливі комунікації — криниця, плантація бабаїв, курінь — знаходилися на рівній відстані одна від одної. Тому Гудзонович назвав цю місцевість Золотим трикутником.

— Є Бермудський трикутник, — сказав він. — Правда, є й Золотий — десь на кордоні Лаосу, Бірми й Таїланду. Але та назва, по-моєму, не відповідає дійсності. Який же то в дідька Золотий трикутник, якщо в ньому іде кругообіг, транспортування "білої смерті" — маку й опію — для виготовлення наркотиків! Наша острівна криничка, ця грядка бабаїв та хатинка на дереві — дорожче за все золото світу.

"Савельич был прав. Делать было нечего", — знову згадалося знайоме.

Я все більше помічаю: замість того, щоб подумати самим, люди часто вдаються до запозичення, користуються готовими формулами, відкритими розумовим пошуком інших. І я серед них не виняток. Свідчення того — моє посилання на Пушкіна, бо ліньки, бачте, напружити розум, самому пошукати оригінального слова.

Та й Гудзонович — плагіатор! — передер, чого він, однак, і не приховує, назву Золотий.

Край неба на сході ледь рожевів, а ми вже не спали. Звісивши ноги з перехрестя гілок дерева — гумору, спостерігали, як над лагуною рідшає туман та хвилі відпливу, котячись в океан, тягнуть за собою пасма відмерлих водоростин, покруч коряг і гілок.

— Течія потужна, — відзначив Толстиков. — Якби був човен, можна б залишити острів і спробувати перебратись на інший. А раптом там є люди? Тоді б ми були на коні.

— Звичайно, треба щось робити, — докинув я. Гумор нас не годував. Крім шпичаків, ніяких плодів на ньому не було. Спасибі й за те, що хоч пристановище дав: ми спали, не потерпаючи, що якась нечисть полоскоче п'яти.

На коралових островах Отруйні змії не водяться. Єдине, чого ми боялися, — пацюків, але й вони тепер не могли нас дістати.

Втім, терпіли ми від москітів — їхні укуси дуже жалючі — та ще, як не дивно, від кокосових злодіїв — крабів. Здається, вони нам мстили за вторгнення в свої володіння, за те, що кожного разу ми намагалися їх піймати.

— Поспіть трохи на гуморі, а я принесу води й бабаїв, — сказав я Гудзоновичу, спускаючись вниз.

Одного разу на узбережжі ми знайшли кілька висохлих кокосів. Видно, течія принесла їх сюди з іншого суходолу.

Із тих горіхів, зв'язавши їх докупи, ми й зробили відерця, якими носили воду.

Узявши "відра" та кинувши на плечі коромисло, я подався до криниці.

Уже розвиднілось, і стежку, яку ми протоптали серед трави, добре було видно в гущавині лісу.

Весело мені на світанні, коли народжується день! Мрії крилаті, й завжди думаєш, як би більше встигнути зробити, поки не спуститься вечір і землю не огорне ніч... А тіло — аж бринить від радості.

Так почувався я й нині, на мить відключившись од жорстокої дійсності, забувши про все, що сталося з нами самими і особливо — з нашими товаришами.

Смерть боцмана Кузьмича — вона перша чорним крилом торкнулася моєї душі, наповнила її гіркотою й смутком; потім потонув "Гідролог", загинуло стільки людей; потім помер машиніст, потонули хлопці-океанологи. Та й решта товаришів з двох інших шлюпок невідомо де.

Моя світанкова безжурність! Навіть від згадки про все те вона затьмарилася.

Сумний ішов я лісом. Думи роїлися, похмуріші одна від одної.

Про що ж бо я думав? Я думав...

... чого на світі так багато зла і навіщо воно. Чи не для того, щоб одні жили, як вареник у маслі, а інші ледве животіли? Без

лекцій Гудзоновича, на своєму гіркому моряцькому досвіді переконавсь я, що людці й нелюди будь-що намагаються штовхнути планету в смертельну прірву. На атомному вогні вони сподіваються погріти руки, збагатитися ще більше.

...військова база американців Дієго-Гарсія на архіпелазі Чагос, в Індійському океані, де мені довелося бувати; атомні полігони на острові Різдва, атолах Еніветок, Бікіні — вони що, для блага й добробуту людського?

...невидимий оку радіоактивний пил, усі ті стронції й цезії коростою лягли на прекрасне лице Землі. Плодючі поля, колись незаймані води напилися отрути. Що ж бо чекає людей прийдешнього, двадцять першого століття — вгасання правічної в'язі роду, деформована психіка, духовна й тілесна смерть?

...щовечора над суходолами й океанами Всесвіт напинає зоряне вітрило, і ми тут, на цьому невідомому острові, кожного разу милуємось небом. Прекрасні ви, зорі, і небо, що вас породило!.. — але і туди вже простяглися щупальця атомного спрута.

...крихітка живої матерії, я мимоволі й свідомо протестую проти знищення й згуби. Я не хочу помирати! Життя — прекрасне: і спалах блискавки над весняним полем, й запах покропленої дощем куряви на дорозі, що, вирвавшись з-поміж розлогих степових пагорбів, в'юниться, біжить в далеч; постійно відчуваю на чолі шовковий дотик маминої руки — вона мене розбуджує вранці: "Прокинься, синку, — люди вже стали до праці..."

Мамо, мамо, життя таке прекрасне, і, якщо не підірвешся й не знесилишся, так багато можна встигнути зробити.

Я не дам нікому губити живе, його щонайменший вияв — билинку і ту заступлю горою — нехай живе, квітне.

Так я думав, йдучи до криниці.

Сонце зійшло. Крізь плетиво гущавини впали на воду його вогнисті краплі.

У відрах моїх плюскотіло сонце.

Припадаючи на хвору ногу, з коромислом на плечі та з відрами вповні я дибав додому.

— …А знаєте, Савелію Гудзоновичу, біля криниці хтось лущив горіхи — кожура, шматочки шкаралупи та копри.

— Що ти таке говориш?!

— Те, що бачив на власні очі.

— Не міг же їх лущити святий дух?

— Не знаю.

— Тоді ти сиди тут, а я піду і все як слід роздивлюся

Гудзонович зліз із дерева, а я, намацавши під "подушкою" — зібганим в оберемок листям хібіскуса — целофановий мішечок, дістав із нього висохлі папери й почав гортати.

Вода роз'їла зображення на фотографії, і я побачив лише материні очі, що глянули на мене допитливо й ласкаво. Підмочило й вірші.

Чимало сторінок записника боцмана перетворилися на вату. Та більшість, як не дивно, збереглися. Кузьмич писав простим олівцем, і це врятувало щоденник від згуби. Щоправда, текст його в деяких місцях, з сильно підмоклими сторінками, важко було розібрати.

Я заходився читати.

Розділ двадцять перший

ДОРОГА БЕРЕ РОЗГІН

(Сторінки із щоденника боцмана Кузьмича)

...Тож, як любили говорити латиняни: аб інітіо, тобто — з самого початку. Будемо й ми танцювати від пічки!

Народився я в глухому степовому селі на півдні України, де, звичайно, ніколи не було моря, ба — навіть ставка.

Таким чином, змалку вода знайома мені лише з криниці. І коли запитують: "Звідки у вас, Кузьмичу, така пристрасть до моря?" — я, їй-право, гублюся й не знаю, що відповісти.

Удався таким — і край. Бо хіба обов'язково треба жити біля самого океан-моря, щоб стати моряком? Більшість із тих, з ким я плавав і плаваю нині, люди суходільні. Лише капітан мого останнього судна — "Вихора" — з Примор'я. Село його, Терні, на березі океану.

Після рейсу в Полінезію Євген Петрович запросив нас до себе на полювання. Штурман Шарашкін, старший механік Андрієвський і я поїхали в те далеке уссурійське село. Пам'ятаю, я підстрелив тоді вепра. Проте він нам не дістався —

десь у гущавині нечіпайника,[41] за гірським розпадком загубився його слід.

Але… До чого тут цей кабан! Отже, на чому я зупинився? А, так — народився я в глухому селі. Фашисти все дотла спалили в нашому краї, і, коли їх вигнали, ми, підлітки, нарівні з дорослими заходилися працювати в колгоспі.

Поля були занедбані, лише пирій та чортополох ріс буйно. А нечисті в землі всілякої — мін, снарядів, — годі й сказати. Багато моїх односельців підірвалося на мінах; хто на смерть, а хто на все життя лишився калікою.

Я теж відчув на собі круппівського металу. Одного разу, коли ми волочили пар, борона зачепилася за протитанкову міну, вона вибухнула, мене й тракториста, Миколу Пшеничного, повітряна хвиля відкинула геть від нашого ХТЗ. Зорана земля пом'якшила падіння, проте осколків не уникнули. Ще й досі у мене на стегнах промацується затвердіння — жирові капсули з осколками. Хірург порадив їх не чіпати.

Виходить, фашистська сталь і по війні нагадує про лихоліття. Що ж, забувати про те не можна. Не маємо права забувати! Надто багато горя війна принесла людям.

Коли мені виповнилося шістнадцять, саме проводився набір — брали людей на відбудову шахт Донбасу. В наше село прийшла рознарядка — відправити чотирьох чоловік.

Мужчин у селі майже не було, а ті, що повернулися з фронту — і здорові й покалічені,— потрібні були колгоспу. Вибір випав на "зелень" — на нас, хлопчаків. Так ми опинилися у Горлівці.

Щоб не подумали, ніби я ледарював замолоду, скажу: у мене є медаль за доблесну працю. А недавно, у зв'язку з ювілеєм шахти, яку я колись відбудовував, надіслали пам'ятний знак і грамоту. Розшукали мене, бач, аж за тридев'ять земель, на морі, хоч з тих пір немало збігло води.

…І капітаном і боцманом кожен стає, а не народжується. Мене іноді обурює, що молоді, жовтороті хлопці, які тільки-но прийшли на флот, починають нарікати на "несправедливість": от, мовляв, боцман, капітан, штурмани верховодять, а ми, матроси, змушені коритися й виконувати їхню волю!

І що ж бо ви хочете, матросики, щоб вам, непросоленим крутою хвилею, без гарту й належного досвіду відразу доручили корабель, долю екіпажу? Такого не буває — на все свій час, і в ваших претензіях, шановні, більше галасу, ніж сенсу, — плус сонат, кюам валет, як казали латиняни.

Шахтарська юність не пройшла марно, бо, коли я вирушив на риболовецькому судні у свій перший рейс, мені було набагато легше, ніж тим, хто потрапив на сейнер просто зі школи.

На півночі, коло Прибилових островів, рибку ловили. І був я тоді звичайним матросом, салатою.

Ми повернулися із Брістольської затоки через півроку, пізньої осені. План виконали й перевиконали, кишені були туго набиті грошима. Нас хвалили, ставили за приклад. Мій портрет разом із портретом інших товаришів — тралмейстера, боцмана та ще двох матросів — надрукувала приморська молодіжна газета.

І пішло й поїхало. Дівчата листами засипали редакцію, вимагаючи адресу "героїв праці".

Кореспондент, який брав у нас інтерв'ю, в дитинстві, мабуть, начитався Джека Лондона. Як він нас тільки не називав — і Смок Беллю й Ситка Чарлі, підкорювачі суворої півночі, ті, хто здолав полярну ніч.

Стаття його так і звалася: "П'ятеро з полярної одіссеї", і я в ній фігурував то як здоровило Джім Белден — герой відомого оповідання "Люди з сорокової милі", то — Мелмют Кід.

Але автору й цього здалося мало. Він вигадав романтичну історію, в якій я нібито покохав небаченої краси ескімоску.

Ось уривок із тієї статті: "На сході ледь жеврів місяць, прикритий в закривавлено-голубий туман. Високо шугали, перевертаючись вгорі, чайки... Світлі зграї хмаринок віщували гарну погоду.

— З моря ти прийшов, Кузь-Мич (так для екзотики автор статті назвав моє ім'я), — тоном прокурора оголосив тубільний відчайдуха-гульвіса Опі-Кван, — у море й геть ти собі йди з богом. Таким чином, як то кажуть, знову стане рівновага, крокуючи своїм ходом.

Красуня Баск-Ва-Ван легкою ходою наблизилася до самої води, на якій, мов табун кіз, біліли кучері прибою, і, заломивши руки до неба, натужно вигукнула:

— Благословляю тебе, о Кузь-Мич, що ти не забув свою красуню Баск-Ва-Ван, себто мене.

Неперевершений гарпунер, прозваний за свою сміливість Моржова Смерть — молодий, як бог, Кугах, що встиг уже вмоститися на човні, раптом схопив з голови красуні Баск-Ва-Ван шаль і кинув її крізь байдарку на воду.

— Холодно буває вночі,— опікши закоханою посмішкою Кузь-Мича, мовила вона, — і хоч мороз боляче гризе кістки, все ж молоде серце буяє, а кров гріє.

— Це тінь, — сказав їй на те старший над тамтешніми рибалками, — а тіні не гріють, вони лише лоскочуть".

Такі статті я б просто заборонив писати. По-перше, вони брехливі, в них все поставлено з ніг на голову... Ну, трапилося таке, що ми змушені були на сейнері підійти до острова Нунівак, куди висадили врятованих нами ескімоських рибалок. Ну, правда, що молода ескімоска, дочка врятованого рибалки, подякувала мені на прощання. Але ж... любовна історія, яку вигадав автор, — пробачте, такого мені й не снилося.

Згодом я прочитав збірку північних оповідань Джека Лондона "Діти морозу". І все стало на свої місця: герої, що діяли в згаданій статті,— запозичені. А тільки автор все перевернув шиворіт-навиворіт. Так, наприклад, у Джека Лондона Баск-Ва-Ван, яку в статті названо "юною красунею", — старезна жінка, Нам-Бок — її зниклий без вісті син; Опі-Кван ніякий не "тубільний відчайдуха-гульвіса", а ватажок селища рибалок з дельти Великого Юкону, що на узбережжі Берінгового моря. Та й Кугах у Джека Лондона попросту сивоголовий різьбяр, який "чимало літ прожив на світі". У статті він виступає неперевершеним гарпунером на прізвисько Моржова Смерть.

Втім, ось уривок з оповідання Д. Лондона "Брехун Нам-Бок": "На півночі ледь жевріло сонце, загорнене в кривавo-червоний туман. Низько шугали чайки... Темні купи хмар віщували негоду.

— З моря ти прийшов, — тоном оракула пророк Опі-Кван, — у море ти й підеш. Таким чином знову усе набуде рівноваги і піде своїм ходом.

Баск-Ва-Ван пришкутильгала до краю води, вкритої піною прибою, і гукнула:

— Благословляю тебе, Нам-Боку, що ти згадав про мене!

Кугах, що встиг уже спустити на воду човна, здер хустку з плечей старої і кинув її в байдарку.

— Холодно довгими ночами, — заскиглила вона, — і мороз боляче хапає за старі кістки.

— Це тінь, — відповів їй різьбяр, — а тіні не гріють!"

Коментарі, як то кажуть, зайві. Але стаття наробила переполоху, і я став популярним. Завдяки їй мені й довелося дочасно одружитися.

Ельвіна, так звали ту дівчину, домоглася-таки від редакції моєї адреси. Ну, а звісно, яка в моряка адреса — судно. Ото вона й прийшла на наш "Ороч".

Ми стояли тоді на тридцять восьмому причалі, в самому центрі міста, і судно наше, його палуба були ніби продовженням набережної, де прогулювалися приморці.

Вахтовий біля трапа покликав мене:

— Там до тебе прийшла одна особа…

Я спустився на пірс, глянув — і завмер: красуня!

Може, хтось і не вірить у любов з першого погляду, але це був саме той випадок, коли серце взяли в полон раптово, хоч я й вважав себе непокірливим і не збирався одружуватися.

Таки одружився, бо рідко хто здатний встояти перед дівочою чарівністю, тим паче, якщо власниця тієї вроди відповідає тобі взаємністю.

Ельвіна запевнила, що любитиме мене міцніше, ніж та молода, чарівна ескімоска Баск-Ва-Ван. Начиталася, отже, про мої "походеньки".

Весілля гуляли ми в ресторані "Золотий Ріг". Замість маршу Мендельсона боцман Василенко, хильнувши, заграв на балалайці "Воронезькі страждання", ніби передчував, що я з своєю Ельвіною натерплюся лиха.

Бо таки натерпівся. Все їй було мало; скільки не заробляв (а тоді заробітки були гарні), дай іще й ще.

Кажуть, японці з допомогою бакланів ловлять рибу. Птахам обручем стискують горло й посилають їх на глибину. Птах рибу схопить, а проковтнути не може, і її в нього щоразу забирають. Отак і я був, мабуть, схожий на баклана: зароблене в тяжких північних рейсах Ельвіні віддавав усе до копійки. І не встигав побути на березі, як вона знову гнала мене в море.

Дитина народилася — я став працювати ще більше. Дома майже не бував. Юля росла без батька.

Ах, Юля, Юля, моє карооке диво, якби ти знала, яка ти для мене дорога і як мені було тяжко розлучатися з вами!

Розділ двадцять другий

РОЗУМІТИ ЛЮДЕЙ — ШАНУВАТИ ГІДНІСТЬ

— Ти, хлопче, спостережливий, як Дерсу Узала! — наближаючись до дерева гумор, крикнув Савелій Гудзонович. — Біля ковбані не тільки хтось лущив горіхи, а й загубив ось це, — і він підняв над головою щось схоже на копаницю.

— Лопата? — запитав я.

— Ні, тесак, виготовлений з перламутрової мушлі й коряги, — відповів Гудзонович. — Чого ти й досі сидиш, як чорногуз, на тому гуморі? Мерщій сюди!

Я сховав записник Кузьмича під "подушку", так і не дочитавши й не дізнавшись, що ж було далі. Порачкував по дереву вниз.

— Бачиш, — показав саморобний тесак Гудзонович.

— Справжнє мачете, — доторкнувсь я пальцями до леза.

— Ось тобі й дух святий, Василю Петровичу, — перейшов на офіційний тон Толстиков. — Значить, на острові ми не одні.

— Але ж наші оглядини свідчать про інше.

— Ну, по-перше, ми оглянули не ввесь суходіл. У північно-східній частині ніхто з нас так і не побував. По-друге, тубільці могли припливти з іншого острова.

— Що їм тут робити, якщо дерева з їстівними плодами всохли, а город із таро-бабаї зовсім занедбаний, поріс бур'яном?

— Я не пророк, тому на твоє запитання однозначної відповіді дати не можу, — розвів руками Савелій Гудзонович. — Одне скажу: видно, була якась поважна причина, що змусила людей відвідати наш острів.

— Ви кажете: наш, ніби він і справді наша власність.

— Не власність, а все-таки ми його освоювали. Ну, та ти до слів не присікуйся, не звинувачуй мене в експансії.

— Що ви! Я ж бо знаю ваше справжнє ставлення до колоніальних народів — тричі слухав вашу лекцію "Колоніалізм — найвища форма експлуатації".

— Спасибі. Дякую за увагу!

Цими словами, між іншим, Толстиков ще на "Вихорі" закінчував кожен свій виступ і повчання, адресоване нам, матросам. Ввічливість, очевидно, збереглася з днів його діяльності як лектора, хоч, правда, причетний він був в основному до макаронної промисловості — інспектував макаронні фабрики. Словом, макаронник — не той, що стоїть за верстатом, працює на потоці, а який лише в дудочку дме та іншим лапшу на вуха вішає.

— Я так гадаю, — подякувавши мені за добру пам'ять про його антиколоніальну лекцію, сказав Гудзонович. — Нам слід відвідати північно-східну частину острова.

— Відпочиньте, а я піду.

— Ні, друже, — запротестував колишній макаронник. — Іти треба разом. Якщо тут з'явилися тубільці, не відомо, як вони себе поведуть при зустрічі.

Ми піймали кількох крабів. З учорашнього дня в нас ще лишилася половина кореневища бабаї. Всівшись на стовбур поваленої пальми, заходилися обідати.

Гудзонович розмріявся:

— До цих раків та пивця б хоч пляшку! Е-ех…

Я пива не люблю, тому промовчав. Правда, від холодного лимонаду не відмовився б. Із задоволенням випив би й молока — навперехилки, прямо з глечика, щойно взятого з погреба, як пив у дитинстві.

Що не робиш, про що не думаєш на чужині, все невідв'язно стоїть перед очима і село, й рідна хата.

Незручно зізнаватися — ще подумають: сентиментальність! — а таки скажу: тропічна рута пахне мені степовими медвяними травами, мангрові зарості здаються верболозом… Вслухаюся в шерхіт дерев, всіх оцих хібіскусів, мускатників, плумерій, вслухаюся з надією: чи не озветься раптом знайомий з дитинства голос? Журливої сокорини, явір-клена. Чи не зашумлять вони над головою під весняним крилатим вітром? Я степовик і, де б не був, залишуся ним довіку.

Узбережжям, переступаючи завали викинутого прибоєм плавника, та попід узліссям подалися ми в незвідану частину острова.

Формою суходіл нагадував велетенську рибину, яка вигнула хребет в бік океану. Черевом вона була звернута до лагуни, хвіст і голова впиралися у протоки, що з'єднували внутрішню водойму атола з океаном і за якими вдалині зеленіли пласкі острівці.

Ми йшли до риб'ячої "голови", на північний схід острова.

Невідомість та можлива зустріч з тубільцями нас чомусь не лякали: хоч би як там було, це краще, аніж жити самітниками. Люди, і лише вони, зможуть допомогти нам вийти із скрути, повернутися на Батьківщину.

У думках я припускав: а що, як тубільці зустрінуть нас вороже? Дикі, войовничі племена... поклоніння ідолам, жертвоприношення; мене й Гудзоновича підсмажують на вогні...

А, бодай йому, чого тільки не приверзеться! Такі жахи можна вичитати хіба що в книжках фантастів та пригодницьких повістях авторів, які ніколи островів не бачили. А я бачив і знаю: діти природи — тубільці, вони залишилися такими ж, як і були сотні літ тому, — довірливими, з відкритим серцем. Ось тільки зайди, ті, хто відвідує околиці планети, приносять туди лихо: поневолення, атомну смерть.

Відкрите узбережжя кінчалося, починалась руда мангрова гущавина, і ми звернули праворуч, де на широкій галявині ріс пальмовий гай, в якому дерева стояли, ніби обпалені грозою:

одні стовбури без крон; ворсиста, кольору запеченої крові кора звисала клоччям.

— Яке сумне видовище, так ніби над островом пронісся вогненний смерч, — зауважив я.

— Може, й пронісся, хто його знає,— відповів Толстиков.

Раптом в кущах тріснула гілка, щось шугонуло й зашаруділо. Почулися схвильовані голоси:

— Атуа!

— Аіту!

— Тупуа![42]

Ми з остраху зупинилися.

— Атуа!

— Аіту!

— Тупуа! — знову почулися голоси, тепер уже дітей і жінок.

Гудзонович зробив стійку, ніби боксер перед поєдинком: ногами вперся в пісок, стиснуті в кулаки руки розчепірив, готовий дати відсіч. Але — кому?

— Атуа, аіту, тупуа! — імітуючи почуте, вигукнув я.

Це, очевидно, вплинуло: із заростей на край галявини виглянуло кілька низькорослих, майже голих тубільців.

В руках вони тримали довгі палиці. "Сапилна, чи що?" — майнула думка.

Остров'яни, що так раптово з'явилися, не наважувались підходити. Вони про щось голосно перемовлялися між собою. Потім кремезний тубілець, видно, алаб — старший над ними, вигукнув:

— Йокве юк![43]

— Йокве юк! — підхопили інші.

Та ми, не здогадуючись, що означають ті слова, стояли мов укопані.

Вагання наше тубільці зрозуміли по-своєму — як відмову прийняти їхнє запрошення. В настрої й поведінці людей відчулася зміна: настороженість, яка відразу переросла в неприязнь.

— А, а, а!! — заволав хтось із них. — Американ! Американ! Матапуле![44]

— Американ, гола, гола![45] — вирував натовп.

— Що трапилося? Чого така агресивність? — пошепки запитав я Гудзоновича.

— Бачиш... Вони нас, мабуть, прийняли за американців, а ті їм немало принесли лиха, — мовив Толстиков. — Треба якось пояснити, що ми не американці, не солдати, які прийшли їх кривдити.

І тут мені стало в пригоді те, хоч і поверхове, знання полінезійської мови, словниковий запас, що після відвідин Самоа поповнився на Фунафуті завдяки Корділії та її дідусю Менеуа.

Звичайно, мова тубільців Маршаллових островів відрізняється від мови мешканців Самоа чи Фунафуті, адже Маршаллові острови — Мікронезія, а ті архіпелаги — полінезійські, та все одно вони сусіди з Мікронезією.

Територіальний поділ — умовний. У культурі й побуті народів, які живуть на численних островах Океанії, багато спільного. Як і в мові,— тому що з давніх-давен люди спілкуються між собою, і мешканці Фунафуті чи островів Гілберта, незважаючи на мовний бар'єр, все ж розуміють один одного.

Я взяв на себе роль дипломата, повпреда.

— Стійте тут! — сказав я Гудзоновичу, а сам, кинувши ціпок, на який опирався, пошкутильгав до тубільців, що не переставали галасувати.

— Талофа! Талофа! — гукнув я, приклавши руку до серця та схиляючи голову.

Натовп завмер — ані слівця.

— Талофа! — повторив я, ступивши вперед ще кілька кроків. — Ну, чого ви? — ніби неслухняним дітям сказав я, зовсім наблизившись до остров'ян. — Ми не американці, ні! Я, — тицяючи себе в груди, мовив, — тана тафалота, рибалка, а мій оу, друг, — показав я на Гудзоновича, який стояв, здивований вкрай, — алаб, начальник.

— О, алаб?! Алаб! — вигукнули збиті з пантелику тубільці.

— Алаб, алаб. Майже що араб, — розхоробрившись, посміхнувсь я.

— Ти, Васько, того… не треба так запанібрата, — подав голос Толстиков.

"Ну й тип! — подумав я. — Горбатого могила виправить. Ще ж мить, коли було непереливки, він, мабуть, потерпав за життя, а тепер, бач, вболіває за свій престиж".

— Чого ви там стовбичите? — вже зовсім весело гукнув я. — Ідіть-но сюди.

Гудзонович підійшов. І почалося братання.

Ми тисли тубільцям руки, вони обнімали нас. Як могли — то словом, то жестами, — розповіли їм, хто ми і звідки.

Нас, видно, трохи зрозуміли, бо старший серед них, алаб, схвильовано вигукнув:

— О, пао-пао мара![46]

Вони були збуджені, раді. А коли я, згадавши мотив старовинної полінезійської пісні "Танок хвиль", якої мене навчила Корділія, заспівав, ці діти природи ойкнули од захоплення.

"Знати мову людей, з якими випало спілкуватися, розуміти їхні звичаї й культуру — значить, шанувати не лише себе, а й

інших, їхню гідність, душу. Ось де наріжний камінь гуманізму!" — подумалось мені.

Тубільці кілька разів повторили одне й те ж: Аур, Кілі, Бікіні, Тароа, Еніджун, Айрік, і ми зрозуміли, що то вони називають острови.

— Так що ж це виходить, Гудзоновичу?! — занепокоївсь я. — Може, ми потрапили на Бікіні?

— Не думаю, — повагом відповів він. — Той атол трохи далі на захід, а ми, мабуть, на одному з островів, про які говорять тубільці.

І я вирішив з'ясувати, на якому ж ми острові. Називав Кілі, і тубільці хором повторювали: "Кілі, кілі!", говорив "Аур", вони теж казали: "Аур". З рештою островів було те ж саме.

І все-таки, може, й помилившись, ми зрозуміли, що знаходимось на одному з трьох островів — Тароа, Еніджуні або Айріку.

Ці острови, як я вже казав, складають атол Малоелап, інакше — Кавен, або Аракчеєва.

На мить залишивши Гудзоновича й себе з тубільцями на галяві, думкою полинув у давноминуле — нариси Отто Євстафійовича Коцебу я читав на "Вихорі", а книжку німецького поета й натураліста Адельберта Шаміссо "Мандрівка навколо світу" — вже пізніше.

Із дорожніх нотаток О. Є. Коцебу, командира російського брига "Рюрик", розділ XII (плавання біля Маршаллових островів взимку 1817 року):

"19 лютого о 6 ранку ми були вже під вітрилами і пливли до S повз пасмо малих островів: пройшовши 10 миль, ми побачили, що звідси пасмо простирається до SO; в цьому напрямку відкрили ми досить великий острів і побачили, що перебуваємо біля південно-східної окраїни групи Кавен… Я спрямував судно до великого острова, котрий, як ми пізніше дізналися, зветься Айрік; коли ми до нього наблизилися, то з марса помітили на S з того боку рифу інші острови, які ми прийняли за групу Аур.

О 9 годині ми кинули якір за 60 сажнів від о. Айрік… на вигляд він приємніший за всі острови, які ми раніше відвідували. Увесь берег був густо засаджений пальмами, під якими зведено безліч помешкань… Поки займалися прибиранням на кораблі, дехто поїхав на берег, і ми бачили, як їх зустріли пальмовими гілками й кокосовими горіхами. Невдовзі повернувся Шамісso, захоплений гарним прийомом…

До нас прибуло багатолюдне товариство, і ми одержали вдосталь кокосових горіхів, замість яких дикуни із захопленням приймали уламки старого заліза…

Після обіду вирушили на берег… Одну стару жінку відрекомендували мені як королеву острова… Вона сиділа на циновці перед гарною хатиною, в оточенні трьох старих, гидких стате-дам; я сів біля неї, а народ нас оточив тісним колом. Вважаючи, що почесне місце, на яке мене посадили, зобов'язує вступити в розмову з королевою, я вичерпав усе своє пишномовство, та старання мої були марні; я не почув ніякої відповіді, і, хоч вона пильним поглядом розглядала мене, її королевські уста залишились безмовні. Зрештою, я відмовився від намагань увійти з нею в бесіду, упевнившись, що високий сан зобов'язує мовчати; її статс-дами, навпаки, безугавно балакали. До подарунку, що я їй дав, королева не

доторкнулася, хоч з вдячністю кивнула головою, і його взяли статс-дами...

Потім молодий "тамон" повів мене в досить простору хижину, зведену на чотирьох стовпах, в якій було багато молодих ошатних дам; одна з них, сестра мого приятеля, сиділа окремо від інших; мене посадили обіч неї, народ знову став довкруг нас колом. Принцеса дотримувалась не такого суворого етикету, як королева; вона мала право говорити і дуже раділа, коли я вимовляв хоч слово її мовою; народ також міг тут повеселитися й пожартувати. Щоб потішити мене, принцеса влаштувала пантоміму з піснями, яка звалася "Еп". Дві її подруги підсіли до неї, одна била в барабан, а друга час від часу вторила принцесі в її арії, яка, проте, нагадувала дикий крик. Часто повторювалось "Тотабу", і я дуже жалкую, що не розумів слів. Пантоміма була б непоганою, якби не це кривляння, що його старалися показати дівки. На прощання я подарував принцесі шовкову хустку та інші дрібниці, через які вона так зраділа, що нагородила мене вінком із черепашок.

...Здійснивши прогулянку по цьому острову, я ще більше переконався, що він один з найпрекрасніших; тут видно лише плодоносні дерева і посадки таро. Нам сказали, що острів, який ми бачили на S, входить до групи Аур; отже, Кавен і Аур один від одного на відстані лише десяти миль".

Уривок з книжки А. Шаміссо "Мандрівка навколо світу" (розділ "Від'їзд з Хана-Руру. Острови Радак"):

"19 лютого ми знялися з якоря і попливли на південь вподовж рифу, оточеного зеленою торочкою з дрібних островів. Через десять миль його напрямок змінюється, і внутрішнє море продовжується на південний схід, утворюючи схожу на лантух бухту, де й закінчується ця острівна група.

Нашу увагу прикував крупніший острів Айрік, розташований у віддаленій частині бухти, і ми вирушили до нього.

...Нас зустріли досить щиро; подарували кокосові горіхи, ніби ми були їхні старі, довгождані друзі. Це найбільш населений і плодючий острів з усіх, які ми досі зустрічали... До одного юнака, вірніше хлопчика, який ще не був розтатуйований, населення ставилося набагато шанобливіше, ніж до інших вождів, і тому ми відразу зрозуміли, що це володар острова. Але така ж шана була і юній, теж іще не татуйованій дівчині, можливо, його сестрі. Ще з більшою почестю ставилися до жінки (їхньої матері), яка була увінчана німбом знатності. Ніде на Радаку я не бачив, щоб жінка користувалася подібним авторитетом. Отже, гідність і влада вождів визначаються не лише їхнім майновим станом.

Післяобід ми знову вирушили на берег, і юнак відрекомендував капітана своїй матері. Вона мовчки зустріла знатного гостя і його подарунки, а у відповідь вручила два сувої могана й кокосові горіхи. Моган — це найкоштовніше з усього, що може дати мешканець Радаку, його не можна купити навіть за залізо.

Вдень "Рюрик" оточили човни остров'ян, на кораблі од відвідувачів не було відбою...

Проведений постріл всіх здивував і викликав загальні розмови... Тим, хто цікавився, Ешшольц відповідав, що капітан вознісся на небеса, але тепер повернувся. В останній раз ми відвідали тутешніх друзів... 21 лютого "Рюрик" залишив Айрік і попрямував до острова Олот".

— ...Якщо це острів Айрік чи Аур з групи Радак, то їх відкривали наші співвітчизники на чолі з Коцебу, — вислухавши тубільців, сказав я Савелію Гудзоновичу.

— Ось хто, друже, наші попередники — великі першовідкривачі-мореплавці! — урочисто мовив він.

Разом із остров'янами ми подалися на протилежний берег острова, до океану.

Розділ двадцять третій

ТОГО ДАЛЕКОГО ЛІТА...

(Продовження щоденника боцмана Кузьмича)

...Сім'я моя розпалася. Не вдержала навіть остання нить, що зв'язувала мене з Ельвіною, — Юлька, дитя, яке я люблю над усе на світі.

"Воронезькі страждання", отже, закінчилися повним крахом!

Я плавав тоді вже боцманом. Ми вирушили на СРТ[47] в центральну частину Тихого океану на лов тунця. Тамтешні води багаті на рибу. Промисел ведуть не лише наші риболовецькі судна — на всюдисущих кавасакі, отих своїх "мару", припливають японці, новозеландці, австралійці. Ну, і, звісно, тубільці, мешканці острівних архіпелагів.

Одним словом, інтернаціональне братство. Та інакше й бути не може, адже океан — спільне поле, яке годує всі народи. А якщо він годувальник, то й берегти його треба неабияк: не плювати в колодязь, з якого п'єш.

Втім, цю істину дехто забуває, хоч про це — потім…

Отож після лову на банці Мілуокі, погнавшись за великими косяками риби, ми спустилися на південь, аж до дванадцятої паралелі північної широти.

В якихось точках океану наш траулер перетнув — і, мабуть, не раз — шлях сумнозвісного "Щасливого дракона", японського тунцелова "Фукурю-мару-5", що кілька років тому потрапив під "попіл смерті".

Про команду тієї шхуни — двадцять трьох рибалок — писалося багато: про те, як вночі, на великій відстані од Бікіні, на сході, біля атола Ронгелап, де тоді перебував "Щасливий дракон", небо раптом спалахнуло — здалося, сонце зійшло із заходу. Шхуну наздогнав сильний вітер, посипався сніг. Сніг у тропіках — чи можливо таке? Але японці, хто пережив Хіросіму й Нагасакі, зрозуміли: то вісник смерті.

Вони не помилилися — американці випробовували нейтронну бомбу, і "Щасливий дракон" став однією з її жертв. Бо коли рибалки повернулися в рідний порт Яїдзу, з'ясувалося: усі вони небезпечно опромінені. А один із членів команди, радист Айкіті Кубояма, в кінці того року й помер.

"Біда, якої зазнав екіпаж "Фукурю-мару-5", — говорилося в одній із статей, надрукованій у центральній газеті,— сталася внаслідок зумисного грубого порушення Сполученими Штатами міжнародного права й елементарної людської моралі. Безцеремонно перетворивши атол Бікіні на свій ядерний полігон, Пентагон поставив під загрозу безпеку судноплавства на Тихому океані, в смертельній загрозі опинилося здоров'я й життя багатьох людей. Виявлено, зокрема, що радіоактивні опади охопили сім тисяч квадратних миль морської поверхні.

Від зараження води й атмосфери, що поширилося на дві тисячі кілометрів за межі, оголошені американцями як заборонена зона, так чи інакше постраждали 856 риболовецьких та інших японських суден".

Не зрозуміло, чого газета написала лише про японські судна! А інші? Вони теж потрапили в лабети атомної смерті.

Як я вже казав, рибу ловили і ми, й новозеландці, австралійці, японці, й ті ж таки американці. А "попіл смерті" не вибирає, хто радянський, хто американський, — нищить усіх.

Отже, коли я в серпні вийшов на промисел тунців, в небо з Бікіні й Еніветоку так само піднімалися атомні "гриби". Які за рахунком були ті вибухи, не знаю — адже янкі там випробовували свої бомби понад п'ятнадцять років.

Те далеке літо... В думках гортаючи сторінки пам'яті, озираюсь на своє минуле, і воно — диво! — раптом оживає переді мною, як пробуджений весняним вітром гай. Так ніби між тими далекими днями і моїм сьогоденням не пролягла прірва, яку вирив невблаганний, байдужий до всього час.

Тоді під атомний "сніг" в океані знову потрапили японці, два їхніх наукових судна — "Такую" й "Сацума", що вели дослідні роботи за програмою Міжнародного геофізичного року, та учбово-риболовецька шхуна "Фіоей-мару", яку ядерний вибух наздогнав аж за п'ятсот шістдесят кілометрів на південь од епіцентру.

Всі учасники плавання захворіли на лейкемію — кількість лейкоцитів у крові проти норми скоротилася вполовину... Пам'ятаю, тоді у всіх на устах були назви тих суден, і навіть

буржуазні газети виступили із гнівними заявами протесту з приводу американського свавілля.

А про інші численні судна, особливо таку дрібноту, як мікронезійські човни-катамарани, що також потрапили в радіацію, ніхто й не згадав. І не дивно — край світу, забута богом і людьми земля.

Наш курс лежав через увесь океан — на південний захід.

По сто вісімдесятому меридіану, де ми йшли, і трохи праворуч та ліворуч од нього було безліч мілин і банок.

Ще в дитинстві хвилювали мене — викликаючи допитливість, пробуджуючи потяг до розгадки, — написи на атласах і географічних картах. Якщо там стояло гав. — знав, це значить: гавань; лаг. — лагуна; м. — мис; ск. — скеля. Ну, і так далі.

Але ж траплялися й інші написи: ПС, СС, ЕД. Що воно? — сушив я голову. Учитель географії не знав теж.

Лише ставши моряком та вдосталь "насмакувавшись" солоної водиці, зрозумів, що воно й до чого. ЕД, як і СС, свідчило: існування того чи іншого острова, позначеного на карті, сумнівне. Абревіатура з літер ПС розшифровувалась так: положення сумнівне.

Таких позначок особливо багато на морських маршрутних картах, де суднам дається так званий рекомендований курс.

Простуючи в південно-західному напрямку, наш траулер лавірував серед усіх тих ПС і ЕД, а на салінгу фок-щогли

постійно стояв дозорець, щоб вчасно попередити про небезпеку.

Кажуть, ніби в океані є "блукаючі острови", які то з'являються над хвилями, то знову зникають. Про це розповідається і в самоанській казці "Саналала". Та й відомі мореплавці минулих віків стверджували існування "блукаючих земель". Той же Коцебу, що в цих широтах, де плавав і наш СРТ, шукав і не знайшов острови Корнвалліса й Сан-Педро.[48]

Так чи інакше, а ми пливли з обережністю і на маршрутних картах біля рифів та островів, буцімто розташованих у тих широтах — Рене, Сан-Педро, Рионал, Барбер, — стояли позначки: ПС та СС.

Декотрі з них, за свідченням сучасних мореплавців і зокрема дослідників з "Витязя", таки були. Але, як то кажуть: береженого й бог береже.

В цьому ми переконалися на власному досвіді.

Одного разу в надвечір'я біля десятої паралелі північної широти, де, за лоцією і картами, не повинно бути ніяких суходолів, раптом прямо по курсу нашого СРТ нізвідки з'явився острівець — невеликий, плаский.

Спочатку ми подумали, що нам назустріч пливе величезне судно, та, підійшовши ближче, переконалися — суходіл.

Нас здивували його обриси: формою він нагадував чубату голову, що виткнулася з води, з лисою маківкою посередині. Бо й справді, якась патлата зелень буйно кучерявилася лише на узбережжі, пагориста ж маківка була гола.

Не інакше — підводний вулкан серед коралових рифів, з якого вичавилась магма, таким чином утворивши крихітний острівець… Потім на коралове кришиво хвилі принесли насіння рослин і ті забуяли. Так, крихітка по крихітці, виникло нове життя, як воно виникає взагалі.

Та нас ще більше здивувало, що острівець був заселений. Як тільки ми до нього наблизилися, з'явилися люди. Один… два… три… — ми нарахували п'ятеро остров'ян-робінзонів. Вони махали руками, закликаючи пристати до берега.

Того дня (вже зовсім повечоріло) наш капітан не наважився на висадку; відійшовши подалі в океан, лягли в дрейф. Вранці знову підійшли до незнайомого острівця.

Розділ двадцять четвертий

НЕПРИКАЯНІ БЛУКАЧІ

Прокинулися ми й сьогодні рано. Правда, вже зовсім розвиднілося, і лагуна та кущисте узбережжя були вільні од туману.

Угледівши, що я знову дістав з-під "подушки" папери й заходився їх читати, Савелій Гудзонович вигукнув.

— Їх негайно треба опечатати!

— Що ви таке говорите?! — заперечив я. — Тут же, на цьому дикому острові, немає ні сургуча, ні печатки.

— Ти, Васько, стаєш зарозумілий, — відказав Толстиков, — і це може тобі вилізти боком.

— Ну й нехай вилазить, — сказав я, не почуваючи за собою ніякої провини.

Поки Гудзонович лущив кокосовий горіх, подарований нам вчора тубільцями, я таки встиг чимало прочитати — аж до того місця, де мій незабутній Кузьмич розповідав, як вони серед океану натрапили на терра інкогніто.[49]

— Досить тобі там сидіти, злазь уже — сніданок готовий, — гукнув Савелій Гудзонович знизу.

Я зліз із гумору.

Враження від несподіваної зустрічі з тубільцями заполонило наші серця, і ми не стільки їли, як знову й знову в розмовах поверталися до гамірного вчорашнього дня.

Його щонайменша дрібниця, як на екрані суднового телелокатора, стояла в нас перед очима.

…Коли ми з тубільцями пробралися крізь мангрові зарості і вийшли на узбережжя океану, де ще. ніхто з нас не був, то побачили довгий кораловий мис, за яким лежала, глибоко вклинена в берег, затока.

За почорнілі брили коралів були прив'язані човни з напнутими вітрилами. На кількох із них сиділи, вудячи рибу, темношкірі юнаки.

— Ціла флотилія! — вигукнув я, звертаючи увагу Савелія Гудзоновича на вітрильники.

Старший над тубільцями (як з'ясувалося, ім'я його Тереті і звався він лап-лап, тобто верховода) щось сказав човнярам. Ті, плигнувши у воду, з галасом кинулися до гурту.

Слова старого Тереті зробили своє: на відміну від тієї, першої, зустрічі, коли остров'яни поставилися до нас вороже, ця була і лагідна, й привітна.

— Йокве юк! — скоромовкою сипали молоді тубільці, тиснучи нам руку.

— Йокве юк! — повторювали вони знову й знову.

Лап-лап Тереті лише всміхався. Слова "йокве юк" — тутешнє вітання, вияв зичливості й любові до прибульців.

— Йокве юк, — у відповідь мовив я.

Сказане потонуло в повені голосів — так усім сподобалося рідне слово, почуте від білого незнайомця.

— Кабуа! — звернувся до одного з човнярів Тереті.

Хлопець підійшов до лап-лап. Той йому щось сказав, і Кабуа побіг до човна. За мить вернувся, тримаючи в руці кокосовий горіх. Тереті взяв кокос і простягнув Толстикову.

— Каюр, каюр гама! — сказав він.

Дослівно це означало: "Вам — від мого народу".

— Беріть, Гудзоновичу, — підбадьорив я. — Хіба ви не бачите: тубільці вважають вас за лап-лапа. Та ви і є ним, лап-лапом наді мною.

— Прикуси язика! — відбрив він.

Нас знову оточили. Люди прислухалися до кожного слова, зацікавлено й пильно стежили за нашою мімікою.

Отто Євстафійович Коцебу й Адельберт Шаміссо, описуючи відвідини кількох відкритих ними островів цього архіпелагу, згадували про буйні плантації кокосових пальм, про величну тубільну королеву та грайливу принцесу.

З тих пір усе переінакшилось, спорохнявіло. Пишні кокосові гаї перетворилися на сумне запустіння, а тубільці, колись веселі, життєрадісні діти природи — і простолюдини, й королеви та принцеси, — стали знедоленими вигнанцями.

Які вони худі й змарнілі!

Як і в Менеуа — Того, Кому Не Таланить, тубільця з Фунафуті, на тілі в них невигойні рани й молочно-білі плями, що свідчить про розлад в організмі й порушення пігментації. Лишай — псоріаз — білою шкуринкою покривав суглоби. Нещасні щоразу до крові розчухували понівечене хворобою тіло. Померклі очі дивилися на світ сумно й безнадійно.

А діти… Я з першої ж миті, як тільки зустрілися, звернув на них увагу.

Це було щось жахливе — загострені від якоїсь таємної недуги чи голоду личка, всохлі кістки рук і ніг; у кількох підлітків одна нога була коротша за другу.

Такого я ще ніколи не бачив, хіба що у фільмах про Бухенвальд та Освенцім.

Хто вони, ці нещасливці, і звідки?

Лап-лап Тереті, юнак Кабуа, його сестра Алміра — всі раз у раз називали: Бікіні, Ронгерік, Маджуро, Кілі — й показували то на південь, то на захід.

— Я так розумію, — сказав я Савелію Гудзоновичу, — родом вони, мабуть, з одного із названих островів. Але чому ж вони тут?

— Зважаючи на їхній вигляд, вони хворі або вкрай виснажені,— озвався Гудзонович. І тут же запропонував: — А що, як ми вдамося до дедукції?[50]

— Що це значить?

— З розрізнених фактів і спостережень намалюємо загальну картину, доберемося до суті.

— Як це робив Шерлок Холмс? — запитав я.

— Не тільки він, — відповів Толстиков.

— Ну так добираймося!

— Гаразд, — кивнув головою Гудзонович. — Так ось, як я вже сказав: усі вони, ці безпритульні скитальці, вражені якоюсь спільною хворобою. Зверни увагу на дітей — на них лежить тавро виродження. А Кабуа, його сестра Алміра — молоді ж які, отож повинні б бути здорові, та з-під тропічної

смаготи пробивається незвичайна блідість. Не інакше — анемія, недокров'я. Я вже не кажу про Тереті: старий взагалі небожитель, хоч і намагається вдавати бадьорого.

— Це я бачу й так, — відказав я. — Ви добирайтеся до суті!

— Не поспішай, Васько, потерпи, — перебив мене новоявлений Шерлок Холмс. — Отож загальна недуга. А чому? — запитав він і сам відповів: — По-перше, люди називають страшний атол Бікіні; по-друге, згадують інші острови; і нарешті... Втім, розберемося, що до чого, і зробимо висновок. Так ось, — вів далі Савелій Гудзонович. — Наскільки мені відомо — і як лектору і взагалі як освідченій людині — після численних атомних випробувань Бікіні став непридатним для життя; рівень радіації там смертельний. Згідно з повідомленнями у пресі, тамтешнє населення було евакуйовано. Спочатку на сусідній атол Ронгерік, згодом набагато південніше — на Маджуро й Кілі, тобто ті острови, що їх називає Тереті і його одноплемінні. Значить, вони або мешканці Бікіні, або Ронгеріка, що теж перетворився на атомну пустелю.

— Якщо їх, цих товаришів, — навіть не помітивши, я назвав тубільців товаришами, — поселили на островах, далеко на півдні, тобто не в радіусі прямої атомної загрози, так чому ж вони опинилися тут?

Гудзонович мовчав, як мовчали й тубільці, заворожено слухаючи, але не розуміючи нас. Потім озвався.

— Бачиш, хлопче, все між собою взаємозв'язано, так би мовити: ланцюгова реакція подій і фактів, причини й наслідки... Крім лекції "Колоніалізм — найвища форма експлуатації", яку ти, до речі, слухав, у мене була ще й інша:

"Перші кроки до атомної згуби" — про випробування термоядерної зброї на островах Тихого океану. Пам'ятаю, про переселенців з Бікіні газети друкували чимало статей та кореспонденцій... Так, так, — напружуючи пам'ять, нарешті згадав Гудзонович, — бікінійців переселили на Маджуро й Кілі. А що значить вигнати людей з віками насиджених місць, де пракорінь роду, домівка й могили дідів-прадідів? Знедолити, приректи на блукання, вкрасти в народу майбутнє і минуле. Бо людина без рідної землі, її традицій і культури вже не людина, а мрець. І коли американці вигнали остров'ян з Бікіні, переселивши їх на інші острови, вони перетворили їх на живих мерців.

— Чому так?

— А тому, Васько, — відповів Савелій Гудзонович, — що, крім усього іншого, ті острови теж виявилися непридатні для існування. На Кілі, наприклад (пригадується мені публікація одного зарубіжного репортера), земля не родюча, клімат надзвичайно вологий. Крім невеличкої плантації кокосових пальм, ні пандануса, ні араурута.[51]

Остров'яни здебільше ловлять рибу у внутрішній лагуні. Та Кілі, виявилося, бар'єрного рифу не має, а отже, не має і лагуни. Репортер так і написав: "Кілі — це горе для мореплавців, рятувальний круг, до якого не можна дотягнутися". І, звичайно, коли бікінійці опинилися на тому голому острові, почався голод. Знесилені, вражені радіацією, люди почали хворіти. А потім у пошуках кращої долі залишили Кілі, перебираючись на інші острівні суходоли. Перед нами, Василь Петрович, — знову перейшов на офіційний тон Толстиков, — очевидно, одна з груп бікінійських вигнанців, скитальців атомної доби.

Забігаючи наперед, скажу: Гудзонович ні в чому не помилився, мав цілковиту рацію — ті, кого ми зустріли на острові, родом з Бікіні, жили раніше на Кілі й Маджуро. Та горе їх погнало далі, у безвість…

— Ти згоден зі мною? — закінчивши за допомогою того дедуктивного методу аналіз подій і фактів, поцікавився Толстиков.

— Переконливо, — стримано відповів я і, віддаючи належне його аргументованій оповіді, додав: — У вас аналітичний склад розуму.

— Що ж ти хочеш, друже, — зрадів похвалі Гудзонович. — Я мріяв колись про юридичну кар'єру, хотів стати прокурором або слідчим. Ну, та життя внесло свої корективи.

Ми попрощалися з тубільцями і пішли до своєї оселі — на гумор.

— …Яка смачна ця копра! — наминаючи подарований нам кокосовий горіх, сказав Савелій Гудзонович. — Нагадує дари наших лісів — ліщину — або ж згущене, ледь-ледь підсолоджене молоко. Їж, Васько, чого ти?

— Не хочеться… щось болить голова, нездоровиться, — відказав я.

— Чи не захворів? — стурбувався Толстиков. — Васько, Васько! Та ти гориш, — приклавши долоню до мого чола, вигукнув він.

Я таки не на жарт занедужав. Тропічна лихоманка не відпускала кілька днів, і Савелій Гудзонович зробив усе можливе й неможливе, аби я скоріше одужав.

— Ось, покуштуй, — простягнув він мені жменю чорних ягід. — Кисленькі, приємні — я по одній визбирував у гущавині. Їж, їж на здоров'я, я принесу ще.

Світ гойдався в мене перед очима — то спалахував яскраво, то меркнув, і в тому розбуреному, вогнисто-шаленому безладді свідомість моя була прикута до одного: не до сонця, що палало над головою, не до дерев-костомах, стовбури яких маячили перед очима, ба навіть не до овиду голубої, ніжно-ласкавої лагуни. Рятівне коло, мій спаситель і надія на цьому пустельному острові був він, Савелій Гудзонович. Без нього я, хворий, не знаю, чи й вижив би…

День за днем здоров'я моє кращало, сил прибувало.

Поки Гудзонович шастав по острову, шукаючи їстівного, я залишався в нашій хижці на гуморі.

Знічев'я читав нотатки Кузьмича.

Розділ двадцять п'ятий

ЗАГИБЕЛЬ "ТАТСУ-МАРУ"

(Закінчення щоденника боцмана Кузьмича)

…Кузьмич та Кузьмич! — звуть мене всі. Так, ніби я Кузьмичем і народився.

А звати мене насправді Кузьма, по батькові Кузьмич, прізвище Кузьменко. Словом, татечко подбав, аби, як мовиться, кругом бігом виходило Кузь.

Батьки взагалі щедрі на вигадки. З нами якось у рейс ходив електромеханік. Так його звали Олександр Сергійович Пушкін. Здавалось би, дивний збіг з ініціалами геніального поета. Проте з'ясувалося, ніякого збігу не було. Як він сам мені зізнався, на тому, щоб його нарекли Олександром, наполіг батько. Мати, каже, протестувала.

Так ото, повернувшися вранці до невідомого острівця, капітан нашого СРТ наказав:

— Кузьмичу, шлюпку лівого борту — на воду!

Мої хлопці-матроси хутко кинулися до кран-балки, і через кілька хвилин шлюпка вже погойдувалась на хвилях.

— Гребці в шлюпку! — знову почулася команда.

Разом з іншими в неї спустився і я.

— Протягнутися!

Четверо матросів, загребні та бакові, відштовхнувши ніс шлюпки від борту судна, надали їй ходу. Потім налягли на весла.

Все ближче й ближче до берега. А там... що там тільки діялося! П'ятеро напівголих остров'ян від радості галасували, плигали, благально простягали назустріч нам руки.

Не встигли ми причалити, як худі, виснажені, з ранами й виразками на тілі тубільці скочили у воду й попливли до шлюпки. Влетіло мені від капітана по саму зав'язку! Бо ті незнайомці мало нас не потопили, і наша посудина правим бортом таки добряче черпонула води.

П'ятеро незнайомців, без нашого дозволу на те, всілися у шлюпці, схопившись руками хто за що міг — за планшир, банки, румпель.

Що мусиш робити? Ми зрозуміли — перед нами, очевидно, потерпілі катастрофу на морі, які знайшли тимчасовий притулок на цьому голому острові. А що він голий, ми переконалися згодом, обійшовши його довкруг.

Та спочатку по рації зв'язалися з судном. Так, мовляв, і так, доповів я капітану: до нас силоміць сіло п'ятеро невідомих і, що їм не говоримо, відмовляються виходити.

— Я зараз прибуду сам! — сказав кеп.[52]

Ми бачили, як на воду спускають ще одну шлюпку. Вона й припливла на підмогу.

Самі ми, не розібравшись, що до чого, не сміли брати чужих на борт свого судна, вивозити їх з острова. Інша справа, якщо це таки потерпілі. Тоді подати їм допомогу — наш обов'язок. Це передбачається й Міжнародним морським правом.

Капітан, прибувши, скоро в усьому розібрався.

— Так, — мовив він, — ці люди з розбитого корабля.

Коли вони вже були у нас на СРТ, старший штурман Жигало, як і годиться в таких випадках, розпитав їх, звідки вони, їхні прізвища — і все записав у вахтовий журнал.

Троє були японці, з порту Ямагава, що на самому півдні Кюсю, двоє — з архіпелагу Елліс, острів Фунафуті, селище Фонгафале. Прізвища японців: Ісікава Хатіро, Кунімацу Марітака, Ходзумі Кесатосі. Остров'яни із Фунафуті звалися Менеуа й Сінгаїтеава.

Були вони, як я вже зазначив, виснажені, з ранами на тілі, голодні й відразу ж попросили їсти. Нагодувати їх досхочу значило відправити на той світ. За цю справу взявся судновий лікар. Як ті не благали дати їм поїсти ще і ще, Олег Федосійович навідріз відмовив. І правильно зробив — інакше б померли.

Мало-помалу наші робінзони почали поправлятися.

Але, як кажуть латиняни, ерго.[53] Отже, ми оглянули острів. Був він завбільшки з футбольне поле, якщо не брати до уваги, що значну його частину займав пагорб-вулкан, маківка себто. Мініатюрний вулканчик, схожий на своїх співбратів-велетнів: кратер, на схилах потоки застиглої магми, невелика овальна западина — кальдера — збоку.

На притиснутій до води кількаметровій смузі коралового піску, що оточувала острів, росли чахлі деревця, кущисті трави. Це й була рятівна територія, пристановище для потерпілих, де вони невідь-скільки жили.

На протилежному боці вулкана-острова метрів за триста від його південного схилу з води витикалися щогли затонулого

судна. Воно лежало на рифі, затиснуте лещатами коралів. Корма його осіла, ніс, навпаки, задерикувато пнувся вгору.

З тієї пастки кораблю вийти було неможливо.

Ми підпливли до нього на шлюпці, роздивилися місце катастрофи. Жертвою стихії стала японська риболовецька шхуна — на її борту, звернутому до поверхні океану, біліла назва: "Татсу-мару". Наш тралмайстер Сергій Сіренко, який не раз бував у Японії й самотужки оволодів японською, казав: "Татсу-мару" означає "Час дракона".

...Чужі на борту. Куди тримати курс, що з ними робити? Нарешті капітан прийняв рішення: спочатку тубільців з архіпелагу Елліс — Менеуа і Сінгаїтеаву — переправимо до них на батьківщину, на острів Фунафуті, а повертаючись, решту — японців — залишимо в якому-небудь порту на Маршаллових островах, що були поруч, або ж в кінці рейсу відвеземо прямо в Японію.

Так і зробили, лігши курсом на південь, до архіпелагу Елліс.

Поки пливли, дізналися подробиці катастрофи шхуни "Татсу-мару". Тралмайстер, Сергій Сіренко, постарався.

Отже, ерго...

Залишивши рідний порт Ямагаву, "Татсу-мару" з двадцятьма рибалками та членами екіпажу на борту попрямувала на південь, у простори Тихого океану.

Морозильні установки, розміщені глибоко в трюмах, були місткі. Капітан шхуни, Ятаборі Ікуфуса, сподівався заповнити їх ще за тропіком Рака, на двадцять четвертій паралелі. Але ні

біля острова Фаральон-де-Пахарос, що лежить на півдні, відразу за тропіком Рака, ні далі, біля атола Уейк тунців не зустріли.

Втім, трохи південніше, в районі атола Таонгі, на самій півночі Маршаллових островів, їм пощастило — трапився великий косяк риби, і того ж дня кормовий трюм завантажили майже повністю.

Це був єдиний раз, коли рибалкам справді всміхнулося щастя. Далі невдачі почали переслідувати на кожному кроці. По-перше, вийшов з ладу холодильник, саме той, куди помістили улов. Риба почала псуватися, і її всю довелося викинути за борт. По-друге, під час виборки тунцеловного ярусу обірвався сталевий трос — п'ятьох рибалок, хто стояв на палубі, коло лебідки, зрізало наповал. Ще двох, коктьо (старшого кухаря) Ватарі Юмісаду, який саме вийшов перекурити, і матроса Такахару, покалічило.

Рибалки боязливо перешіптувалися, говорили, що богиня Аматерасу чомусь розгнівалася на них. І таки розгнівалася, бо й ці, двоє покалічених, невдовзі померли. Разом з капітаном та начальником лову — судновими білоручками! — на шхуні тепер залишилося тринадцять чоловік, украй мало для виснажливої й тривалої риболовлі в океані.

Поховавши загиблих, капітан Ятаборі Ікуфуса не повернув назад і не попрямував у північно-східному напрямку, де, крім далеких Гавайських островів та архіпелагу Лайн, немає земель — на тисячі й тисячі миль безмежна океанська пустеля.

"Татсу-мару" лягла курсом на південь. Якщо відразу не пощастить з уловом, то можна буде хоча б поповнити екіпаж добровольцями з островів, що лежать обабіч екватора. Так

гадав Ятаборі Ікуфуса і в своїх розрахунках не помилився. Не знайшовши охочих пускатися з ним у плавання на островах Гілберта, він завітав на архіпелаг Елліс. У прибережному селі Фонгафале, на острові Фунафуті, знайшов двох добровольців — Менеуа й Сінгаїтеаву.

Шхуна перетнула екватор по сто сімдесят п'ятому меридіану і пішла на північ. По правому борту, в кількох десятках миль від курсу "Татсу-мару", лежала північно-східна група Маршаллового архіпелагу — острови Ратак, атоли Аур, Малоелап, Вотьє.

Ось тут і трапилося з ними найстрашніше. З північного заходу подув вітер. Він не вщухав до самого вечора. Вранці все стихло, лише океан здіймав сірі, нескінченні вали. Вітер стих, а на палубі залишився… сніг! Попіл смерті — сі-но хаї.

Так, вони, як раніше шхуна "Щасливий дракон", потрапили під атомний вихор!

Атоли Еніветок, Кваджалейн, Бікіні лежали ген на північному заході. Капітан "Татсу-мару" знав, що там і досі американці випробовують свої гем-баку.[54] Тому й проклав курс шхуни осторонь тих суходолів, за десятки й сотні миль од них. І ось — вітер доніс попіл смерті й сюди.

Усі разом заходилися очищати шхуну від "снігу". Допоміг шторм, який змив решткі атомної напасті із палуб. Але ж шторм їх і доконав. Він лютував кілька днів. "Татсу-мару" ледве трималася на плаву, потім її кинуло на рифи. З екіпажу вціліло лише п'ятеро — три японці і два тубільці з архіпелагу Елліс.

...Ми висадили Менеуа та Сінгаїтеаву на Фунафуті, а японців по дорозі, на їхнє прохання, завезли на атол Маджуро, де, як вони твердили, є аеродром.

Люди добрі, що ж це воно робиться? В мирний час гинуть безневинні, атмосферу, землю, води забруднює й поїдає атомна зараза. А що вона поїдає, сумніву нема.

Ось свідчення — я їх виписав із книжок та газетних повідомлень:

"Термоядерні частки почали сипатися, мов сніг, на жінок і дітей, що жили на атолі Ронгелап, за сто п'ять миль на схід од Бікіні. Невдовзі опади сягнули іншого тихоокеанського острова — Ронгеріка. Цей "дощ" білого радіоактивного порошку сипався на хижки маршалльців, а потім його змило в бочки, де тубільці тримають воду для пиття. Він же покропив і рибу та кокосові горіхи, що сушилися на подвір'ях".

"Коли на Ронгерік почав опускатися білий туман — приблизно за вісім годин після атомного вибуху, виявилося, що шкали приладів не вистачає, щоб виміряти рівень радіації.

Про радіоактивне зараження Маршаллових островів американцями стало відомо в Сполучених Штатах. Але ті, від кого все залежало, до повідомлень поставилися скептично: мовляв, нічого панікувати, а скоро радіоактивні частки почнуть розпадатися — і все минеться."

Згідно з доповіддю американського уряду від 1982 року, кожен мешканець Маршаллових островів в середньому одержав дозу, рівну майже що 175 рад. За сьогоденними нормами, працівник ядерної електростанції може одержати біля п'яти радів на рік без загрози для здоров'я.

...І навіть через тридцять один рік після термоядерного вибуху на північній групі Маршаллових островів залишився небезпечний рівень радіації. Радіоактивні, смертоносні речовини — в рибі, кокосових горіхах та в інших їстівних плодах.

Мешканці Маршаллових островів мимоволі стали скитальцями. Вони залишають свої острови, шукають порятунку на інших. Але й там його не знаходять. У тих остров'ян, яким під час опромінення було не більше десяти років, виявилося захворювання щитовидної залози; хто був ще молодший, помирають від лейкемії.

Нескінченний біль і страждання цілих поколінь мікронезійців, сповнені трагізму розповіді про ядерну рану Мікронезії, яка не загоюється десятиріччями, прозвучали в залі Ради ООН по опіці, яка продовжує обговорення становища на підопічній території тихоокеанських островів. Про кошмарні наслідки нелюдської програми ядерних випробувань Вашінгтона, який цинічно перетворив підопічну територію в полігон ядерної смерті, а населення Мікронезії на "піддослідних кроликів" Пентагону, повідомили міжнародному співтовариству представники Еніветоку, Бікіні, Палау та інших тихоокеанських островів.

Коли Пентагон вирішив принести Бікіні в жертву своїм ядерним випробуванням, сказав від імені "Національного комітету жертв радіації" Гленн Алкалай, жителі Бікіні останніми дізнались про рішення перетворити їх атол і лагуну в ядерну мішень.

Виступаючи від імені населення атола Еніветок, його юрисконсульт Девід Андерсон підкреслив, що програма ядерних випробувань Пентагону настільки спотворила цей атол, що він уже ніколи не стане таким, яким був до того дня,

коли, порушивши угоду про опіку, США використали його для термоядерних випробувань. США повинні відповісти за це порушення міжнародних законів!

Ось такі невтішні справи на білому світі. Ось перед чим нам, люди добрі, треба, згуртувавшись, стати стіною. Перед загрозою атомної смерті. Вона — не портрет з уяви, як це, може, здається гендлярам людським життям та декому з верхоглядів.

…Юльцяг моя Юльця, яким буде твоє майбутнє? Хотів би я — бажаю цього найбільше в світі! — щоб воно було безхмарне й щасливе.

…Вирушаю в черговий рейс на "Вихорі". Кажуть, двічі не можна стати в одне й те саме джерело. А виходить, можна.

Побачивши на столі в капітана план нашого рейсу, я попросив, щоб він розповів мені, де пролягатиме наш курс. Таки підемо і тими місцями, де я колись побував. Ось тобі й не можна двічі ступити!

…З нами в рейс пішов Василь Гайовий. Матрос. Допитливий, але трохи задерикуватий і насмішкуватий хлопець. Втім — працьовитий. Він чимось нагадує мене того, молодого.

…Латиняни кажуть: темпора зі фуерінт нубіла, золуз еріз, тобто: якщо настануть погані часи, ти залишишся самотнім.

Вибачте, далекі прапращури, це — брехня!! Бо коли мені справді було гірко, друзі мене не відцуралися. Вони завжди були зі мною.

І, якщо бути відвертим, то мій девіз такий: лабор омніа фінсіт імпробус. Тобто: все перемагає наполегливий труд.

Розділ двадцять шостий

ЗЕМЛЯ — КОЛИСКА ЖИТТЯ

Тропічна пропасниця мене відпустила. За допомогою свого вірного П'ятниці, Толстикова, я поступово одужав.

— Савелію Гудзоновичу! Савелію Гудзоновичу!

— Що таке?

— Гляньте, — показав я на океан, визирнувши з нашої висотної хижки.

У просвітах між гущавиною мангрів, що клубочилися довкруг дерева гумору, зблиснуло голубе океанське плесо. На ньому, ніби зграйка метеликів, замерехтіли вітрила.

— Човни… Тубільці залишають острів, — задумливо мовив Гудзонович. — Значить, лап-лап Тереті повів людей далі.

Ми довго проводжали поглядом вітрила, аж поки ті й зовсім не зникли за мисом далекого сусіднього острова.

"Ось так! І тут вам немає притулку, блукачі атомної доби…" — з гіркотою подумав я.

Сюди вони, мабуть, уже не вернуться. Що їм тут робити! Острів, з'їдений якоюсь заразою, прогодувати їх все одно не зможе.

Але через кілька днів у лагуну зайшов великий вітрильник. У човні сиділи люди — шестеро в натільних пов'язках тубільців...

Прибульці довго петляли по лагуні, нарешті спрямували човна в невелику затоку. Місце для стоянки обрали якраз навпроти нашого гумору. Випадковість? Чи, може, вони раніше бували тут і ще тоді помітили наше піднебесне житло?

Невдовзі усе з'ясувалося.

Забачивши вітрильник, що пристав до берега, Гудзонович, а за ним і я спустилися по ліані вниз. І — прожогом до лагуни. Хто б там не приплив, а ми повинні з ними зустрітися. Нам будь-що треба вибратися з цього суходолу, повернутися на Батьківщину!

Човнярі рушили нам назустріч. Потім... потім двоє з них відділилися від гурту і припустили бігцем.

— О-ох! — зойкнув Гудзонович. — Боже мій — невже це правда?

— Євмене?! Генріху Левковичу?!! — у нестямі закричав і я, поспішаючи до них.

Засмаглі, в натільних пов'язках, у легких, сплетених з трави капелюхах, Генріх Левкович Уткін та Євмен здавалися справжніми тубільцями. Та суть не в цьому. Від радості ми не знаходили що сказати. Вже потім Толстиков зізнався: у його житті це було чи не найщасливіше потрясіння, навіть більше за те, коли йому на одній із макаронних фабрик після лекції "Що таке кохання? Аспект статі", вдячна слухачка подарувала букет троянд.

— Дорогі… Друзі… Товариші…— від хвилювання навперебій говорили ми.

— Живі, здорові? — обнімаючи нас, воскреслих із мертвих, запитував Уткін.

— Та, як бачите, живі,— відповідав Гудзонович.

— А ми… ми вже не знали, що й подумати, — сказав я.

— Гадали, нас немає на світі? — посміхнувся Генріх Левкович.

— Так.

— Що ж, безодня нас не поглинула, хоч і були на краю загибелі. Жбуронув тоді дев'ятий вал, — випустивши Толстикова з обіймів, розповів Генріх Левкович. — Врятувало те, що ми з Євменом не встигли відв'язати паски — інакше б хвиля неодмінно змила в океан. А потім берег… берег невідомого острова, куди прибій викинув шлюпку. Ну, а як ви? Знаєте, Савелію Гудзоновичу, — ніби виправдуючись, мовив Уткін, — ми були впевнені, що ви потонули. Адже вас накрило хвилею. Та що там хвилею — горою води!

— Океан виявився милостивим, хоч і довелося пройти крізь жорстоке водохреще, — відповів Толстиков.

— А решта човнів… Чи врятувалися наші товариші, ми не знаємо, — розвів руками Генріх Левкович.

— Очевидно, загинули…

— До речі, ви знаєте, як звуться ці острови? — втрутився в розмову Євмен.

— Тубільці, які кілька днів тому припливали сюди, називали: Бікіні, Кілі, Маджуро, Ронгерік. І ще — Айрік, Арно, Малоелап, — сказав я.

— Все вірно, — погодився Генріх Левкович. — Ми з вами потрапили на східну групу Маршаллового архіпелагу — на острови Радак, атол Малоелап. А ті, хто вам про них сказав, то блукачі, переселенці з Бікіні. Від атомної смерті рятуються.

— Про що я тобі говорив, Васько? — докинув Толстиков.

— Від тубільців ми й довідалися, що на сусідньому острові живуть двоє білих — лап-лап і його підлеглий, каюр. Так хто з вас лап-лап, а хто каюр? — засміявся Уткін.

— Він верховода, — показав я на Гудзоновича.

— Дякую за увагу…

Генріха Левковича, Євмена та тих, хто з ними прибув, — чотирьох тубільців — ми запросили до своєї домівки.

— Непогано влаштувалися! — вигукнув Євмен, уздрівши хижку на дереві.

— На острові безліч щурів, довелося рятуватися.

— І полчища щурів, й ніби спекою обпалене, з іржаво-коричневим відтінком листя, і буйні хащі, а поряд — стовбури вчахлих дерев. Усе точнісінько так, як на острові, з якого ми

припливли, — жахливі наслідки радіоактивного забруднення. Пентагонівські варвари занапастили землю, на дочасну смерть прирекли людей! — з гнівом закінчив Уткін.

Друзі привезли кілька кокосових горіхів, навіть гроно бананів. Я сходив на наш город, приніс кілька кореневищ таро. Всі заходилися обідати. По обіді Толстиков запропонував:

— Ви кажете, Генріху Левковичу, що заберете нас із цього острова і, може, незабаром всі ми виїдемо на Батьківщину. Я вважаю: перш ніж залишити цей суходіл, цей гумор, — показав він на рятівне дерево, — необхідно провести загальні збори. Заперечень немає?

— Які збори, Гудзоновичу, навіщо вони здалися? У нас же гості,— озвався я.

— Помовч! — перебив мене лап-лап.

За кілька хвилин під гумором вже лежала величезна дерев'яна колода, яку ми з Євменом прикотили на вимогу Толстикова.

Колода правила за стіл. Сучкувату поверхню, замість скатертини, Гудзонович прикрив лапатими лопухами.

До президії він запросив Генріха Левковича Уткіна і вмостився сам. Євмен і я сіли навпроти, поряд з тубільцями.

Нас, простих смертних — каюрів — з лап-лапами, що всілися в президію, роз'єднувала лише колода.

— Товариші,— хвилюючись, мовив Толстиков. — Згідно з домовленістю та на побажання присутніх збори вважаю

відкритими. Форум є,— окинув він поглядом мене, Євмена й принишклих поряд тубільців. — Отже, на порядку денному два питання. Перше: як нам востаннє наловити пальмових крабів; друге: прощання з островом. Поточні справи.

Гудзоновича хлібом не годуй, а дай йому побалакати з трибуни! І він почав. Розповів передісторію того, як ми ловили крабів, згадав навіть своє падіння. Потім перейшов до городництва — ділянки, де росло таро.

— Жили ми тут, товариші, у незвичних умовах, — звітував і доповідав він. — Жили й боролися героїчно. Думаю, після повернення додому не зайве порушити клопотання про нагороду. У мене вже є, правда, кілька медалей.

— Що, за труд? — запитав я.

— Ні, за лекції. Ой, пробачте, за труд, за працю! — зрозумівши, що сказав не те, раптом спохватився. Ошелешені тубільці дивилися на нас з побожністю й подивом — такого вони ще не бачили.

В горлі у нього пересохло. Ніби викинута на берег риба, він пожадливо хапав ротом повітря.

— Може б, того… поставити графин? — підійшовши до Савелія Гудзоновича, пошепки запитав я.

— О горе моє! Де ти на мою голову взявся! — обурився Толстиков, якому я не дав докінчити фразу. — Ну, став, став мерщій! — великодушно дозволив. — Я маю звичку під час промови промочувати горло, — ніби виправдовуючись перед присутніми, додав.

Я поставив перед виступаючим наповнений водою кокосовий черепок.

• •

Прощавай, невідомий острове! Твій берег, твердь твоя врятувала нас від загибелі, втамували спрагу, не дали померти від голоду.

Ми вдячні землі, бо соки її дарують снагу. Соки землі... Їх ніхто й ніколи не має права псувати отрутою. Беручкі, роботящі, веселі, трагічні, вседолаючі, нестримні — ми, люди, вбережемо Землю — колиску Життя.

Так думав я, сидячи в човні під вітрилами. Я думав про моїх товаришів з "Гідролога", кого через нелюдів-лиходіїв поглинула океанська безодня; про боцмана Кузьмича, який ніколи вже не побачить своє карооке сонечко — Юлю. Думав про нещасного Менеуа, Того, Кому Не Таланить, і його вродливу внучку Корділію; про лап-лапа Тереті та інших тубільців з Бікіні й Ронгеріка, що в пошуках притулку змушені скитатися по островах Океанії.

Гнів закипав у серці! Бо тут, куди мої далекі попередники, вітчизняні мореплавці-першопрохідці несли добро і згоду, біснуваті палії війни сьогодні посіяли смерть.

Смерть війнула й над нами, учасниками експедиції, що так трагічно скінчилася...

Ми пливли в човні, а над головою у височині з тривожним криком кружляли й кружляли, як сніг, білокрилі чайки.

На цьому уриваються морські нотатки матроса Василя Петровича Гайового, які випадково потрапили мені до рук.

Автор

1

Адельберт Шаміссо за кілька років перед плаванням на "Рюрике" випустив повість "Петер Шлеміль" — про людину, яка втратила свою тінь.

2

По 180° меридіана проходить лінія зміни дати. Коли судно йде з заходу на схід, одна й та ж доба рахується двічі.

3

Так матроси називають між собою боцмана.

4

Відома італійська кіноактриса.

5

Славетний італійський співак.

6

Так жартома звуть матросів.

7

Чавунний, схожий на тумбу, пристрій на палубі, який служить для кріплення швартових тросів.

8

Пошитий із цупкої, водонепроникної тканини крислатий капелюх.

9

Див 11.

10

Острови Елліс стали державою в складі так званої Співдружності і звуться тепер Тувалу, а острови Гілберта й Фенікс — незалежною республікою Кірібаті. (Приміт. ред.)

11

Короткий трос, на якому сплетені вузли — мусінги, що служить для лазіння, коли відсутній трап.

12

Група островів у південно-західній частині Тихого океану.

13

Так ще звуть архіпелаг Самоа.

14

Рука рибалки Менеуа… (самоан., фунафут.)

15

Англійський мореплавець Джеймс Кук (1728–1779), якого тубільці Сандвічевих (Гавайських) островів вважали богом, жорстоко з ними повівся і в сутичці був убитий.

16

Тут у значенні: "Привіт тобі, друже!" (самоан., фунафут.)

17

Коли прийде Стьопа? (самоан., фунафут.)

18

Той, хто вивчає риби.

19

Так іще зветься Англія, Британські острови.

20

Раз, два, три! (самоан., фунафут.)

21

Пряна жуйка, приготовлена з листя перцевої рослини, в яке кладуть шматочки плодів арекової пальми і трохи вапна.

22

Ти руський, радянський? (полінез.)

23

А я — фунафутієць (фунафут.).

24

Юнеско — науково-культурна організація, орган ООН.

25

Отвір у борту для пропускання швартових ланцюгів.

26

Військове відомство США.

27

В березні 1954 року під час випробування американцями водневої бомби на атолі Бікіні японське риболовецьке судно "Фукурю-мару-5" ("Щасливий дракон") потрапило під радіоактивний "сніг" — попіл смерті. Всі двадцять три чоловіки, члени екіпажу "Щасливого дракона", стали жертвою променевої хвороби.

28

Раптова спадкова зміна організму та окремих його частин, ознак, властивостей.

29

Захворювання, яке характеризується тривалими кровотечами внаслідок порушення властивості крові зсідатися.

30

Тобто стати бортом до борту.

31

Так зветься морська зірка, яка, поїдаючи коралові поліпи, оголює й спустошує рифи.

32

Мальдівський архіпелаг у північно-західній частині Індійського океану, до якого входить майже дві тисячі островів.

33

Тобто перебували на уявній лінії, спрямованій на банку, на лінії, яка утворює з діаметральною площиною судна прямий кут.

34

Найбільшу глибину Світового океану — 11022 метри — в Маріанській западині виявило радянське науково-дослідне судно "Витязь".

35

На судні "Каліпсо" Жак-Ів Кусто проводить свої океанологічні дослідження.

36

В лівий борт (морський жарг.).

37

Металевий стояк, на який опираються палубні надбудови.

38

Виводити шлюпку на шлюпбалках за борт.

39

Сидіння для гребців на шлюпці.

40

Невелике дерев'яне барило для прісної води місткістю на два-три відра.

41

Елеутерокок, інакше — чортове дерево, яке росте в уссурійській тайзі.

42

Так у тубільців Океанії звуться духи померлих і взагалі надприродні істоти, незримий дух, який нібито здатний втілюватися в людей, тварин, птахів.

43

Мовою тубільців Маршаллових островів значить: "Ласкаво просимо!"

44

Дослівно: обличчя володаря, всесильного верховоди (полінез.).

45

Геть! (полінез.)

46

Тут у значенні: розбитий катамаран, човен (полінез.).

47

Середній риболовецький траулер.

48

У грудні 1816 року російський експедиційний бриг "Рюрик" під командуванням О. Є. Коцебу, прямуючи від Гавайїв до Маршаллових островів, таки шукав згадані вище суходоли. Але ніхто не стверджував, як це зазначено в "Щоденнику боцмана Кузьмича", що ті острови "блукаючі". Ось що з приводу тих

пошуків писав сам Коцебу: "21 грудня, о шостій годині ми перебували на північній широті 16° 55 і 169° 16 західної довготи; отже, на самій паралелі островів Корнвалліса, за п'ять миль од них. На салінгу постійно сидів матрос, але не міг відкрити землі, хоч про близькість її свідчило безліч морських птахів, які літали довкруг нас... Вочевидь, що на фрегаті "Корнвалліс" помилилися у визначенні місцеположення... якби широта островів Корнвалліс була вірно визначена, то ми повинні б пропливти повз них на такій близькій відстані, що не можна було не побачити їх, якими б вони низькими не були". І далі: "З 26-го по 28-ме ми попливли по паралелі о. Св. Педро 2° від О до W, але його не відкрили; слід гадати, що він або зовсім не існує, або ж знаходиться в іншому місці". (Прим. ред.)

49

Невідома земля (латин.).

50

Спосіб дослідження, при якому окремі положення логічно виводяться із загальних.

51

Тропічні їстівні рослини.

52

Так моряки між собою звуть капітана.

53

Отже (латин.).

54

Атомна бомба (яп.).